

Редакциялык коллегия:

Эркебаев Абдыганы (башкы редактор)

Эралиев Сүйүнбай

Садыков Жалил

Султанов Омор

Кыдырбаева Раиса

Жигитов Салижан

Даутов Кадыркул

* * *

Түзгөн Жусупов Кеңеш

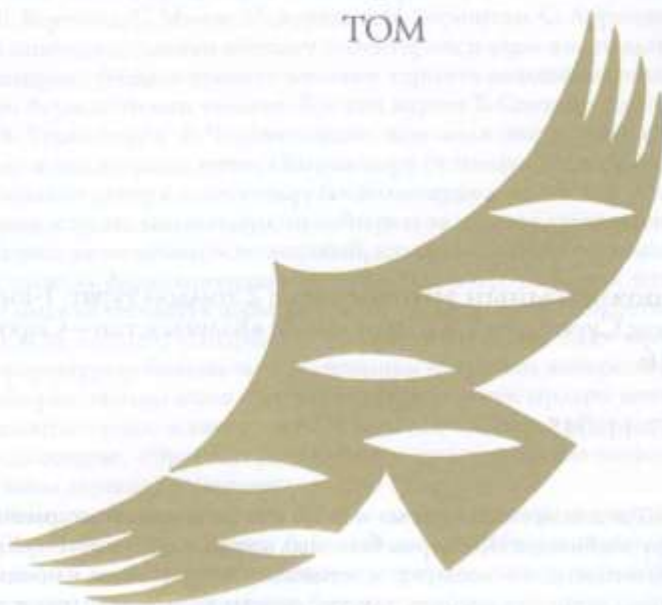
Сүрөтчүсү Курманов Таалай

Редактору Кадыров Ысмайыл

«КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨЗГӨРТҮҮ» ПРОГРАММАСЫ

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН АНТОЛОГИЯСЫ

I
ТОМ

«КЫРГЫЗСТАН – СОРОС» ФОНДУ

БИШКЕК 1999

ББК 84 Ки 7-5
К—97

Бул китеп «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлиги менен бирдикте «Кыргызстан — Сорос» фонду тарабынан чыгарылды.

Программанын демөөрчүсү — америкалык белгилүү финансист жана ойчул Жорж Сорос.

К—97 Кыргыз поэзиясынын антологиясы: 2 томдон турат: 1-китеп Түзгөн К.Жусупов; Сүрөтчүсү Т. Курманов. — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999.-740 б.

ISBN 9967-11-045-7

Бул эки томдук антологияга кыргыз элинин өтө бай оозеки чыгармачылыгынын мыкты үлгүлөрү жыйналды. Жыйырма беш жыл мурда жарык көргөн «Кыргыз поэзиясынын антологиясынан» мазмуну, эстетикалык табити жана илимий ирээттөө жагынан айырмаланган бул жыйнак улуттук оозеки чыгармалардын жаңы табылгалары, мурастары менен толукталды.

Китеп кыргыз рухий маданиятына, адабиятынын тарыхына кызыккандарга жана поэзияны сүйгөн окурмандарга арналат.

«Кыргызстан — Сорос» фонду бул китепке өздөрүнүн ой-пикирлерин, сунуштары менен каалоолорун айтуучуларга ыраазычылыгын билдирет.

К 4702300200-99
ISBN 9967-11-045-7

ББК 84 Ки 7-5
© «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫ КЫЛЫМДАРДЫН КЫЙЫРЫНДА

«Өнөр өлбөйт», — деп айтылат элибизде. Мындан өнөргө, жалпы эле чыгармачылыкка, талантка болгон кандай гана бийик баа, терең урмат сезилет. Өнөргө байланыштуу түрдүү көрүнүштөрдүн ичинен элибиз өзгөчө урматтаганы, артыкча баалаганы — асыресе, сөз өнөрү, анын ичинде поэзия. Мунун айкын далили — кылымдардан кылымга өтүп келаткан «өнөр алды — кызыл тил», «кызыл тилин безенткен», «кызыл тилин сайраткан» деп акындарга карата колдончу кеп-сөздөр.

Ошентип, «кызыл тил» — сөздүн түз маанисинде да, өтмө маанисинде да — түбөлүктүү нерсе: адам барда, эл барда тил, поэзия кошо жүрөт, алар бирисиз бири жашай албайт. Буга кыргыз поэзиясынын тарыхы айдан ачык күбө.

Байыркы кытай, араб, парсы жазма даректеринен жана И. Бичурин, Ч. Валиханов, В. Радлов, В. Бартольд, С. Малов, М. Ауэзов, А.Н. Бернштам, С. Абрамзон өңдүү залкар илимпоздордун ошолорго таянган айтылуу эмгектеринен улам кыргыздар — борбордук Азиядагы эң байыркы, биздин заманга чейинки тарыхта кездешкен элдердин бири деген пикир көптөн бери айтылып келатат. Бул көз караш Б. Солтоноевдин, А. Байтурдун, Ө. Караевдин, В. Худяковдун, Т. Чоротегиндин жакында эле жарык көргөн эмгектеринде, «Кыргыздар жана алардын теги», «Кыргыздар» (4 томдук), «Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы» деген колективдүү басылмаларда андан бетер бекемделди.

Тилекке каршы, кыргыздардын байыркы эл экенин далилдеген башка бир үрүнттүү жагдай акыркы кезге чейин эске алынбай, кээде ага караманча маани берилбей жүрөт.

Мен кыргыз фольклорундагы архаикалык-мифологиялык катмар, атап айтканда, байыркы «эмгекке табынуу» жана жанрдык-идеологиялык синкретизм менен тыкыс байланышкан «Оп, майда», «Шырылдаң», «Бекбекей», «Тон чык» ырларын көңүлгө түйүп жатам. Окумуштуулар биздин заманга чейинки III—I миң жылдыктарга таандык деп эсептешкен байыркы чыгыш жана грек адабиятынын эмгек ырлары менен алардын композициялык-семантикалык жактан окшоштугу таң калтырат. Экинчиден, ушундай көөнө доорго «Кожожаш», «Эр Төштүк», «Манас» эпосторундагы мифологиялык катмарлар, ырымдар жана дарымдар таандык.

Кезегинде, тагыраак айтканда, XIX кылымдын ортосунда кыргыз фольклорун алгачкы изилдөөчүлөр Ч. Валиханов менен В. Радлов дагы бир бөтөнчө жагдайга көңүл бурушкан. «Манас» менен «Эр Төштүктүн» айрым варианттары менен таанышкан В. Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы «кандайдыр бир өзгөчө доорду башынан кечирип жатканын, аны баарыдан мурда, нукура эпикалык мезгил деп атаса болорун» айтып келип, аны Трюян согушу жөнүндөгү байыркы гректердин эпикалык ырлары менен салыштырган. Анын пикири боюнча, эгерде казактарда негизинен лирикалык поэзия өнүксө, кыргыздарда «тескерисинче эпикалык поэзия гүлдөп өнүккөн, ал эл чыгармачылыгынын дээрлик бардык түрлөрүн баш ийдирип, лирикалык ырларды гана жокко чыгарбастан, прозадагы бардык болумуштарды, жомоктор менен аңгеме-баяндарды оп тартып өзүнө сиңирип алган». Ч. Валиханов да негизинен ушундай ойдо болгон.

Менимче, бул залкар илимпоздордун пикирлерине сын көз менен кароо зарыл, анткени мында тарыхый мамиленин жетишсиздиги (таптакыр эки башка тарыхый доордун — байыркы доор менен XIX кылымдын көрүнүштөрүн бир катарга коюу) жана иликтенген материалдардын (казак менен кыргыздын лирикалык жана эпикалык поэзиясынын алакасы жөнүндө сөз болгондо) аздыгы даана байкалат.

Себеби бизге келип жеткен маалымат-материалдарга таянсак, кыргыздардын оозеки поэтикалык чыгармачылыгы бир кыйла бай жана көп түрдүү. Айталы, анда төмөнкүдөй лирикалык жана каада-салт ырлары көзгө чалдыгат: эмгек ырлары; ырымдар жана дарымдар; үрп-адат ырлары, сүйүү ырлары, айтыштар, арман ырлары, жоктоо ырлары, кошоктор, эскерүү ырлары; коштошуу ырлары, керээз ырлары, мактоо ырлары, арноо ырлары, мазактоо-кордоо ырлары, тамаша ырлар, оюн-зоок ырлары, бешик ыры, бөбөктөр ыры, ырым-жырым (диний) ырлар; термелер, санат-насыят, накыл ырлары; тарыхый ырлар. Демек, кыргыздардын ырлары башка элдердин оозеки поэзиясынан анча айырмаланбайт, айрым учурда атүгүл архаикалык мүнөзгө ээ. Маселен, мал чарбачылыгына байланыштуу байыркы «Бекбекей», «Шырылдаң» сыяктуу ырлар орустардын жана казактардын фольклорунда жолукпайт. Мындан тышкары кыргыз фольклорунда дыйканчылыкка байланышкан «Оп, майда» сыяктуу эгин себүүгө, сугатка, кызыл кырманга, ыйык нанга арналып, дыйкандын маңдай тер, таман акысын баяндаган ырлар сакталып калган. Кыргыз фольклорунда колунан көөрү төгүлгөн элдик чеберлерге арналган «Кийим бычканда», «Тон чык» өңдүү ырлардын бар экени да өтө кызыктуу. Дагы бир маанилүү нерсе — дыйканчылыкка жана кол өнөрчүлүккө арналган ырлар кыргыздар байыркы доордо жана кийинки мезгилдерде жалаң гана көчмөн турмуш сүрбөгөндүгүнөн кабар берет. Бул багытта ал ырларды отурукташып, дыйканчылык жүргүзгөн тажик жана өзбек элдеринин ырлары менен салыштыруу өтө кызык. Алардын оозеки поэзиясында мааниси жана аталышы боюнча кыргыздардыкына ото окшош, мал чарбачылыкка, дыйканчылыкка, кол өнөрчүлүккө байланышкан ырлар бар.

Байыркы жанрлардын катарына, мурда белгиленгендей, ырымдар жана дарымдар кирет. Монгол жазуучусу жана окумуштуусу Л. Түдэв андай көрүнүштү «шамандар поэзиясы» деп атайт. Кыргыз фольклорунда адамдын айрым жашоо-турмушуна жана ишмердигине, анын ой-мүдөөсү менен үмүтүнө байланышкан тигил же бул ырымдар менен дарымдардын атайын аталыштары бар. Алардын айрымдары мына булар: мал чарбасына байланышкан — «кылоо-кылоо», «мал телүү», дыйканчылыкка, тактап айтканда, жамгырга байланышканы — «жайы», адамдын ооруусун эмдөөгө арналганы — «көчөт көчүрүү», «куучу», «бадик», «албын» ж.б.у.с

Ырым-жырымдар бешик ырынан баштап, жоктоо, эскерүү, кошок ырларына чейинки элдик поэзиянын көпчүлүк түрлөрүндө бар. Ырым-жырымга үйлөнүү, той ырларын да кошсо болот, алар башка элдердики сыяктуу эле театрлашып, «Той баштаар», «Жар көрүү», «Кыз узатуу», «Бет ачар» өңдүү бир катар түзүм бөлүкчөлөрдөн турат.

Анын башатында сөзсүз сүйүү ырлары турат. Өзүнүн маанисине жараша алар «Секетбай» жана «Күйгөн» деп эки топко бөлүнөт. Биринчи топту арзуу, жалынуу, жанын чабуу өңдүү мотивдер, лирикалык маанайдагы жайдары ырлар түзөт. Ал эми «Күйгөн» деген сөз өзү айтып тургандай, ал бактысыз махабатка муңканууну билгизет, башкача айтканда, бул топко муңдуу, элегиялык мүнөздөгү ырлар кирет.

Башка ырлардын ичинен айтыш өзгөчө көңүл бурууга татыктуу, анткени ал кыргыздарда кеңири тараган. Ал дагы эки түргө ээ: биринчиси — эки ырчынын суроо-жооп иретиндеги алым-сабак айтышы, экинчиси — дасторкон четинде же той-тамашаларда сармерден айтышуу.

Айтыш ырлары сыяктуу эле эл ичинде ашат, насыят жана терме ырлары өтө кеңири тараган. Ал эми тарыхый ырларга, тилекке каршы, али күнчө маани берилбей келди.

Көрсө, чыгаан баатырлар менен XIX кылымда жашап өткөн манап-бийлерге, ошондой эле 1916- жылга арналган тарыхый ырлар коп экени азыр белгилүү болууда.

Бір түрүндөгү эпос кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармачылыгынын өнүгүшүнүн өзгөчө жыйынтыгы, кайталангыс каймагы экендиги талашсыз. Өзүнүн көлөмүнө жана идеялык-көркөм маңызына жараша кыргыз эпостору, адатта, эки топко бөлүнөт: биринчиси — дүйнөлүк эпосто бөтөнчө орунду ээлеген «Манас» үчилтиги кирген улуу эпос; экинчиси — кенже эпостор. Кенже эпостор өзүнүн көлөмү жана мазмуну жагынан дүйнө элдеринин белгилүү эпосторунан ашса ашат, бирок кем калбайт, ошондой болсо да «Манас» эпосунун залкарлыгын көтөрүү максатында шарттуу түрдө алар кенже эпостор деп аталат. Жанрдык жана доордук белгилери жагынан кыргыз эпосторунун төмөндөгүдөй түрлөрү белгилүү:

1. Мифологиялык эпос («Кожожаш», «Эр Төштүк»),
2. Баатырдык эпос: «Манас», «Семетей», «Сейтек», «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Эр Табылды», «Жаңыл Мырза» жана башкалар.
3. Социалдык-турмуштук же лирика-эпикалык эпостор: «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» ж.б.

Соңку 20—25 жылда бирде эпос деп, бирде поэма деп аталган бир катар жаңы эпикалык чыгармалар жарык көрдү. Алар: «Мендирман», «Шырдакбек», «Эр Эшим», «Карач- Көкүл баяны», «Ак Мөөр», «Аксаткын менен Кулмырза», «Карагүл ботом» өңдүү поэтикалык көлөмдүү чыгармалар.

Ошентип, кыргыз элинин оозеки поэзиясынын тарыхы бери дегенде эки миң жылдыкты камтыйт, ал эми анын идеялык-жанрдык курамы өтө бай жана кенен. Ошондуктан академик В.Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы өнүгүүнүн эң жогорку деңгээлине жеткен, бул эл сөздү өтө бийик тутуп, барктаган деп айтканында калет жок.

* * *

Кыргыз корком сөз өнөрүнүн тамыры алыскы доорлорго барып такаларын жазма булактар менен адабий эстеликтер да тастыктайт.

Ал замандагы маданияттын маанилүү дөөлөттөрүнүн бири, арийне, байыркы руникалык жазуулар. Алардын үлгүлөрү бүгүнкү кыргыздардын ата-бабалары жашаган — Енисейде (Энесайда) жана азыркы Кыргызстандын чегинде табылгандыгы өтө мүнөздүү жана көрөсөндүү. Болжол менен айтканда, бул жазуу негизинен VI—X кылымдарда колдонулган. Анын мааниси жөнүндө көрүнүктүү тилчи С. Малов төмөндөгүчө айткан: «Биздин ишеним боюнча, түрктөрдүн Енисей жазуу эстеликтерин мүнөздөө кыргыз элинин байыркы маданиятынын канчалык бай экендигин түшүнүүгө жана чагылтууга мүмкүндүк берет».

А.Н. Бернштам жана анын пикирин бөлүшкөн М.И. Богданова кыргыз уруулары жөнүндө маалымат камтыган Енисей жазуулары көзү өтүп кеткен кишинин бул дүйнөдөгү өмүрү жана турмушу тууралуу салыштырууларга, метафораларга жана эпитеттерге бай поэтикалык формадагы баян экендигин белгилешкен. Кыргыз фольклору боюнча дасыккан адис М.И. Богданова бул жазуулардын элдик кошокторго, эскерүү, мактоо ырларына жакындыгын аныктап жана башка окумуштуулардын пикирлерин эске алып, байыркы түрк жазууларынын «негизинде жаткан эпикалык жана лирикалык салттар, тилдин жана стилдин белгилүү туруктуулугу аларды кыргыз элинин эң байыркы адабий эстеликтери деп эсептөөгө негиз берет» деген тыянакка келген.

Орхон-Енисей жазуу эстеликтери жөнүндө сөз болгондо, демейде «Күлтегиндин урматына кичи жазуу», «Күлтегиндин урматына чоң жазуу», «Тонукөктүн урматына

жазуу», «Билге кагандын урматына жазуу» жана эпитафиялар (эскерүү ырла]5ы) эске алынат. Аларды көркөм текст катары ар тараптуу талдоого алган эмгектеринде И.В. Стеблева Орхон-Енисей жазмалары поэзиянын эстеликтери, алардын стилинин бир калыптуулугу түрктөрдүн көркөм сөз өнөрүнүн өнүгүү жолунун байыркылыгын (анын ичинде фольклордук салттын да) жана жалпысынан эртеги түрк маданиятынын жогорку деңгээлин көрсөтөт деп далилдейт.

Байыркы түрк адабиятынын эстеликтеринин тобу жогоруда аталган чыгармалар менен эле чектелбейт. Немец түрк таануучусу А.Ф. Габендин изилдөөлөрүнө караганда, аталгандардын жана оозеки чыгармалардан (макал-лакаптар, ырлар, кошоктор, эпостор ж.б.) сырткары, байыркы түрктөрдө будда, манихей жана христиан адабияттарынын чыгармалары кеңири тараган, ошондой эле ар түрдүү мүнөздөгү жана жанрдагы (медициналык, иш кагаздары, каттар, филологиялык, тарыхый, аскердик ж.б.) тексттер түзүлгөн.

Түрктөрдүн ислам дүйнөсүнө өтүшү (IX—X кк.) италиялык белгилүү түрк таануучу А. Бомбачинин айтуусу боюнча, «алардын адабият тарыхынын жаңы фазасынын башталышын кабарлайт». Ошондон тартып түрк тили «араб жана перс тилдеринен кийинки үчүнчү негизги мусулман тилинен болуп калды, бул адабиятка да тиешелүү», — дейт италиялык окумуштуу. Жаңы адабият азыркы Кыргызстандын чегин бүтүндөй камтыган Караханийлер мамлекетинде айрыкча дүркүрөп өнүгө баштайт. Биз үчүн бөтөнчө маанилүүсү: Караханийлер доорундагы жазма адабияттын бийик үлгүлөрүнүн авторлору биздин мекендештерибиз Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагүни (XI к.) болушту.

М.Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндөгү» жана Ж. Баласагүнинин «Кут билиминдеги» поэтикалык тексттер ошол эле И.В. Стеблеванын эмгектеринде атайын адабий талдоого алынган. Бул адабиятчы орус жана чет элдик окумуштуулардын эмгектерин жалпылап келип, төмөндөгүдөй тыянак чыгарат: а) Махмуд Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндө» түрк фольклорунун үлгүлөрү менен катар, адабият үлгүлөрү да камтылган; б) тексттердин башаты исламга чейинки доордо жатат, бирок мусулмандык таасир да жок эмес

1069—1070-жылдарда Кашкарда жазылган, орто кылымдардагы түрк адабиятынын жаркын туундусу болгон Ж. Баласагүнинин «Кут билим» поэмасы түрк тилиндеги эң эртеги адабий эстеликтерден болуп саналат.

Чыгарманын сюжеттик өзөгү 12- баптан башталып, негизинен каармандардын бири-бири менен маектеринен, бири-бирине жазган каттарынан турат. Бул тууралуу Ж. Баласагүни өзү мындай деп жазат: «Бул китептин өзөгү айрым өзгөрбөс, түбөлүктүү түшүнүктөрдөн турат: биринчиси — Адилет, экинчиси — Дөөлөт, үчүнчүсү — Акыл, төртүнчүсү — Каниет делип, алардын ар бирине түркчө өз аттары берилген. Адилетти — Күн тууду Элик атаган, бул өкүмдар; Дөөлөттүн аты — Айтолду, ал увазир; Акылга — Акдилмиш деген ат берилген, ал увазирдин уулу; а Каниет болсо — Өткүрмүш аталып, анын иниси делген. Мына ушулардын ортосунда өз ара аңгемелешүүлөр, суроо-жооптор аркылуу санжыра чечмеленет». Ошентип, бул жерде чыгарманын поэтикасы да, философиясы да, анын символикалык-амеориялык мүнөзү да таасын тастыкталат.

Поэмада аңгеме-дүкөн куруудан сырткары Адилеттин, Дөөлөттүн, Акылдын жана Каниеттин маңызын жана касиетин кошумча ачкан, төрөлөрдөн тартып төмөнкүлөргө, хандан каратаманга чейин камтыган түрдүү социалдык катмарлардын өкүлдөрүнө коюлган талаптар жөнүндө айткан баптар да омоктуу орун ээлейт. Таң калаарлык, бирок факт: ар бир бапта увазирдин, аскер башынын, улуу хаджибдин, ак сарай

башчынын, элчинин, катчынын, казначынын, башкы ашпозчунун ишине ким талапкер болсо, ошого мүнөздөмө берилет, ошондой эле ак сарайда кызмат кылгандар менен, карапайым калк менен, ак сөөк адамдар менен, илимпоз жана аалымдар менен, дарыгер жана табыптар менен, түш жоручулар менен, жылдыз саноочулар менен, акындар менен, дыйкандар менен, соодагерлер менен, кол өнөрчүлөр менен, малчылар менен, кедей-кембагалдар жана башкалар менен кандай сүйлөшүп, мамиле түзүү керектиги жөнүндө айтылат. Чыгармада эл башкаруунун мыйзамдары жана эрежелери, бектерге кызмат кылуунун жолдору, үйлөнүү, балдарды тарбиялоо, этикет эрежелери да көңүлдөн сырткары калган эмес. Жалпылап айтканда, биздин колубузга ошол замандын бийиктигинен туруп дин жана космология, психология жана этика, педагогика жана саясат маселелерин терең талдап, жаркын чагылдырган энциклопедия, адам акылынын ой бермети, асыл туундусу келип жеткен.

«Кут билимде» Өткүрмүштүн образы аркылуу өз чагылышын тапкан аскетизм жана кембагалдыктын артыкчылыгы, бул дүйнөнүн опасыздыгы, тигил дүйнөнүн жыргалы, түбөлүктүүлүгү идеясы кийин (XI—XIII кылымдарда) айрым түрк тилдүү чыгармалардын өзөктүү темасына айланган. Сөз Кулкожожоматтын (Акмат Ясавинин) «Дивани хикмат» («Санат-насыят китеби»), Адиб Акмат Жүгинекинин «Хибат ал-хакаик» («Акыйкат мөмөлөрү»), Сулайман Бакырганинин «Акыр заман китеби» сыяктуу поэтикалык чыгармалары тууралуу болуп жатат.

Орто кылымдардагы түрк адабияты жалаң эле мактоо-даңктоо же акыл-насаат айтуу багытындагы поэтикалык чыгармалар эмес, Библиянын жана Чыгыштын белгилүү сюжеттерине негизделген махабат поэзиясынын үлгүлөрүн да жараткан. Аларга Кутбинин «Хосров менен Ширин» поэмасын, Хорезминин «Мухабат намесин», Алинин «Юсуф баянын» (XIII—XIV к.) кошууга болот.

Кыскасы, орто кылымдардагы түрк тилдүү поэзия мазмун, форма, стиль жагынан олуттуу өзгөрүүлөргө учурап, бир (оозеки) абалдан экинчи (жазма) абалга өткөн, айрым үлгүлөрү классикалык деңгээлге жетип, жалпы адамзаттык маданий казынага айланган. Биз бул мураска сыймыктануу менен бирге аны, албетте, азыркы түрк тилдүү калктардын кайсы биринин жеке энчиси эмес, орток маданий мурасы катары кароого тийишпиз. Анткени ал учурда азыркыдай этностук жана тилдик жиктелүү болгон эмес, тек түрк урууларынын жамаатташтыгы, бирдиги өкүм сүргөн. Маданияттын ушундай жалпылыгы анда жалгыз эле Орто же Борбордук Азиянын чөлкөмүнө мүнөздүү болбостон, Чыгыш менен Батыштын, Азия менен Европанын араб, латын, роман жана славян тилдеринде сүйлөгөн башка калктарына да тийиштүү болгон. Ал эми Орто Азиядагы түрк тилдүү калктардын этникалык, тилдик жана саясий тарамдалуусу, өз-өзүнчө бөлүнүп калыптануусу XV — XVI кылымдарда башталган.

Ошого жараша алардын поэзиясы да өз алдынча тилге, улуттук өң-түскө, айырмалуу белги-сапаттарга ээ болгон. Муну кыргыз поэзиясынын орто кылымдардан берки тарыхы да ырастайт.

* * *

Ал поэзия XX кылымга «акындар поэзиясы» деген ат менен жетти. Жакынкы мезгилдерге чейин оозеки акындар поэзиясынын башталышын XIX кылымдын экинчи жарымына тиешелүү деп эсептөө кыргыз адабият таануусунда эреже катары эсептелинүүчү. Бирок ошол эле кезде тээ «Манаста», элдик оозеки чыгармачылыктын башка үлгүлөрүндө ырчылар жана кээ бир ойчул-акылмандар жөнүндө айтылып келет: «Манаста» Жайсаң ырчы эскерилет, Жээренче чечен жөнүндө атайын уламыштар бар, ал эми эл ичиндеги «Токтогулдай ырчы бол, Толубайдай сынчы бол» деген накыл кеп

сөз өнөрүнүн жекече жаратмандары (авторлору) болгонун каңкуулайт. Ал эми мындай авторлордун айрым чыгармалары оозеки түрүндө биздин тилибизде ушул күндөргө аман-эсен жетип келди.

Алар кимдер?

Бүгүнкү күндө андай акындардын мезгил жагынан эң аксакалы, улуусу — Кет Бука (XIII кылым) деп айтууга болот.

Бул акындын өмүр баяны жөнүндө так маалыматтар болбосо да белгилүү тарыхый окуялар жана сакталып калган фольклордук тексттер XIII кылымдагы анын өмүрүнүн айрым фактыларын болжолдоого мүмкүндүк берет. Дегенибиз, Кет Буканын ысымы менен байланышкан тексттерде чынында эле тарыхта болуп өткөн өзгөчө кайгы-касиреттүү окуялар, атап айтканда, Чынгызхандын улуу уулу Жоочунун өлүмү жөнүндө кеп болот.

Мындай материалдар түрк тилдүү башка элдерде да (ногойлордо, казактарда) бар. Кыргыз тилинде болсо бир канча варианттары сакталып калган. Ал варианттарда Кет Бука улуу төкмө, даанышман ойчул жана акын болгондугу айтылат. Ошондуктан, аны Улук ырчы, Аталык-жырчы ж.б. деп аташкан. Ал эми өзү Найман уруусунан болгондуктан Кет Буканын Найманлы деген ылакап аты да болгон.

Токтогул ырчы (XIV — XV кылымдар) бизге келип жеткен эки ырынын мазмунуна караганда Жаныбек хан менен бетме бет кармашка чыгып, Алтын Ордонун учурунда жашап өткөн. Биринчи ыры башталыш ченинде ханга болгон жеке кайрылуусун, ага болгон жеке таарынычын баяндаса да түпкүлүгүндө жалпылоочу мүнөзгө өтөт: анда түрктөрдүн буга чейинки ынтымак-ырашкерлиги менен биримдиги Жаныбек хандын мезгилинде бузулуп бараткандыгы, бул каргашанын башкы айыпкери дал ушул Жаныбек хандын өзү экендиги айтылат. Токтогулдун мүнөздөгөнү боюнча, Жаныбек хан түрктөрдүн шору, адилетсиз баскынчы, жан алгыч, талоончу, кан ичкич, зордук-зомбучул адам. Хандын тике өзүнө кайрылып бет пардасын сыйрыган мына ушундай мүнөздөмө байыркы түрк адабиятында (Орхон-Енисей жазууларында да, андан кийинки мезгилдердеги көркөм туундуларда да) кездешчү эмес, аларда чыгарманын башкы озуяпасы болуп каганды даңктоо эсептелчү.

Токтогулдун экинчи ыры айрым бир өмүр баяндык жана тарыхый маалыматтарды камтыйт. Мында автор «жалпы түрктө сайраган булбул», «чарчабаган аргымак дулдул», «топту бузуп туу жыккан буудан» экендигин, Жаныбек хандан «далай кордук көргөндүгүн» айтат. Андан ары айтылуу сынчы Толубай өзүнүн агасы, тууганы экендиги жөнүндө маанилүү маалымат берилет. Ошентсе да биз үчүн ырдын финалдык бөлүгү өзгөчө маани-маңызга ээ. Анткени, бул жерде акын Жаныбек хандын уулу (айрым маалыматтар боюнча иниси) Бердибек бийликке келгендигин, ушундан улам «берен түрктүн балдарынын» жаны тынч алып калгандыгын айтат.

Жаныбек хандын учурундагы боз туман каптаган мезгил Асан Кайгынын (XV кылым) чыгармаларында да ачык, даана чагылдырылган. Ч. Валиханов өзүнүн «Кыргыздар жөнүндө жазуулар» деген эмгегинде белгилегендей, Асан Кайгынын ысымы жана чыгармалары казактарда, ногойлордо, каракалпактарда жана кыргыздарда кеңири тараган. Казактын көптөгөн жазуучулары менен окумуштуулары (М. Ауэзов, С. Сейфумин, А. Маргулан, Б. Кенжебаев ж.б.) артында жазуу жүзүндө эч бир маалымат калтырбаса да Асан Кайгыны тарыхый инсан деп эсептешет. Жогорудагы жазуучу, окумуштуулардын изилдөөлөрүнө, фольклордук-документтик булактарга жана жазууларга таянуу менен казак адабиятчысы Х. Суюншалиев ал түрсүн Асан Кайгынын

болжолдуу түрдө туулган жана көзү өткөн жылдарын, тууган уругу менен жакын санаалаштарынын чөйрөсүн так көрсөтөт.

Жанрдык жактан алып караганда Асан Кайгынын көркөм туундулары санаттар менен термелер катары кабыл алынса, маани-маңызы жагынан аларды тунук акыл-ойдун (прагматизмдин), чындык менен санаркоонун философиясы деп айтсак жарашат. Айталы, анын бир ырында ар кандай нерсенин мааниси ал нерсенин кандай пайда берери менен байланат.

Өзөктүк проблемасын коомдук-саясий жана моралдык-тиричилик маселелер түзгөн башка санаттары менен термелеринде даанышман акын адамдарды бири бирине күйүмдүү, боорукер болууга, бир туугандарча жана ынтымак-ырашкерликте жашоого чакырат. Адамдар ортосундагы касташуулар, уруулаштар жана бөтөн элдер ортосундагы жаңжалдар менен согуштар акынды өзгөчө кайгы-муңга салат.

XV — XVI кылымдарда кыргыз элдүүлүгү калыптангандан жана чыгармалары биздин күнгө чейин кандайдыр бир сыйкыр жолдогондой болуп жеткен оозеки поэзиянын жекече өкүлдөрү болушкан алгачкы легендарлуу ырчылар пайда болгондон кийин биздин эл адаттан сырт тарыхый феноменге түш болду: XIX кылымдын башталышына чейин оозеки же жазма поэзиянын жекече жаратмандары болгондугу жөнүндө ооз жүзүндө же документтик түрдө сакталып калган далилдерди жолуктура албайбыз.

Жүрөк-жүлүндү өрттөгөн бул ачуу чындыкты моюнга алуу менен ошол эле учурда мындай кара булут каптаган «караңгы кылымдар» инсаният тарыхынын узун жолунда кездеше келчү көрүнүш экендигин да унутпасак. Дегенибиз, өз учурунда өзгөчө бир бийиктиктерге жетишкен байыркы Египет, Шумер, Вавилон, Хет адабияттары акырындап жүрүп тарых бүктөмүндө калып калбадыбы. Андан кийинки антикалык доордогу гүлдөгөн грек жана рим маданияттары орто кылымдарда кыйроого учурап, нарк-насилин жоготту. Мындай көрүнүш орто кылымдарда жана андан соң Күнчыгыш элдеринде да жыш кездешкен.

Бирок XIX кылымдын башында жана орто ченинде кыргыздардын коомдук-экономикалык жана руханий турмушунда зор өзгөрүүлөр боло баштайт. Кокон хандыгынын тушунда ислам кеңири жайылып, диний мектептер, медреселер ачылат, сабаттуу адамдар пайда болот. Орусиянын карамагына өткөндөн кийин илим-билимге, маданиятка умтулуу андан бетер күчөйт.

Экинчиден, ушул мезгилде кыргыздардын дүйнөнүн башка элдери менен болгон карым-катышы бир топ артат.

Дал ушундай коомдук-маданий жаңы жагдай-шартта, бир жагынан Күнчыгыш жана орус маданияттарынын тикеден тике таасиринен улам, экинчи жактан оозеки сөз өнөрүнүн өсүп өнүгүүсүнүн натыйжасында жекече акындык поэзия фольклордон бөлүнүп чыгып, XIX кылымда жана XX кылымдын баш ченинде кыргыздарда жазма поэзиясынын алгачкы бүчүрлөрү пайда болот.

Анын эң көрүнүктүү өкүлдөрү Калыгул, Арстанбек, Молдо Нияз, Нурмолдо, Жеңижок. Токтогул, Тоголок Молдо, Молдо Кылыч, Барпы ж.б.

Жашы жагынан аталгандардын эң улуусу болгон Калыгул Бай уулунун (1785 — 1855) чыгармачылык жолунун башталышы Кыргызстан Кокон хандыгынын бийлигинде турган мезгилге түш келсе, ал эми чыгармачылыгынын гүлдөп-өнүккөн учуру Түндүк кыргыздардын Орус империясынын курамына кирүүгө жасаган алгачкы иш-аракеттеринин жылдарына дал келет. Чыгармаларынын бизге келип жеткен

үзүндүлөрү боюнча айтсак, акын болжолу, мусулман дининин негиздери, эски Күнчыгыш адабиятынын айрым үлгүлөрү менен тааныш болуптур.

Калыгулдун чыгармачылыгынын экинчи бир маанилүү булагы болуп, сөз жок, кыргыз фольклору эсептелери жөнөкөй көзгө деле көрүнүп турат. Бул тенденциялар анын «Акыр заман» деген чыгармасында жана Кулкожакматтын (Акмат Ясавинин), Адиб Акмат Жүгинекинин, Сулайман Бакырганинин, легендарлуу акындар Токтогул менен Асан Кайгынын, ошондой эле Бухар жырау, Шал акын сыяктуу XVII—XVIII кылымдардагы казак акындарынын чыгармаларын эске салып турган маселдеринен ачык-айрым байкалат.

Калыгул Бай уулунун жолун тикеден-тике жолдогон жана салтын уланткан акын Арстанбек Буйлаш уулу (1824 —1878). Ал акындык чабыты жана дарамети жагынан кеңири таанылып, көзү тирүүсүндө эле «бүлбүл» деген атка конгон. Бирчы жана комузчу, даанышман ойчул жана коомдук ишмер катары ал да ошол өткөөл доордо — Кокон хандыгы орус империясынын бийлиги менен алмашып жаткан мезгилде жашап, чыгармаларында өз доорунун бардык кайгы-муңун бүтүндөй туруш-турпаты, татаалдыктары жана карама-каршылыктары менен таасын чагылдырган.

Арстанбектин бизге келип жеткен мурасы ар кайсы жанрдан: ырлар, санаттар, термелер, армандар, керээздер, айтыштар, «Тар заман» поэмасы ж.б. турат.

Мурда, тоталитардык идеологиянын шартында кыргыздардын Орусиянын курамына ыктыярдуу түрдө кошулуусу клерикалдык-мистикалык чен-өлчөмдөн туруп туура эмес чагылдырылган деп Арстанбекти негизинен «Тар заман» поэмасы үчүн уртокмокко алышчу. Бирок байкап-баккан адамга бул тема акындын «Тар заманында» эле эмес башка чыгармаларында да («Алда кудай, капырай», «Капкандай чапты белиңди...», «Каңтарбай менен айтыш», «Сары орус сұлтан болгону», «Кашкарга кире качкан бугуларга ырдаганы», «Керээз») иштелип, бир топ өркүндөп жана тереңдеп жүрүп олтурган. Жалпысынан алганда булар үч мотивден турат орустардын келе жаткандыгына тынчсыздануу, орустардын келүүсү, орустардын башкаруусунун натыйжалары.

Реалдуу турмуштун жагдай-шарттарына терең ой жүгүрүп, ар кайсы варианттарды ар тараптуу акыл калчап көрүп, Арстанбек акыр соңу жаңы шарт, жаңы абалга моюн сунууга, жаңы кожоюн — орустардын таасирин баалоого аргасыз болот «Орусун оңой көк эмес, оңдуруучу неме эмес».

Арстанбектин көркөм мурасынын ичинде анын айтыштары өзгөчө маанилүү орунга ээ. Ал кыргыз, казак акындары Каңтарбай, Чоңду, Сүйүнбай, Жеңижоктор менен айтышка түшкөн. Арстанбектин кыргыз акыны Чоңду, казактын XIX кылымдагы даңазалуу ырчысы Сүйүнбай менен болгон айтыштары бул жанрдын бардык эреже, шарттарын бекем тутунган, айтыш өнөрүнүн классикалык үлгүсү болуп эсептелинет.

XIX кылымдын соңу — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз акындар поэзиясынын жаңы белгилери менен мотивдери көрүнүктүү акын, ысымы менен чыгармалары азырга чейин эл ичинде өзгөчө бийик кадыр-баркка ээ Жеңижоктун (1860—1916) чыгармачылыгында андан ары өнүктү жана философиялык чечмелөөгө ээ болду.

Анын көркөм мурасы анча деле көп эмес, бирок тематикалык жана жанрдык жактан өтө көп түрдүү.

Жеңижоктун табият же тигил же бул жердин көркүн сүрөттөөгө арналган чыгармаларынын эң башкы жана өзгөчөлүү сапат-белгиси — пейзаж менен лирикалык ой толгоолордун, автобиографиялык мотивдер менен этнографиялык деталдардын, жеке пенделик сезим-туйгулары менен коомдук санаалардын ширелишип турушу.

Башкача айтканда, Жеңижоктун пейзаждык чыгармаларында табият суктануунун гана объектиси катары көрүнбөстөн, адам дүйнөсү, анын татаал, көп кырдуу мамилеси менен тыкыс органикалык биримдикте көрсөтүлөт. Мындай чыгармалар болуп «Жер сорусу Аксы экен», «Айтайын Аксы жеримди» деген поэмалары эсептелинет.

Табият кубулуштарын көркөм чагылдырууда Жеңижок стихиялык материализмдин чегинде туруп, анын дүйнө кабылдоосунда оптимизм алдыңкы катарга чыгат («Дүнүйө», «Аккан суу»), Ошону менен бирге томаяктын үй-бүлөсүндө туулуп, эрезеге жеткенче көрбөгөнү көр болгон Жеңижок ар качан жакыр-жалчыга жан тартып ырдаган. Дал ушул чен-өлчөмдөн туруп ал өзүнүн «Санат», «Насыят», «Үй-бүлө», «Жаман уул, жакшы уул» жана башка эң сонун дидактикалык чыгармаларын жараткан. Буларда акын пенде баласынын эң мыкты сапат белгилерин, анын ачык мүнөз айкөлдүгүн ырга салып, адамдагы тескери мүнөздөрдү катуу сынга алган.

Жалпысынан алганда, Жеңижоктун чыгармачылыгы XIX кылымдын акыры — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз поэзиясы жөнүндөгү биздин түшүнүгүбүздү алда канча байытып тереңдетет жана советтик доордо социалдык-демократтык мазмуну үчүн айрыкча аздектелип келген Токтогул, Тоголок Молдо жана Барпы Алыкуловдун поэзиясына тутумдашып, өзүнчө көпүрө салгандай таасир калтырат. Муну Жеңижок менен Токтогулдун өз ара ынак мамилелери, бири бирин барктап-жактоосу бекемдеп турат.

* * *

XIX кылым ошону менен бирге кыргыздын жазма, негизинен кол жазма поэзиясынын да жаралыш кылымы болуп калды. Мындай поэзиянын баштоочусу деп Молдо Ниязды (болжол менен 1820 — 1890-жылдар) айтуу керек.

Албетте, Молдо Нияз өз мезгилинин уулу болгондуктан, анын дүйнөгө болгон көз карашы исламдын жана Күнчыгыш философиясынын нугунда калыптанган. Мунун айкын мисалы болуп дүйнөгө, коомго, адамдардын өз ара мамилелерине жана тарыхый окуяларга карата акындын мамилесиндеги мусулмандык көз караштын ачык-айкын көрүнүшүн эсептөөгө болот.

Фольклордук жана диний түшүнүктөрдүн карым-катышы анын тарыхый окуяларды баяндаган санаттарына да мүнөздүү. Ал санаттарында Молдо Нияз Кокон — орус мамилелерин (Кокон хандыгын каратып алуу үчүн болгон согушту), кыргыздардын Чыгыш Түркстанга качышын, Жакыпбек хандын каарынан улам ал жакта көргөн азап-тозокторун ырга кошкон. Ушул жерде өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе — каапырларга (орустарга) болгон мамиледе Молдо Нияз чыныгы мусулман баласы жана өз Ата Журтунун анык патриоту катары келишкис мамилени тутунат.

Молдо Нияздын көлөмдүү, сюжеттүү чыгармаларынын ичинен дагы экөө айрыкча бөлүнүп турат. Булардын биринчисинде — «Курманжан датка» — XIX кылымдагы орус саякатчылары менен аскер адамдары «Алай ханышасы» деп аташкан даңазалуу Курманжан датканын терең кайгы-касиреттүү, ал түрсун драмалуу өмүр тагдыры көркөмдүк жактан жеткиликтүү жана так берилген.

Экинчи санат Кетмен-Төбө өрөөнүнүн айтылуу манабы, бир кезде Т.Сатылганов өзүнүн «Беш каман» деген айтылуу ырында таптакыр тескери образын жараткан Дыйканбайга арналып, мында Молдо Нияз Дыйканбайдын ачыктан-ачык мактоо сөзгө ширетилген образын жараткан. Мезгил тамашасы деген ушул экен: эми биз Дыйканбайдын образын экинчи бир өңүттөн салыштырып кароого мүмкүнчүлүк алдык.

Молдо Нияздын санаттарынын ичинде ашыктык ырларынын эң сонун үлгүлөрү болгон «Кымчабел», «Даткайым», ички уйгу-туйгу абалды чагылдырган «Афандим» деген көркөм туундулары да бар.

Молдо Нияздан кийинки экинчи көрүнүктүү, иш жүзүндө эң улуу акын — Нурмолдо (1838 — 1920). Анын кылым бою дат басып, көрүнгөндүн колунда жана эсинде сакталып келген чыгармалары жаңыдан гана (1996, 1997-жылдары) чакан китепчелер иретинде жарык көрдү. Аларды окуган адам Нурмолдонун өмүр жолуна, билимине жана талантына таң калбай коё албайт. Кичинесинен кат таанып, бул жагы Наманган, Фергана, Ташкен, Кашгар, Үрүмчү, ар жагы Индия менен Аравияга чейин барып билимин, өнөрүн өркүндөтүп, ажылык парзын аткарып келген акын өз чыгармаларында «Манастан», Толубай, Санчы санаачылардан (ал өзү ушинтип атайт) тартып замандаштары болгон кыргыз, өзбек, казак акындары Балыкооз, Чоңду, Сартпай, Калыгул, Чоң ырчы, Куш ырчы, Молдо Кылыч, Сагымбай, Арстанбек, Жөжө, Жамбыл, Молдо Тойчу, Жума, Касанбай, Кыдыралы, Ниязаалы, Жеңижок, Молдо Нияз, Токтогул ж.б. мүнөздөмө берет. Ал аз келгенсип, анын калеми бүт дүйнөлүк адабият менен философияга саякат жасайт, атап айтканда, Аристотель, Аль-Фараби, Фирдоуси, Низами, Жами, Навои, Саади, Бабур, Машрап, Дамаски, Сайрам, Ограт, Кашмир, «Шахнамэ», «Хамза», «Мажнун менен Лейли», «Фархад менен Ширин» сыяктуу улуу даанышмандар, акындар, чыгармалар менен даңазалуу шаарлар акындын санагынан өтөт.

Нурмолдонун поэзиясында философиялык, космологиялык жана этикалык идеялар менен мотивдер арбын («Замана», «Болбосо», «Насип-буйрук», «Бир Амах», «Өмүр жана өлүм», «Адам Ата», «Наадан менен Пайгамбар», «Нускоолор» ж.б.). Ошону менен бирге акындын бир катар ырларындагы тарыхый көз караштын тактыгы менен дааналыгы суктантпай койбойт. Маселен, ал кыргыз-орус маселесинде кур;1лы, илими күчтүү орус менен касташпай, аны менен ынтымакта, тынччылыкта жашоону, андан илим-билимди, дыйканчылыкты, шаар маданиятын үйрөнүүнү жактайт. Дегеле акындын тарых жөнүндөгү ою өтө терең: «Тарыхты танганың — тамырсыз калганың».

Биз үчүн айрыкча маанилүүсү — Нурмолдонун жазма өнөрдү, акындыкты жана аалымдыкты даңазалаганы:

Айт-айт десе саламды айт,
Аяк-башсыз ааламды айт.
Адамзаттын мыктысын,
Ачык жазган каламды айт.
Адам алга кадамдайт,
Даанышмандар илимди,
Далдал кылып жайдаңдайт.
Үлгү кылып мыктыны,
Үзүр жолун саймалайт.
Дааналардын дастаны,
Далай журттту аралайт.
Зарын айтып калкынын
Залим ишин каралайт.

Нурмолдонун ырларынын дагы биринде («Жазыптыр») биздин ушул макала, жалпы эле байыртан берки кыргыз поэзиясы үчүн ото мүнөздүү, терең символдуу болгон төмөнкүдөй саптар бар:

Биздин ата-бабада,
Жазгыч жигит көп болгон.
Кастар менен чабышта,
Кыйла китеп жок болгон.
Ошонун бирин айтагай,
Колубузга топтолгон.
Тарых бетин казыптыр,
Тырышып азып жазыптыр.
Мен, сен үчүн таберик
«Мажму атут Таварих»
Аксыкентийи Сайпидин,
Новруз ата жазыптыр.

Көрсө, азыр далилденип жаткандай, Нурмолдонун өзү атактуу «Мажму атут Таварихти» жараткан Аксыкентилик Сайпидиндин урпагы экен. Мына тарыхтын дагы бир табышмагы!

Эгерде Молдо Нияз менен Нурмолдо Кыргызстандын түштүгүндө (биринчиси Кадамжайда, экинчиси Ала-Букада) жашашса, Нарын аймагында туулуп, кийин Чүйгө байма-бай каттап турушкан Молдо Кылыч (1866—1917) менен Тоголок Молдонун (1860 — 1942) поэзиясы жазма өнөрүбүздүн өсүп-өнүгүшүнүн кийинки баскычы болуп эсептелет.

Молдо Кылычтын төмөнкү чыгармалары бизге келип жетти: «Чүй баяны», «Жинди суу», «Алдамчы», «Керме-Тоо», «Кыз-жигит», «Кара-Кочкор», «Зилзала», «Зар заман». «Бүркүттүн тою», «Канаттуулар» деген чыгармаларды да Молдо Кылычтын калемине таандык деп жүрүшөт, бирок ал чыгармалардын авторлугу ушул күнгө чейин талаш боюнча калып келет.

«Чүй баяны» поэмасында Молдо Кылыч Чүй өрөөнүнүн жан-жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүн чыныгы билерман сүрөткер катары зор чеберчилик менен тартып берет. Дегеле минтип табият көркүн билгичтик менен сүрөттөө Молдо Кылычтын башка чыгармаларында да — «Жинди суу», «Керме-Тоо» — кеңири учурайт.

«Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык» деген чыгармаларда Молдо Кылыч чыныгы орнитолог жана анималист катары көрүнөт. «Канаттуулар» — Кыргызстандын канаттуу куштары жөнүндө өзүнчө эле бир справочник болсо, акыркы эки чыгармада канаттуулардын «ички дүйнөлөрү» ачылып берилип, өтө курч сатиралык образдар түзүлгөн.

Ал эми патриархалдык психологиянын жана исламдын таасиринен улам акындын дүйнөгө болгон көз караштарындагы карама-каршылыктар чагылдырылган «Зар заман», «Зилзала» поэмаларында Молдо Кылыч бир жагынан уурулуктары, көз боёмочулуктары, чектен чыккан ач көздүктөрү жана кара мүртөздүктөрү үчүн байлар менен молдолорду, ыймансыздыгы үчүн падышаны сынга алса, экинчи жагынан жан-жаныбарлардын, пенде баласынын тагдыры Жараткан тарабынан алдын ала жазылып коюлары, «Маңдайга жазганга моюн сунуу» идеясы айтылат.

Тарыхка, өзгөчө 1916-жылкы окуяга ириде жазгыч акындар кеңири кайрылышкан. Бул багытта биз буга чейин Ы. Шайбековдун (1880 — 1957) «Азган эл», «Кайран эл», «Кайткан эл», А. Жутакеевдин (1880—1931) «Качак турмушу», «1916-жыл», «Кайран эл» деген чыгармаларын окуп үйрөнүп келсек, эми бул катарды ысмы элге кайрадан таралып жаткан акын Алдаш Молдонун (1876 — 1930) чыгармалары толуктап отурат.

Алдаш Молдо өтө көп сандагы туундуларды жараткан экен, бирок бизге чейин алардын баары толук түрдө келип жеткен жок. Мугалим-акындын көркөм мурасынан соңку кездерде бирин-экин чыгармалары жарык көрдү. Булар «Хал заман», «Үркүн», «Ормон- Балбай» деген поэмаларынан алынган үзүндүлөр.

Алдаш Молдонун чыгармаларынын негизги баалуулугу — сүрөттөлүп жаткан окуялар менен адамдардын тарыхый жактан ишенимдүү көрсөтүлгөндүгү. Бул сапат акындын дээрлик бардык чыгармаларына мүнөздүү. Мына, калемгердин айрым чыгармаларынын аталыштары: «1912-жылы болгон бир окуя», «1913—1914-жылдардагы хуторлор тууралуу», «1916-жылкы үркүндүн алдында», «Алты шаар», «Көл баяны» ж.б.

Акын «Хал заман» чыгармасында ошол мезгилдин жалпылаштырылган элесин түзүп, падышачылык администрациянын өкүлдөрү менен жергиликтүү байлардын дагы да байып, ал эми караламан кыргыз журту бардык жактан куржалак калып жаткандыгын көрсөтөт.

Жалпысынан Алдаш Молдонун 1916-жылдагы үркүнгө жана кыргыздардын Кытай жерине качкан кайгысы менен ал жакта көргөн азап-тозокторуна арналган чыгармалары революциялык пафосу жана нукура тарыхый атмосферасы менен айырмаланып турат.

Ушул мааниде анын 1917-жылы жазылган «Үркүн» поэмасы өзгөчө көңүл бурарлык. Анткени ал Октябрь революциясына чейинки кыргыз поэзиясын мазмун жактан да, өтмөчүлдүк эстафета берүү жактан да кандайдыр бир деңгээлде жыйынтыктап тургансыйт:

Мен айтайын эмкисин,
Уруят заман белгисин.
Кылычтын өттү «Зар Заман»,
Андан кийин мен жазган,
А дагы өттү «Хал заман».
Үстүндө азыр турабыз
Мына бу турган «Тар Заман».
Артыкча кыргыз элине
Эң эле кор-кор заман.
Эми болот тең заман,
Эң эле зор кең заман.
Ушул жерден кыскарттым,
Уруят заман баянын.
Сөзүм бүттү тамамат,
Дуба кылып кол жайгын,
Кудайга жаны аманат.
Уруятты чыгарган,
Узун болсун өмүрү,
Узарсын Ленин азамат!

* * *

Совет доорунда өнүп-өскөн адамдарга жакшы маалым болгондой, Октябрь революциясынан кийинки кыргыз поэзиясы дал ушул теманы — Ленинди, ал жетектеген большевиктер партиясын, жаңыдан жеңген Совет бийлигин даңктап-

даңазалоодон башталган: мунун классикалык үлгүсү Т. Сатылгановдун «Кандай аял тууду экен, Лениндей уулду!» деген айтылуу ыры эмеспи.

Бизге жеткен маалыматтарга караганда, Октябрь төңкөрүшүнөн кийин кыргыз адабиятынын басма бетинде жарык көргөн биринчи чыгармасы 1918-жылы Верныйдын «Ушкын» деген баракчасына жана 1919-жылы «Көмөк» газетасында кайра басылган Ы.Шайбековдун «Большевиктер партиясы» деген ыры болуптур.

Башка жазгыч акындар да (Тоголок Молдо, А. Жутакеев, Т. Талканбаев) өз чыгармаларын Октябрдын жеңишин, Лениндин жана Коммунисттик партиянын идеяларын даңазалоого арнашты, бирок алардын чыгармалары кыргыз элинин өзүмдүк басма сөзү менен китеп чыгаруу иши пайда болгондон кийин гана жарык көрө баштады.

Жазгыч акындар менен бир катарда эле жаңы коомдук түзүлүштүн шарпасы менен пайда болгон интеллигенциянын алгачкы өкүлдөрү өз колдоруна калем кармашты. Булар негизинен Ташкен менен Алматыда окушуп, кийин туулган жерине кайтып келишкен мугалимдер менен партиялык-советтик кызматкерлер эле. Алар өздөрүнүн тырмак алды ырларын, макалаларын, аңгемелерин ошол эле шаарларда басылып чыкчу «Ушкын», «Көмөк», «Тилши», «Кедей эрки», «Ак жол» деп аталган татар, казак тилдеринде чыгып турган гезиттерге жарыялашкан. Аталган гезиттерде Ж. Түлөкабылов, О. Лепесов, М. Максүтов, К. Баязыков, К. Мажиков, Б. Калпаков, М. Байчериков, З. Лепесов жана башкалардын үгүт-насаат, чакырык, агитациялык мүнөздөгү ырлары жарык коргон.

Ошентсе да бул мезгилдеги эң көрүнүктүү калемгерлер катары Сыдык Карачев менен Касым Тыныстановду эсептөөгө болот.

Сыдык Карачев (1900—1937) адабий чыгармачылыгын 1918-жылдан тартып татарча гезиттер менен кызматташуудан баштайт. Анын Ленинге арналган биринчи ыры ушул эле жылы татарча чыгуучу «Шуро» гезитинин бетинде жарык көргөн. Тилекке каршы, С. Карачевдин бул ыры жана 1918—1922-жылдардын аралыгында татарча жана казакча басма сөз беттеринде жарык коргон чыгармалары биздин күнгө толук жетпеди. К. Баялинов менен З. Мамытбековдордун жазгандарына караганда, 1918-жылдан 1924-жылга чейинки аралыкта «Комек», «Ак жол» гезиттеринде, «Шолпон», «Жас кайрат», «Аел теңдиги» журналдарынын беттеринде С. Карачевдин он үчтөй ыры, бир канча аңгемелери, көптөгөн публицистикалык макалалары жана театралдык сценкалары жарык көрүптүр. Ушул жылдар аралыгында калемгер эч жерде жарык көрбөгөн жана бизге келип жетпеген «Борч» деген пьеса да жазыптыр.

С. Карачевдин ырларынын ичинен «Шаңдан жүрөк! », «Күзгү түндө» деп аталгандары соңку мезгилде кайра басылды.

Касым Тыныстановдун алгач казак, андан соң кыргыз тилинде жазылган ырлары 1920-жылдардын баш ченинен тартып Ташкенден чыкчу казакча гезит, журналдардын беттеринде жарык көрө баштаган. Ал ырлар 1925-жылы «Касым ырларынын жыйнагы» деген аталыш менен Москвада өзүнчө китеп болуп басылып чыкты. К. Тыныстанов «Интернационалды», И.А. Крыловдун тамсилдерин да биринчи болуп кыргыз тилине которгон, алар да ушул жыйнактан орун алган.

Жыйнактагы ырлардын көпчүлүк бөлүгүн пейзаждык жана ашыктык лириканын үлгүлөрү, андан соң революциялык-агитациялык чыгармалар түзөт.

К. Тыныстановдун ырларынын көркөм курулушунан өзүбүздүн улуттук фольклордун да, ошондой эле башка элдердин жазма поэзиясынын да таасирлери ачык-айрым сезилип турат. Акыркы таасир өзгөчө романтикалык маанайдан,

жалгыздык темасынан жана форма жагынан эксперимент жүргүзгөн ырлардан («Тоодо түн», «Сурачы, досум сурачы!») ачык-айрым байкалат.

«Жаңыл Мырза» поэмасы уруу башчысы, ошондуктан «Мырза» деп аталган баарыбызга белгилүү жоокер кыз Жаңыл жөнүндөгү элдик дастандын сюжетинин негизинде жазылган. Баарынан кубанычтуусу, дастандын сюжетин майда-баратына чейин баштан аяк кайталабастан, К. Тыныстанов фольклордук материалга чыгармачылык менен мамиле жасап, баатыр кыздын образын ачык да, терең да ачып берүүчү негизги линиянын тегерегинде гана окуяны өнүктүрүп, ошол эле учурда ага өзүнүн да кошумчаларын кошот. Дегеле атайын белгилеп кетчү нерсе — фольклордук негизине карабастан, сюжетти чечмелөө, композиция, ыр түзүлүшү, стили, тили жагынан болсун, бул поэма жазма адабияттын, кадыресе поэзиянын кубулушу катары кабыл алынат.

Мына ошентип, кыргыз поэзиясынын 1918—1924-жылдардагы мезгилдик илкесинде кандайдыр бир боштук болгон эмес. Фактылар күбө өтүп тургандай, бул мезгилде чыгармачылыктары төңкөрүшкө чейин эле баалталып, Совет бийлигинин орношу менен кеңири жайылган эл ырчылары (Токтогул, Барпы, Калык, Осмонкул) жана айрым бир жазгыч акындар (Тоголок Молдо, Алдаш Молдо, Ы. Шайбеков, Т. Талканбаев, А. Жутакеев) менен бир катарда кыргыз совет интеллигенциясынын алгачкы өкүлдөрү революция жана ал жараткан иштер тарабынан пайда болгон сезим-туйгуларын, ой-тилектерин адабий сөз менен туюндура бере башташты.

1924-жылдын октябрь айында кыргыз элинин, анын эң алдыңкы өкүлдөрүнүн көөдөн түпкүрүндө жүргөн үмүт-тилеги ишке ашты: Борбордук Азияны улуттук бөлүштүрүүнүн натыйжасында РСФСРдын курамында Кыргыз автоном облусу түзүлүп, анан ал 1926-жылы автоном республикага айланды.

Кайрадан түзүлгөн облустун эң биринчи кадамы, алгачкы практикалык иши болуп кыргыздын төл гезити «Эркин Тоонун» чыгарылышы эсептелинет. 1926-жылдын баш ченинде Кыргыз мамлекеттик басмасы уюштурулса, ал эми бир жылдан кийин «Ленинчил жаш» гезити, «Коммунист» журналы, 1928-жылдан «Жаңы маданият жолунда», 1931-жылдан тартып «Чабуул» деп аталган атайын адабий журнал чыга баштайт. Мына ошентип, кыргыз совет адабиятынын өсүп-өнүгүшү үчүн басма сөз базасы түзүлөт.

Басма иштеринин жолго коюлушу, албетте, кыргыз совет адабиятынын жаралышын жана калыптанышын тездетти. Гезит-журналдардын алгачкы кызматкерлери жана активдүү авторлору ошол эле С. Карачев, К. Тыныстанов, 1923—1924-жылдары эле «Тилши» гезитине макалалары байма-бай жарыяланып турган Ш. Көкөнов, Б. Калпаков, Ө. Лепесов ж.б. болгондугу мыйзам ченемдүү. Ошол эле убакта А. Токомбаев, М. Элебаев, М. Токобаев, С. Наматов, Б. Кененсариев, Ж. Жамгырчиев, К. Маликов, С. Сасыкбаев, Ж. Бөкөмбаев, Ж. Турусбеков, Т. Үмөталиев сыяктуу жөндөмдүү жаштардын жаңы жоон тобу пайда болду.

Алардын катары 1930-жылдары А. Осмонов, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, М. Алыбаев, Н. Байтемиров, Т. Эсенкожоев, С. Шимеев сыяктуу таланттуу жаңы ысымдар менен толукталды.

Кыргыз адабият таануу илиминде кыргыз совет поэзиясы өзүнүн жаралуу жана калыптануу мезгилинде, башкача айтканда, 1920—1930-жылдарда жалаң гана үгүт-насыяттык жана пропагандалык мазмунда болуп, ал эми өзүнүн формасы, жанрлары, ыр түзүлүшү жана стили боюнча элдик поэзияга же журналистикага жакын болгон деген пикир көп жылдардан бери макаладан макалага, диссертациядан

диссертацияга, китептен китепке көчүп келди. Мында, албетте, чындыктын үлүшү көп, бирок ошол мезгилдин поэзиясы менен түгөл таанышуу бул көз караштын белгилүү өлчөмдө бир жактуулугун көрсөтөт, анткени ал убакта жарыяланган жана жарыяланбай калган ырлар жана поэмалар идеялык-поэтикалык деңгээли боюнча аябай эле ар түрдүү. Айталы, ошол эле С. Карачев менен К. Тыныстановдун, А. Токомбаев менен М. Элебаевдин, Ш. Көкөнов менен Ж. Бөкөмбаевдин, Ж. Түрусбеков менен А. Осмоновдун чыгармачылыгында үгүт-насыятчылык пафос менен катар кээде муңканган, ашыктыкты аздектеген, өмүр жөнүндө ойлонгон, табиятка суктанган ырлар да учурайт. Мындан тышкары А. Токомбаев, К. Маликов, Б. Кененсариев сатиралык мотивдерге да бир кыйла жакын болушкан. Атайын белгилеп кетчү нерсе — ал жылдары «Совет бийлиги жашасын!» деп эле шаңданбай, бул бийлик алып келген турмуштун кайгылуу жактары жөнүндө жетик ойлонуп, өздөрүндө кейипкепчишкен же махабатты даңазалашкан бир катар таланттуу төкмө жана жазгыч акындар туулган жерлеринен алыска — Орусиянын ар кайсы аймактарына айдалышып, тагдырдын тарткылыктарын баштарынан өткөрүшкөн. Алар — чыгармалары акыркы учурда, элибиз эркиндикке чыккан чакта кайрадан же алгачкы ирет жарык көргөн Боогачы, Казыбек, Молдо Багыш Сарыбай уулу.

Баарынан өкүнүчтүүсү — каргашалуу 30-жылдар Октябрь төңкөрүшүнөн кийин жаралган жаңы, басма типтеги адабиятыбыздын баштоочулары С. Карачев, К. Тыныстанов, Ш. Көкөнов, С. Наматов ж.б. сталиндик кыргындын жеми кылды. Ошону менен адабиятыбыздын эң таланттуу, эң билимдүү тунгуч өкүлдөрүнүн катары суюлду, жаңыдан бүчүрлөнүп, калыптанып келе жаткан профессионал поэзиябыздын канат-бутактары кыркылды.

Тилекке каршы, сталиндик доор, анын бир чети зордук-зомбулукка, коркутуп-үркүтүүгө, экинчи чети курулай шаңданууга, жалган патриотчулукка ууккан идеологиясы андан кийин, башкача айтканда, 1940—1950-жылдарда деле поэзиябызда нукура сапаттардын, бийик нарк-насилдердин жаралышына жолтоо болду. Ушунун кесепетинен поэзияда дале болсо Ленин менен Сталинди, большевиктер (кийинчерээк коммунисттер) партиясы менен Совет өкмөтүн даңктап-даңазалоо, күнүмдүк саясий окуялар менен өнөктүктөргө үн кошуу, чарбалык иштерге жарчы болуу мотивдери үстөмдүк кылды.

Ырас, мындай поэзия белгилүү бир тарыхый шарттарда өзүнүн оң ролун, шыктандыргыч күчүн ойнобой койгон жок. Маселен, Мекенди коргоо, душманга каршы күрөш темасы, баатыр жоокерлер менен ооруктагы кайратман элди колдоо, алардын рухун көтөрүү Улуу Ата Мекендик согуш убагындагы поэзиянын зарыл сапаттарынан болду. Ушул жылдары мындай касиеттер айрыкча А. Токомбаевдин, М. Элебаевдин, Ж. Бөкөмбаевдин, К. Маликовдун, Т. Үмөталиевдин ырларынан таасын көрүндү. Аталган мезгилдин поэзиясындагы экинчи бир мүнөздүү көрүнүш — элдик оозеки чыгармачылыктын белгилүү каармандарын, сюжеттерин, жанрларын жана көркөм сүрөттөө-туюнтуу каражаттарын арбын пайдалануу болгон.

Согуштан соңку жылдардагы поэзиянын көңүлгө аларлык жактарынын бири — тынчтык үчүн күрөшкө, эл аралык тилектештикке жана ынтымакташтыкка үндөгөнү болду. Бул, албетте, кыргыз акындарынын ой чабытынын акырындап өскөнүнүн белгиси эле.

Арийне, согуш жана согуштан соңку учурдагы поэзиябызда нукура сезимдерди айгинелеп, ички уйгу-туйгуну так туюнткан, адам мүнөздөрүн ишенимдүү көрсөткөн табият жана дүйнө жөнүндө философиялык маанайда ой жүгүрткөн ырлар жана

поэмалар да жаралган. Ушул мааниде айрыкча А. Осмоновдун «Махабат», «Жаңы ырлар», «Менин жерим — ырдын жери», Т. Үмөталиевдин «Жеңиш», А. Токомбаевдин «Тандалган ырлар», «Белегим», «Өз көзүм менен», М. Алыбаевдин «Ырлар жыйнагы», «Жаңы ырлар», А. Токтомушевдин «Күн», «Какшаалдан кат» аттуу китептери жагымдуу окуялар болгон. Атайын баса белгилеп кетчү нерсе — А. Осмоновдун ошол учурда эле Союзга чейин таанылган жаңычыл поэзиясы анын өзү дүйнөдөн эрте өтүп кеткенден кийин өзгөчө кадыр-баркка ээ болду, артынан көп сандаган шакирттерди жаратты. Тилекке каршы, согуш жылдары жаңы поэзиябыздын негиз салуучулары болгон М. Элебаев, Ж. Турусбеков, Ж. Бөкөмбаев жана башкаларды ажал калк арасынан жулуп кетти... Бирок алардын орду бош калбай, согуш жана андан кийинки жылдар поэзияга таланттуу жаштардын жаңы толкунун кошту. Алар С. Эралиев, С. Жусуев, Б. Сарногоев ж.б. эле.

Ошентип, ар кайсы муундагы акындардын аракет-күчү менен 1920—1950-жылдардын аралыгында бир жагынан улуттук оозеки жана жазма сөз өнөрүнүн салттарына таянган, экинчи жагынан орус жана дүйнөлүк поэтикалык тажрыйбаны акырындап өздөштүргөн жаңы, европалык типтеги поэзия пайда болду жана калыпталды. Бул процесс, албетте, обочолонуп өзүнчө жүрбөстөн, калкыбыздын жалпы аң-сезиминин жана маданиятынын жогорулашы, атап айтканда, профессионалдык адабият менен көркөм өнөрдүн башка түрлөрү жана жанрлары менен катарлаш жүргөнүн жана бирге коштолгонун баса белгилөө кажет.

Ал эми кыргыз поэзиясынын 1956-жылдан 1990-жылга чейинки өнүгүшүн мына ошол тенденциянын түздөн-түз уланылышы жана андан ары тереңдеши, ич ара тарамдалышы катары мүнөздөө керек. Себеби бул мезгилде сталиндик доордогудай ачыктан-ачык зомбулук, коммунисттик буйрук («наказ») болбогону, анча-мынча эркиндик берилгени менен түпкүлүгүндө башкы саясат жана идеология өзгөрүлгөн жок: адабият мурдагысындай эле партиялуулук, идеялуулук, элдүүлүк, таптык деген принциптердин жетегинде келди. Демек, бул мезгилдеги поэзия да жалпысынан саясаттан, коммунисттик идеологиядан, анын «дежүр» темалары (Ленин, партия) менен даталарынан сырт болбогону түпүнүктүү: ансыз китеп чыгарууга да мүмкүн эмес болчу!

Ошентсе да поэзиянын ал этабында саясат менен нукура чыгармачылыктын өз ара катышы, пропорциясы кескин өзгөргөнүн белгилөөгө тийишпиз: эми алдыңкы планга саясат, идеология эмес, баарынан мурда адам сезимдери менен мамилелери, тарых менен бүгүнкү күндү ойлоо, келечекке көз чаптыруу, дүйнөнүн татаалдыгы жана карама-каршылыкттуулугу тууралуу кыялдануу чыкты. Мындай бурулуш, корком ой жүгүртүүдөгү кескин өзгөрүш, атүгүл, аксакал акындарыбыз А. Токомбаев, К. Маликов, Т. Үмөталиев, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, Н. Байтемировдордун жаңы китептеринен да байкалбай койгон жок. Айталы, А. Токомбаевдин мурдагы «Кандуу жылдар» романынын «Таң алдында» деген ат менен кайрадан иштелип чыккан редакциясы, «Белегим», «Жылдызым», Т. Сыдыкбековдун «Адамдарга кайрылуу», А. Токтомушевдин «Алтын тоо», К. Маликовдун «Алтын жип», Т. Үмөталиевдин «Торгой таңшык», «Жхрөк үндөйт», Н. Байтемировдун «Махабат жазы», «Махабатым — канатым» атчуу жаңы жыйнактары ушул процесстин ачык далилдери болушту.

Экинчиден, бул мезгилде поэзиядагы негизги жүк тарыхый өтмөчүлүккө, уундардын алмашуусуна ылайык акындардын орто жана кенже муундарына түшкөнүн айтуу керек. тап айтканда, эми поэзиянын көч башына чыгармачылыктары согуш жана андан соңку жылдары башталган С. Эралиев, С. Жусуев, Т. Байзаков, Ж. Садыков, Б.

Сарногоев туруп калышты. Булардын өмүр жолунда жана поэзиясында айрым жалпылыктар менен катар олуттуу өзгөчөлүктөр, Тематикалык жана стилдик жаңылыктар даана байкалат. Айталы, С. Эралиев кыргыз поэзиясына эркин ырды жана космостук теманы, шарттуу ыкмаларды алгачкылардан болуп киргизген жаңычыл акын катары жалгыз гана бизге эмес, чет өлкөлөргө чейин кеңири таанылды. Ал ошону менен бирге эле кыргыздын классикалык ыр түзүлүшүнүн кайталангыс чебери катары да кала берди. Ушул эки башка тенденциянын камыр-жумур жуурулушу анын айрыкча «Ак Мөөр», «Жылдыздарга саякат», «Жол», «Атам, Жерим жана мен», «Космос поэмасы», «Ак жыттар», «Сан тоолор», «Айыл ырлары», «Кыштак кечтери», «Сүйгөнгө кат» аттуу поэмаларынан жана ыр китептеринен даана көрүнөт. Ушундай изденүүлөр, лирикалык ачыктык, философиялык тереңдикке умтулуу С.Жусуевдин «Үмүт», «Көңүл күүлөрү», «Түрмөк булуттар», «Алтын чынар», Т. Байзаковдун «Паризат», «Тандалмалар», Ж. Садыковдун «Топ жылдыздар», «Ак кап суу» деп аталган лирика жана поэма жыйнактарына да мүнөздүү. Ал эми элдик маанайга, элпек тилге, жайдары күлкүгө, шыдыр уйкашка чылк канган Б. Сарногоевдин поэзиясы алгачкы «Баяс» поэмасынан тартып «Ашуудан берген отчётума» чейин окурмандар арасында аябай кумарлана окулуп жүрөт.

1950-жылдардын аягы — 1960-жылдардын ичинде аты аталган көрүнүктүү акындардын артынан жоон топ жаштар поэзияга күргүштөп кирди. Алардын арасында С. Урманбетов, Э. Турсунов, Р. Рыскулов, О. Султанов, Т. Кожомбердиев, М. Абылкасымова, Ж. Абдыкалыков, С. Шатманов, Г. Молдобаев, С. Абдыкадырова, Г. Моминова, М. Буларкиева, Н. Жаркыпбаев, К. Ташбаев, Ж. Мамытов, С. Тургунбаев ж.б. бар эле. Ар биринин өзүнчө үнү, дүйнөнү көркөм кабылдоо жана чагылтуу өзгөчөлүктөрү бар бул муун кыргыз поэзиясында татыктуу орун ээледі деп айтсак жаңылыштык болбойт. Булардын поэзиясында арзуу лирикасы менен нукура граждандуулук, пейзаж менен философия, айыл менен шаар, уйкаштык менен эркин ыр, реализм менен шарттуулук эриш-аркак жүргөнүн айрыкча баса көрсөтүү зарыл. Ушул өңдүү баалуу сапаттар бөтөнчө Р. Рыскулов, О. Султанов, Т.Кожомбердиев, М. Абылкасымова, С. Тургунбаев, Ж. Мамытовдун чыгармачылыгына мүнөздүү.

1970—1980-жылдар поэзияга таланттуу акындардын жаңы толкундарын алып келди. Алардын арасында Т. Самудинов, С. Акматбекова, А. Өмүрканов, Ж. Бекниязов, А. Дегенбаева, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Р. Мукашева, А. Жакшылыков, Т. Муканов, Р. Карагулова, К. Сабыров, А. Рыскулов, Э. Эрматов, Ш. Келдибекова, А. Чойбекова, М. Ааматов, А. Жакыпов, Т. Бостонкулов, Т. Жороев ж.б. бар эле. Жогорудагы эки муундун акындарынын айрымдары (К. Сабыров, Т. Кожомбердиев, Ж. Мамытов, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Т. Муканов), тилекке каршы, дүйнөдөн эрте кетти, калгандары чыгармачылык баралында, эр азаматтык күчүндө, жарыяланган ыр-поэмалары, чыгарган китептери окурмандардын көңүл-жадында.

Кыргыз поэзиясы ошентип ар кайсы муундагы көптөгөн акындардын аракети менен эчак эле бутуна туруп, профессионалдык бийик деңгээлге көтөрүлүп, алдыңкы үлгүлөрү эл аралык аренага таанылган чакта 1991-жылы тарыхтын өкүмү боюнча СССР ыдырап, анын ордуна эгемендүү кыргыз мамлекети пайда болду. Жогорула айтылгандай, саясий-идеологиялык жактан чыгармачылык эркиндик бербегени менен ал түзүлүш Октябрь төңкөрүшүнүн алдында мамлекеттүүлүгү, басма-сызмасы, материалдык башка шарттары болбогон кыргыз сыяктуу калктарга баа жеткис кызмат аткарганын адилеттик үчүн айтып кетишибиз келет. Дал ушул түзүлүш акын-жазуучуларыбызга зарыл шарттарды — илим-билимге, маданиятка жетүүгө,

курмандарды табууга, пландуу китеп чыгарууга, гезит-журналдарга жарыяланууга, башка элдер, алардын адабияты менен жакындан алакалашууга, расмий жана мамлекеттик сыйлыктар менен наамдарды алууга жол ачты.

Ал эми 1991-жылдын 31-августунда жарыяланган мамлекеттик көз карандысыздык ар бирибизге эң башкы нерсени — саясий жана руханий эркиндикти берди. Бирок ар нерсенин эки жагы болгондуктан, мындай бакыт — саясий жана руханий эркиндик азыркы экономикалык оор жагдайга — рынокко өтүүгө байланыштуу жалпы эле маданият, анын ичинде асыресе адабият үчүн жаңы кыйынчылыктарды — китеп чыгаруу, басма сөздө, башка маалымат каражаттарында жарыялануу мүмкүнчүлүгү кескин азайганын кошо ала келди. Бул тарыхый жана объективдүү процесс дагы бир топко созулат, ал ар кимден башка бирөөлөрдүн, анын ичинде мурдагыдай мамлекеттин көзүнө карабастан, өз күчүнө, өз жөндөмүнө, окурмандын чыныгы суроо-талабына ишенүүнү талап кылат. Демек, чыныгы жарышуу, атаандашуу, чыгармачылык күч сынашуу, сандан сапатка өтүү эми башталды. Биз анын алгачкы өкүмдөрүн жаңыдан көрүп жатабыз. Буга айкын далил — С. Эралиевдин, С. Жусуевдин, Б. Сарногоевдин, О. Султановдун, А. Өмүркановдун, Н. Алымбековдун, Э. Эрматовдун, А. Рыскуловдун дал ушул жылдары жарык көргөн жаңы ыр китептерин. Алардын артынан таланттуу жаштардын дүбүрттөрү да улам катуу угулууда. Атап айтканда, Ш. Дүйшеев, К. Кулуев, А. Акбаров, Б. Бугубаев, Ө. Тимебаев, Ф. Абдалова, М. Гураева, Ж. Өмүралиев ж.б. үндөрү калк арасында кадыресе таанылып калды. Айтор, азыркы кыйынчылыктарга карабастан кыргыз поэзиясы өз өмүрүн улантат, анын оту эч убакта өчпөйт деп чечкиндүү ишенсек болот: эки миң жылдан ашык тарыхы бар поэзиябызда андан башкача болууга мүмкүн эмес! Ооба, өнөр эч убакта өлбөйт, кыргыз поэзиясы алдыда келе жаткан XXI кылымда жана жаңы үч миң жылдыкта жашоосун улантат.

Кыргыз поэзиясынын антологиясын чейрек кылымдан кийин кайрадан толуктоо менен азыркы заман талабына жараша чыгарылып жатканын кубаттоого гана болот. Бул антологиянын мурункусунан өзгөчөлөнгөнү: элдик оозеки мурастын кеңири түрдө берилгени; байыркы түрктөрдүн орток поэзиясы кыргыз адабиятынын кенчи катары каралгандыгы; Кытай, Ооган, Тажикстандагы кыргыздардын оозеки чыгармаларын улуттук адабий мураска кошкондугу деп айтар элем.

Баш сөзүмдүн акырында эки нерсеге атайын басым жасап кетким келет. Биринчиден, мен бул олуттуу иште негизинен совет доорунда тыюу салынган жана көңүл бурулбаган поэтикалык фактыларга жана ысымдарга (мейли оозеки, мейли жазуу жүзүндө болсун) гана көңүл бурдум. Экинчиден, азыркыдай кыйын шартта ушундай антологияны даярдагандарга жана каржылап чыгарган «Кыргызстан-Сорос фондуна» ак пейилимден ракмат айтмакчымын.

Абдыганы ЭРКЕБАЕВ,
Кыргыз Республикасынын
Улуттук Илимдер Академиясынын
академиги

**IV
БАП
БАЙЫРКЫ ОРТОК ТҮРК
ПОЭЗИЯСЫНАН**

КУЛТЕГИН ЭСТЕЛИГИНЕН

Үстүдө көк теңири
Астыда кара жер жаралганда
Экөөнүн ортосунда
Адам уулу жаралган.
Адамдарга менин бабам Бумын каган,
Истеми каган кандыкка отурган.

Түрк журтунун мыйзамын тутуп,
бийлигин кураган.
Торт тараптын баары жоо болгон.
Аларга каршы согушка аттанып,
баарын тынчтандырды.
Баштууларын ийилтти.
Тизелүүсүн бүгүлттү.
Элди

Күн чыгышта Кадыркан черге чейин,
Күн батышта Темир-Капкага чейин
кондурду.
Эки арада ээсиз көк түрк отурган эле,
акылман билги кагандар эле.
Эли да түз,
бектери да түз болгон,
ошондон мамлекетин узакка бийлеген,
максаттарын ишке ашырган.
...өздөрү өтүп кетишти.
Чыгыштан Бөкли чөлүндөгү эл,
табгач, түбүт, кыргыз, татабы, үч
курыкан,
отуз татар, апар, пүрүм —
ушунча эл аларды жоктой ыйлашты.
Ушундай атактуу кагандар эле.
Кийин
Инилери, уулдары кан болушту.
Кийин — иниси агасындай,
баласы атасындай болбоду.
Бектеринин түз эместигинен
табгачтардын бузукулугунан
түрк калкынын биримдиги үчүп кетти.
Табгач элине бек болгон уулдары — кул
болду
Кыздары күң болду
Түрк бектери түрк атын житирди,
табгач атын тутунду.
Элүү жыл эмгек күчүн табгач канына
берди.
Түрк журту мындай деди:
«Элдүү журт элем —
эми элим кана?
Кандуу журт элем —
эми каганым кана?
Бу көрөкчө түп курут бололу,
өлүп тыналы» дешти.
Үстүдөгү түрк теңири,
астыдагы ыйык жери
түрк эли жок болбосун деди.
Атам Илтерим каганды,
энем Илбилге катынды
теңир колдоп зоболосун көтөрдү.
Каган атам он жети эр менен
жер кыдырып
кол топтоду.

Каган жер кыдырып жүрөт дегенди
угуп
түздөгүлөр тоого чыгышты,
тоодогулар түзгө түшүштү —
жетимиш эр жыйылды.
Теңир күч берип,
кан атамдын колу көбөйдү.
Аскери бөрүдөй,
Жоосу койдой болду
Чыгыш, Батышка жортуулдап
кол курады.
Бардыгы жети жүз эр болду
Кансыраган кансыз элди
Кайра ата-баба мекенине кондурду.
Түштүктө табгач эли кас эле.
Түндүктө Баз каган,
тогуз огуз, кыргыз, курыкан, отуз татар,
кара кытай, татабы кас эле.
Кырк жети жолу жортуул чыктык,
жыйырма жолу сайыштык.
Теңир жалгап,
Кандууну кансыз кылдык.
Кан атам мамлекетин куруп өтүп
кетти...
Ага арнап
Баз каганды баштап балбал тиктик.
Атамдын ордуна агам кандыкка отурду.
Азды көп кылды,
Жардыны бай кылды.
Мен тардуш элине шал элем.
Агам менен Чыгышка — жашыл
өзөнгө,
Батышка — Темир-Капкага чейин,
Көгмөндү аша
кыргыз жерине чейин жортуулдадык.
Көгмөн жер-суусу ээсиз калбасын деп
аз кыргыз журтун курап келдик.
Түрк элин Кең-Тарманга чейин
кондурдук.
Кул кулдуу болду,
Күң күңдүү болду
Ал кезде инисин агасы билбес эле,
атасы баласын билбес эле.
...Төбөдөн теңир баспаса,
астыдан жер жарылбаса
түрк журту,
сени ким жоготот эле?

Көралбастыгың үчүн
Акылман каныңа каршы болдуң,
Чоң жаңылдың.
Жарактуулар кайдан келип,
сени кайда чачты?
Найзалуулар кайдан келип,
сени кайда сүрдү?
Ыйык Өтүкөн чердеги эл
Кайра артка чаптың.
Бардык барган жериңде жакшылык
болбоду.
Каның суудай акты,
Сөөгүң тоо болуп жатты.
Каган агам каза тапты.
Түрк эли жок болбосун деп
Каган атамды,
Умай энемди теңир колдоду.
Теңир өзүмдү кандыкка отургузду.
Ичи ашсыз,
сырты тонсуз
басынган элге кандыкка отурдум.
Иним Күлтегин экөөбүз сүйлөштүк.
Түрк эли үчүн түнү уктабадым,
Күндүз тынып отурбадым,
азгандарды жыйнап курадым.
Элди ирдентейин деп
оңдогу огуз элине,
кара кытай, татабы элине,
солдогу табгач элине
он эки жолу кол курап салгылаштым.
Теңир жалгап
элди жоосуз кылдым.
Умай энемин багына
иним Күлтегин эр наамын алды.
... Табгачтан беш түмөн кол келди,
Күлтегин жоого жапырып тийди —
ал колду анда жок кылдык.
Күлтегин жыйырма бир жашында
Тадыкын Чүрдүн боз атын минип
Чачаң-Сеңүндө сайышты,
ал ат анда мүрт кетти.
Экинчи жолу
Ышбара-Йамтардын боз атын минип
тийди,
ал ат анда мерт болду
Үчүнчү ирет

Иегин-Силиг бектин тору атын минип
тийди,
ал ат анда жыгылды.
Соотуна жүздөгөн жебелер тийди.
Башына бир да ок тийбеди.
Ал колду анда жок кылдык.
Эзгентиде — Кадазда
огуздар менен чабыштык,
Күлтегин аздардын буурулун минип
тийди,
эки эрди сайды.
Кийин огуз жоо ордого кирди.
Күлтегин ак бозун минип
тогуз эрди мертинтти,
ордону бербеди.
Кийин-
боорум Күлтегин көз жумду.
Аза туттум.
Көрөр көзүм көрбөс болду,
билер билигим билбес болду.
Көзгө жаш келет,
Көңүлгө муң келет.
Анын азасына кытай Сеңүн баш болуп
татабы келди.
Табгачтын Исйи-Ликең
алтын, күмүш, түмөн дүйнө келтирди.
Түбүт канынан Белек келди...
Күн Батыштагы Сог,
Берчекер элинен Нең-Сеңүн,
Огул-Таркан келди.
Он ок, түргөш элинен Макрач тамгачы,
Огуз билге тамгачы,
Кыргыз элинен Тардуш-ынанчу-Чур
келди.
Күмбөз куруучу,
оймо түшүрүүчү,
таш чегүүчү табгач кагандын жээни
Чаң-Сеңүн келди.
Күлтегин кой жылдын он жетинчи
күнү учту.
Тогузунчу айдын жыйырма жетисинде
жоктодук.
Күмбөздүн жазуу-ойуусун
Маймыл жылдын жетинчи ай,
Жыйырма жетинчи күнү багыштадык.
Күлтегин кырк жети жашында булут
болду

Которгон **Сүйөркул Тургунбаев**

«КОРКУТ АТА» китеби

Коркут ата сүйлөйтмиш (айтат дейт):

Алла Таала демейинче иштер өнбөс.
Улук теңир бермейинче эр байыбас.
Маңдайга жазылбаса, күл башына каза келбес.
Ажал сааты келмейинче эч ким өлбөс.
Өлгөн адам тирилбейт да, чыккан жан кайра келбес.
Жигиттин Кара Тоодо толгон-токой малы болсо, жыйып-тапкан насибинен ашыкчасын эч бир пенде аш кылалбас
Шаркыраган суулар ташып, деңиз болбос
Текеберлик иш кылганды теңир сүйбөс.
Көкүрөгүн бийик туткан адамда акыл болбос.
Жат уулду канча баксаң уул болбос,
чоңойгондо кетип калар, бакканыңды көрдүм дебес...
Күл дөбө болбос, күйөө уул болбос.
Кара эшектин башына жүгөн катсаң качыр болбос.
Кара башка тон кийгизсең да катын болбос
Жаба-жаба кар жааса, жазга калбас.
Жалбырактуу жашыл гүлдөр күзгө калбас.
Эски пахта бөз болбос.
Карт душман дос болбос.
Карачыкты¹ кыймайынча жол арыбас
Кара болот күрч кылычты чапмайынча кыргыз бүтпөс.
Эр дүйнөсүн кыймайынча аты чыкпас
Кыз энеден көрмөйүнчө үгүт албас.
Уул атадан көрмөйүнчө супра жайбас².
Уул — ата жөлөгү, эки көздүн биридир.
Дөөлөттүү уулу болсо, очогунун көзүдүр.
Уул канетсин, атасы өлүп мал калбаса Ата малынан не пайда,
башта акыл болбосо...
Акылсыздын шарынан алла сактасын, ханым, сизди!
Коркут ата дагы айтат:
Күчтүү күлүк Казлык атты ноомарт жигит мине албас, мингенинен минбегени жакшыдыр.
Конок келбес үлкөн үйлөр жыйылганы жакшыдыр.
Чапса кесер кылычты чыккынчылар чапканча, чабылбаганы жакшыдыр!
Чаба билген жигитке ок, кылычтан союл деле жакшыдыр!
Ат жебеген ачуу оттун өскөнүнөн өспөгөнү жакшыдыр.

¹ Карачык — тулпардын аты.

² Супра жаяу — бүлө күрүү.

Адам ичпес ачуу суунун акканынан акпаганы жакшыдыр.
Ата баркын көтөрө албас барксыз уулдун ата белинен өнгөндөн өнбөгөнү
жакшыдыр;
эне боюна бүткөндөн бүтпөгөнү жакшыдыр.
Ата ысмын өчүрбөгөн акылдуу уул жакшыдыр.
Жалган сөздүн бул дүйнөдө болгонунан болбогону жакшыдыр.
Чынчылардын үч отуз он¹ жашаганы жакшыдыр.
Он отуз он² жашка чыгыңыз, сизге эч жамандык көрсөтпөсүн,
акылыңыз түптүү болсун, ханым, эй!
Коркут ата айтат дейт, көрөлүк ханым, не айтат:
Кеткен жердин оттуу экенин кийик билер.
Алыс жердин шалбааларын кулан билер.
Жети дара³ кокуларын түлкү билер.
Түнкү кербен көчөөрүн торгой билер.
Уул кимден болгонун эне билер.
Эрдин ооз кесерин⁴ ат билер.
Кындан чыккан кылыч болсо, чапкан билер.
Кокустан баш ооруса, мээң билер.
Колго комуз алып, элден-элге, бектен-бекке акын кезер.
Эр жоомартын, эр акмагын акын билер.
Элиңизде, жериңизде көңүл ачкан акын болсун.
Азап келген капалыкты теңир алсын, ханым, эй.
Ооз ачып тилек кылам, үстүбүздө теңирге алкоо!
Теңир досу, дин башчысы Мухаммедге алкоо!
Мухамеддин оң жагында намаз кылган Абубакир Сыдыкка алкоо!
Акыр сапар баш койгондун баарына алкоо!
Хежелери⁵ түз окулса, жаасын⁶ көрктүү.
Кылыч чаап дин тараткан, Шахимардан⁷ Алиге алкоо.
Алинин уулдары — пайгамбар неберелери.
Кербала⁸ жазысында⁹ жазиттер¹⁰ колунан шейит болгон
Асан, Үсөн — эки эгиз,
буларга алкоо.
Жазылып-түзөлүп көктөн түшкөн теңир илими Куранга алкоо.
Ал Куранды жазды-түздү, уламалар билишинче өлчөп-бычып,
Аалымдар башчысы Уффан уулу Осмонго алкоо.
Ылдый жерде жайгашыптыр, теңир үйү Меккеге алкоо.
Меккеге сак¹¹ барып, эсен келсе, алты саны аман ажыга алкоо.
Күн санакта жума жакшы.

¹ Үч отуз он — жүз деген мааниде.

² Он отуз он — үч жүз (байыркы түрк эсеп системасынан).

³ Дара — капчыгай.

⁴ Эрдин ооз кесери — эрдин тизгинди катуу кармап, катаал башкараары.

⁵ Хеже — эреже.

⁶ Жаасын — курандын бир сүрөөсү.

⁷ Шахимардан — шаймерден (жигит пири).

⁸ Кербала — жердин аты.

⁹ Жазы — түздүк, өрөөн.

¹⁰ Жазит — ислам мифологиясында периштелердин пири.

¹¹ Сак — соо.

Жума күнү окулган кутба жакшы.

Кулак салып тыңшаганда үммөт көрктүү.

Мунарадан айтылганда азан көрктүү.

Тизе басып отурганда аял көрктүү.

Көкүрөгү агарганда ата көрктүү.

Ак сүтүнөн тоё эмизген эне көрктүү.

Жанашып жолго чыкканда кара буура көрктүү.

Сыйлуу карындаштар¹ көрктүү.

Ак боз өргөө жанында тигилсе шырдак көрктүү.

Узунча жип да көрктүү, Уул көрктүү.

Ак тилек кылган улук теңир дос болуп, медет этсин, ханым, эй!

Акын айтат: «Аялдар төрт түрдүүдүр: бирөө ушак менен үйдөн чыкпайт, бирөө тоймоюн тойдон чыкпайт, бирөө үйүндүн таягы (куту) да, бирөө канча айткан менен баягы.

Акын: үйүндүн таягы ушул болгону (куту) талаадан-сырттан үйгө бир конок келсе, эр адам үйдө болбосо, ал аны жедирип-ичирип, урматтап-сыйлап жолго салат. Ал Айша, Фатима², Фатима тукумдур, ханым.

Алардан бөбөктөр бүтсүн. Очогуна (үй-бүлөңө) ушундай аял келсин. Ушакчыга келсек, сападанча³ ордунан уру (оропара) турар, колун-жүзүн жуубастан тогуз байлам келген бир күпчөк⁴ жуурат ичип, тойсо да тыга-баса жей берген, колун бөйрөгүнө таянып алып, анан да айтат: «бу үй урап калсын. Эрте барганымдан бир даги кардым тойбоду, жүзүм күлбөдү. Аягым башмак, жүзүм жапкы⁵ көрбөдү». «Ах, не болот, бу өлөттү, бирине дагы барайын. Үмүтүмдөн жакшы үмүт алайын», дээр эле. Андайдын кейпинен, ханым, бөбөктөр бүтпөсүн. Очогуңа буга окшогон аял келбесин.

Тоймоюн тойдон чыкпаганына келсек, термелип жеринен (ордунан (уру) оропара) турат. Колун-жүзүн жуубастан айылдын ал учунан бул учуна, бул учунан ал учуна чарпыштырат. Кеп кубалап, тың⁶ тыңшайт. Күн өйдөлөгөнчө кезет. Бешимден соң үйүнө келет. Көргөнүңөрдөй, ууру күчүкчө жеке гана үйдүн ичин тоок коңулундай (уя) сыйыр тамындай аңтарат. Коңшуларын чакырат да, Сетер! Залиха! Зубайда! Үрүйдө-жан, кыз жан! Паша! Айна-Малик! Куттуу Малик! Өлгөн-житкенге кетпедим, жаткан жерим да карып (уранды) болгонсуду. Не болду, менин үйүмө бир ирет баш багыңыз «Коңшуң ыраазы — теңир ыраазы» — деп сүйлөшөт. Мунун кейпинен, ханым, бөбөктөр бүтпөсүн. Очогуңа мунун кейпиндеги аял келбесин. Канча айткан менен баягысына келсек, үйүнө талаа-түздөн бир оттуу (кызуу) конок келсе, эр адам үйдө болуп, «Тур, нан алып кел, жегенибизден бул да жесин» десе, бышкан нандын баасы болбос, жеш керектир. Анда аял: «бул жылас алгыр үйдө ун жок, элек жок. Төө тегирменден келбеди» — дейт. «Не келсе да менин соорума келсин» — деп алаканын ураар, өңүн ар жакка, соорусун эрине бураар. Миң сүйлөсөң, бир сөзүңдү да укпас, эринин сөзү кулагына кирбес. Ал Нух пайгамбардын каргышына калгандар. Андан дагы сизди, ханым, алла сактасын. Очогуңузга бул сыяктуу аял келбесин.

Которгон Ибрагим Абдувалиев

¹ Карындаш — бир тууган.

² Айша, Фатима — Мухаммед пайгамбардын аялы жана кызы.

³ Сападанча — уйку-соода деген мааниде.

⁴ Күпчөк — айран, сүт куюлуучу идиш.

⁵ Жапкы — күйөөгө узатылып жаткан кыздын бетине жапкан тору.

⁶ Тың — ун.

АБУ-НАСЫР АЛЬ-ФАРАБИ

Бу тириликтин көп сырлары кала
берди ачылбай,
Кымбат баалуу бриллиант да
керектелбей басылды ай.
Ар ким өз-өз ой-толгоосун айтса дагы
буларга,
Маселенин эң башкысы кала берди
чечилбей.

Адамдын өмүрү тартылган сүрөттөгү
боёкко окшойт,
Же кумдагы издердей жок болгон
шамал козгоп.
Ушундай кыска өмүрдө неге адамдар,
Жашай албайт, тынчтыкта, ынтымакта
бакыт коштоп.
Эки айнек идишке турмушумду
батырам,
Ал экөөнө өзүмдүн бүт ишимди
батырам.
Бири толот сыяга,
Бири толот шарапка.
Бири менен акылмандык иш жазам,
Бири менен кайгы-муңду качырам.
* * *

Адамдар алда кумга түшкөн из бекен?
Биз ошончолук эле дармансыз
болгонбузбу?
Бир ирет шамал соксо эле баарыбыз,
Бул өмүрдөн өчтү-күйдү жоголуп
кетебизби?
Адамга бир сааттык кыска өмүр
берилген?
Ошол каш кагымдай убактын өзүн көп
көрүп,
Адамдар бирин бири жеп жиберчүдөй
Бирин бири азапка алып кыйнашат.
Түккө турбас атак-даңкты талашып,
Качанга чейин өз ара азапка түшөбүз?
Андан көрө көк-теңирге сыйынып,

Өлүп кеткенибиз оң эмеспи?

* * *

Тамылжып бал тынчтык айланамдан,
Тынчтык күнгө кучагын жайган талаам.
Мен жашаймын уйкусуз жапжалгыз,
Жанымда ой жадыгы аймалаган.
Учкан жылдыз куласа кээде эгер,
Сенин нурлуу жүзүң болуп кездешээр.
Алда кайда кайыптан ынтызар кылып,
Өмүрүмө бир ажайып сулуу берер.

Которгон Жээналы Шериев

ЖУСУП БАЛАСАГЫН

**Теги мыкты адамдарга кандай
мамиле кылуу керектиги айтылат**
Ичинде бекке кызмат кылгандардын,
Жандар бар, сыймык ага
таанышканың.
Жакындар бар ичинде пайгамбарга,
Кадырлаган аларды бактылуу да.
Аларды чын көңүлдөн кадырлагын,
Жөнөткөн белек-бечкек, олжо дагын.
Алар жакын пайгамбар үмөтүнө,
Урматта кудай үчүн болбойт күнөө.
Сыйлагын, түпкү тегин сураштырба,
Жаман сөздү айтса да каршы турба!
**Даанышман, илимдүү адамдарга
кандай мамиле керектигин айтат**
Дагы бир адамдар бар билими мол,
Билими жалпы журтка көрсөтөт жол.
Кадырлап, сыйлуу болгун алар менен,
Азбы-көппү билимин алгының сен.
Жаман менен жакшыны билет алар,
Ак жолду ажыратып баарын табар.
Билимин алыш үчүн аракет кыл,
Ашык айтпай, белегиң жөнөтүп түр.
Алар түркүк жолунда акыйкаттын,
Билиминен күч алат шариат чын.
Болбосо кокус булар бу дүйнөдө,
Жерде жемиш мол болуп өнбөйт эле!

Билими даанышмандын элге жарык,
Жарык болсо түндө да жолуң анык.
Белек берип, аларды урмат кылгын,
Аш берип, ачык жүздөн күлүп тургун.
Ийменип ашык сөздү айта көрбө,
Уу болот артыкбаш сөз андай жерде.
Сый көрсөт, дасторконуң болсун ачык,
Кадыр тутуп аларды сыйла чачып.
Илимин ишенип, айтканын кыл,
Сөзүн бузуп ишине салбагын чыр.
Илими андайлардын сага керек,
Ак жолуңду адашпас айтып берет.
Алар чыны отордо — эркеч сымал,
Баштаса койду жолго алып чыгар.
Булар менен жакшы бол, ынтымак тап,
Эки дүйнө табасың кетпеген бак.

Дарыгерлерге кандай мамиле керектигин айтат

Адамдын түрлөрү бар, дагы канча,
Иштери, мансабы да башка-башка!
Таанып ал арасынан дарыгерди,
Айыктырат кеселден алар элди.
Ойлосоң булар сага керектүүлөр,
Буларсыз жолуң болбойт басып жүрөр.
Сопсоо түрүп кээде адам ооруп калат,
А дарыгер кеселге дабаа кылат.
Оору жолдош өлүмгө, жолун туткан,
Өлүм болсо — өмүргө чексиз душман.
Дарыгерди сыйлагын, достошо жүр,
Элге керек, айтканын аткара бил.

Эмчилерге кандай мамиле керектигин айтат

Дагы бар эмчи жандар — сыйкыры бар,
Жел тийгенди тууралап эмдейт алар.
Булар менен оңдогун мамилени,
Жин ооруга чакыргын келсе жөнү.
Алгың келсе эмчилердин көмөгүн,
Жакшы сыйла, кааласа бер керегин.
Дарыгерлер эмчиге ишенишпейт,
Эмчилер дарыгерди киши дешпейт.
Бирөөсү кесел жанга дары берет,
Да бири жин ооруну эмдеп көрөт.

Түш жоруучуларга кандай мамиле керектигин айтат

Дагы бир билгирлер бар — түш
жоруучу,
Көргөн түштү так жоруп айтат ушу.

Түш көрөт уктаганда, көргөн түшүң,
Түш келет, так сүйлөсө жоруур кишиң.
Түш жоруучу жоруса жакшылыкка,
Жолуң болуп, кубаныч келет сага
Эгерде көргөн түшүң болсо жаман,
Ырымдап дүнүйө чач — сооп саган.
Түштүн дагы жолу бар, кудай тапкан,
Күр болбой кулдарына кылат аян.
Жакшы болсо көргөн түш — чоң
кубаныч,
Жаман болсо — кудай деп туруу парыз.
Кембагалга тараткын күмүш теңге,
Кудай оңдоп ишинди салат жөнгө.
Түш жоруучу сөздү так билсин десең,
Көргөн түштү дурустап айтканың жөн!
Түштү жоруп баалашат ушул жандар,
Жакшылыкты каалашат саган булар.
О боорум, марттыгыңа татыйт эми,
Тууган кыл, дос болгунуң келсе жөнү.

Жылдыз саноочуларга

кандай мамиле керектигин айтат

Мындан башка дагы бар жылдыз санар,
Так эсепке, санакка мыкты алар.
Жыл, ай, күндүн эсебин алар билет,
Мындай эсеп эң зарыл, баалоо керек.
Билгиң келсе үйрөнгүн, татаал эсеп,
Билим жолу так эсеп жерден өтөт.
Көбөйтүүнү, бөлүүнү, бөлчөктү бил,
Татаал жолду баспасаң келбейт үзүр.
Жакшы билгин катмардын эрежесин,
Санактан тамыр чыгар билип өзүң!
Аянттын өлчөмдөрүн так чыгаргын,
Жети катар асманды, жердей айткын!
Алгебра жолдорун даана тапкын,
Евклиддин капкасын катуу каккын.
Билип ал азыр дагы, келечекте,
Багынган акыл-оюң бүт эсепке.
Кутманым, эсебиңден ката кетсе,
Эч качан иш илгери болбойт иште!
Иш баштасаң — эң алгач суроо абзел,
Жакшыбы, жаман кезби ойдон өткөр.
Түрлүү Айдын күндөрү — жакшы,
жаман,
Жакшы күндү так билип башта анан.
Кары айткан иштин көзүн жакшы
билген:

«Иш баштасаң, акылдаш эстүү менен!»

Ар ишинди коштосо илим-эсеп,
Максатыңа ойдогу колун жетет.
Бардык иштин башында илим жолу,
Билимсиздин максатка жетпейт колу.
Сура көптөн, ишенбе сен баарына,
Бир гана ишенээриң теңир тура.
Булар менен жакшылап ымала кыл,
Ашык сөзгө албастан сый болуп тур!

**Акындарга кандай мамиле
керектигин айтат**

Акындар бар кызматы алардын сөз,
Адамды мактайт, сөгөт тартынбайт эч.
Алардын тили кылыч — миздүү өткүр,
Алардын ою ичке, чачтай жиптир.
Уккун келсе учкул сөз, ойду көркөм,
Булардын сөзүн угуп, көңүл бөлсөң.
Алардын акыл-ою деңиз сымал,
Сөз бермети, гаухары өнүп чыгар.
Мактаса алар кимди — алат атак,
Жамандаса кимди алар — уят, азап.
Достошуп алар менен жакындагын,
Тилине илинбегин акындардын!
Мактоого татыйм десең, акылманым,
Алар менен сыйлуу бол, өзүң дайым!
Сурайбы — аябастан көрсөт сыйды,
Сактап кал уулуу сөздөн сыймыгыңды!

**Дыйкандарга кандай мамиле
керектигин айтат**

Эми айтамын дыйкандар туурасында,
Эң керектүү адамдар, ишен буга.
Аралаш, мамиле түз — ушул кеңеш,
Сен болосуң кардың ток, кырсыксыз эч.
Алардан адам көрөт сый-ырахат,
Ичер суусун, жээр аш андан алат.
Тирүүлөрдү тойгузат ичкен тамак,
Колду кароо оозантар тирүүгө адат.
Сыйынан дыйкандардын четте эмессиң,
Эмгегинен алардын ичип, жейсиң.
Дос болгун алар менен — тазарасың,
Жетиштүү дайым болот алдыңда ашың.
Угуп ал кадыр-барктуу адам сөзүн,
Көп нерсени акылга түйгүн өзүң:
«Ак жол менен жүрөмүн деген киши,
Алкымын адал тутсун ошол өзү.

А эгер кылам деген такыба өзүн,
Барды кийип, болгонду танбай жесин.
Дегендер кедей болбой бай болоюн,
Бузбастан таза тутсун ишин, оюн.
Жакшы аттуу болоюн өзүм десең,
Жаман ишке кошулбай жүргүнүң сен!»
Бузуктук бардык ишти булгап салат,
Бузуктарга оң баспоо болгон адат.
Бузуктар келген кутту кууйт чура,
Май куюп жамандыктын чырагына.
Жүзү жарык түз киши жакшы айткан,
Билим менен ишинин көзүн тапкан:
«Бузуктан оолактаган жакшы болот,
Бузуктар сени кошо булгап коёт.
Бузуктардан дөөлөт-бак качып турат,
Келсе да, бир түнөөрлүк кетчү конок!»
Дыйканда колу ачыктык, жоомарт сапат,
Теңир берген кенендик бүткөн адат.
Кыбыр эткен жердеги тирүү жанга,
Элге — тамак, кушка — дан, баары анда

Булар менен баарлаш, кошула жүр,
Ачык сүйлөп, ак дилден мамиле кыл.

**Соодагерлерге кандай мамиле
керектигин айтат**

Дагы бар соодагерлер, күнү-түнү,
Максаты өз пайдасын көздөп жүрүү.
Киреше үчүн тынбастан дүйнө кезет,
Бир кудайга ишенип өмүрү өтөт.
Мамиле түз аларга, келиш-барыш,
Сураса бер, болгунуң алыш-бериш.
Керектүүлөр арзыган анда делет,
Эл издеген асылды алар берет.
Чыгыш менен Батышты өтөт басып,
Керектүүнү жеткирет сага ташып.
Түрлүү-түмөн табылбас буюмдарды,
Табасың соодагерден сен аларды.
Соодагерлер болбосо аалам кезген,
Кара кештен тонунду кийет белең?
Келбесе Кытай жактан баалуу кербен,
Шайы, мата сен кайдан алат элең?
Жүрбөсө соодагерлер дүйнө кезип,
Кимдер көрмөк берметти койгон тизип!
Санай берсе баарысын жетбес эсеп,
Тилиң катып, санагың келбей кетет!

Соодагерлер табышат сураганды,
Достошуп, ачык карма дарбазанды.
Ачык болуп, кабыл ал алар келсе,
Жакшы атагың таралат алыс жерге!
Ааламга ат чыгарар мына ушулар,
Жаман, жакшы атыңды жаят булар.
Азбы-көппү буюмун кылса тартуу,
Жандырмагын кубантар кылган
жакшы!

Пайда-залал кай жерде — алар билет,
Аралашсаң пайдасын арттыруу эп.
Көптү көргөн адамдын айтканын ук,
Ааламды аралаган жер кыдырып:
«Жаям десең ааламга жакшы атыңды,
Сыйлагын жолоочуну, мусапырды!
Адилеттүү атыңды жаям десең,
Соодагерге ачык кол болсоң экен!
Атак алгың келеби, билгин анда,
Мусапыр, кербен келсе — сыйың
камда!»

Соодагерге түздөсөң мамилени,
Атаң-даңкың аралайт бүт дүйнөнү!

Малчыларга кандай мамиле керектигин айтат

Мындан башка дагы бар малчы
адамдар,
Мал-жандыкка көзөмөл, башчы алар.
Булар — ак дил, такыба элден болот,
Эч адамга тийгизер залалы жок.
Кийим, тамак, ат-унаа — ошолордон,
Шамал сындуу күлүк ат ушул колдон.
Кымыз, сүт да, май, жуурат жана курут,
Шалча, кийиз, ат токум — алардан бүт.
Малчылардын бардыгы — асыл келет!
Ишенимин алардын актоо керек!
Ичир, жегиз, аларга жакын болгун,
Адилетке сен анда дос болосуң.
Сураганын бер дагы, керегиң ал,
Жалган айтуу дегенди билбейт алар.
Булардан тартип-билим талап кылба,
Бирок кенен мүнөзү, адаты да.
Аралашсаң буларга сактана жүр,
Каада, сыпаа билишпейт, ошону бил.
Жалган айтпа, ачылба, дос экен деп,
Билим болбойт Чигилде, түркөйү көп.
Тартип көргөн бир адам кеңеш берет,
Эл тааныган аралап нечен ирет:

«Билимсизди өтө эле жакын кылба,
Жакындатсаң жаман иш кылат анда!»
Акылман жан эң жакшы айткан экен,
Бардык ишти башта деп акыл менен:
«Билимсизге жолобо, алыс түрсүн,
Токтоо болсоң дайыма бактылуусуң.
Билимсизден ар дайым болгун ыраак,
Кулк-мүнөзү алардын начарыраак!»
Малчылардын жөн-жайы мына
ушундай,
Кеңешти ук, аралашсаң, чеки кылбай.
Баарын сага жашырбай айтып бердим,
Не иштээрди сен өзүң ойлоп көргүн.

Усталарга кандай мамиле керектигин айтат

Дагы бар өнөрү артык уста жандар,
Аларды өнөргө маш колу багар.
Булар дагы керектүү жандар сага,
Өзүң үчүн аларды жакын кара.
Темирчилер, өтүкчү, бычмачылар,
Боёкчусу, жебечи, жаачысы бар.
Ааламда кооз буюм ушулардан,
Таң каларлык жасалга усталардан.
Санай берсе узартып созом кепти,
Маанисин өзүң ула, бүттүм сөздү.
Булар менен болгунуң карым-катнаш,
Кубандырсаң аларды кубаныч качпас.
Кызматы үчүн акысын кылгын белен,
Ичир, жегиз, казаның болсун кенен.
Ошондо сага айтылбайт ушак-айың,
Атак-даңкың бөксөрбөй турат дайым.
Жакшы айтыптыр бир адам көптү
билген,
Ак жүрөк, адамдарды жакшы көргөн:
«Жакшы жашоо көздөбөй, — атак
көздө,
Жакшы атагың артык го тирүүлүктө.
Өзүң өлсөң артыңда атың чыгып,
Жакшы болсо атагың, жашоо кызык.
А кокус өз атыңды булгап алсаң,
Анда артык бул жашоого туулбаган!
Өмүр эмес, атыңды ыйык сакта,
Түбөлүктүү даңк болбойт мындан
башка!»

Которгон Төлөгөн Козубеков

КАШКАРЛЫК МАХМУД
(Махмуд Ибн Хусейин
Кашкари)

«Дивандагы» ыр түрмөктөрүнөн

Көрктүү тонун өзүнө,
Таттуу ашын өзгөчө.
Конокко көргөз ызаат,
Даңкыңды жайсын узакка.
Кетти көзүмдүн нуру,
Аны менен денемдин руху.
Кайда экен (сүйгөнүм)
Кечелери жок уйку.
Алгын, уулум, менден кеңеш, мыкты
сапат ал,
Мында улуу аалым болуп, илимиңди
жай.
Сүйүү дарты койбоду,
Сагыныч да кыйнады.
Көңүлүм ага тойбоду,
Жүзүм менин саргараар.
Эдил суусу агып жатат,
Аска түбүн барып урат.
Астында бака, балык жатат,
Көлдүн түбүн толтуруп,
Кыш азыгын даярда,
Берекелүү жай келгенде.
Билинбей өтөр ай-жыл,
Күн, түн өтүшү менен бирге.
Келсе эгер үйүңө азган карып мейман,
Бар нерсеңди кой алдына болгун
мээрман.
Идишке шарап толтурулсун,
Көз сыяктуу түбү толсун.
Кайгыны көмөлүк өлсүн,
Күн-түн ойноп күлөлүк.
Сараң үй ээси мейманын ууру тутар,
Бергенин милдет кылып жүзгө ураар.
Бүзүлдү бул замандар,
Күч алды көп жамандар.
Азайып билимдүү адамдар,
Илим, билим жоголду.
Коңшу-колоң, тууган-урук,
Көрсүн сенден жакшылык.
Не-не белек тартуула,
Жакшырагын кыл артык.
Үч ирет илип куунайлык,

Секирип, секирип ойнойлук.
Арстан сымал уулайлык,
Кетсин кайгы жыргайлык.
Аманат алып бербеди,
Ушул өнөрүн койбоду.
Дос жолунда турбады,
Өч алыштан ал коркот.
Кызыл-сары жандашып,
Ала-жашыл жармашып.
Бир-бирине чырмалып,
Инсан ага таң калар.
Каалаганда кууп барып,
Кармар элем топту жарып.
Түткүн кылып башын жарып,
Көп мал берип жан сактады.
Түн ичинде бастык биз,
Ар тараптан кыстык биз.
Ат жалдарын кырктык биз,
Миңдегенин астык биз.
Мурун неге жалынбадың,
Күнөөңдү эми ким кечет.
Куралданып аттандың,
Каныңды эми эр ичет.
Ук, эне-атаны,
Сөздөрүн кадырла.
Мал-мүлкүң көбөйсө,
Бой көтөрүп кутурба.
Душман жолун торойлук,
Аттан түшүп оройлук.
Арстан сымак турайлык,
Жоонун күчү бошошкон.
Сук адамдар мал-мүлккө умтулар,
Өлүмтүккө ташталгандай кузгундар.
Оболу түткүн кылбаңыз,
Кийин таштап койбоңуз.
Көз жаштарым чын деңиз,
Айланасында куш учар.
Эрге ашын таттырган,
Жоонун мизин кайтарган.
Тутуп мойнун кайрыган,
Басты ажал аңтарып.
Жамгыр жаап басылды,
Түрдүү гүлдөр ачылды.
Бермет бүрлөр жазылды,
Чын атыр жыт буркурайт.
Үйрөн анын билимин,
Баргын сен да ал сындуу,

Куттуу ишке урушуп,
Бой көтөрүүнү нары куу.
Күчтөндү билегим,
Аткарылды тилегим.
Көбөйдү билимим,
Бирок өмүр түгөнөр.
Такыр айтпа суук сөз,
Кара ниет, жүзсүз сараңга,
Жагымдуу, ак көңүл бол,
Калсын атың көп жылга.
Ысык күн нуру каптады,
Дос жамандык каалады.
Иртыш суусу ташыды,
Элдер андан коркушат.
Издеп аны көпкө жүрдүм,
Чарчаганга өтө куудум.
Атым менен айланып турдум,
Мени көрүп эси ооду.
Көз жаштарым булак болуп,
Ойнойт анда каз-өрдөк.
Кучагында жатып тигиле жүзүнө,
Акыл-эстен танар анын сөзүнө.
Миң киши ашык болуп өзүнө,
Курмандыкка чалар өзүн көзүнө.
Жигиттерди иштетип,
Бак мөмөсүн таштатып,
Майрам кылып жыргайлык.
Келсе бирөөлөр Жоктошуп,
Бергин жакшы тамак-нан.
Каргап кетер меймандар,
Күтөр болсоң ар жаман.
Булут, чагылган өтмөктө,
Жамгыр, мөндүр жаамакта,
Шамал аны куумакта,
Созулар канча белгисиз
Түрк аялдын алдына,
Жеткир менден ыр.
Кызматыңызга жарары,
Чын деп кабар бер.
Аябагандай ачка болгон карга музду
бузар,
Көңүл бурбай тузакты көздөй тумшук
созор.
Теңир аалам жаратты,
Асман дайым айланар.
Күн ордуну түн басар,
Жылдыздары шайланар.

Мейман келсе төргө өткөр,
Дем алып тынч болсун.
Аты дагы жарыкта,
Арпа, саманга толсун.
Дүйнө күнүн төмөндөтөр,
Эрдин күчүн алсыратар.
Элден эрди четтетер,
Качкан менен ким калар.
Жолдошунду урмат кыл,
Башкаларга жүздөнбө.
Багалбастан тоокту,
Куш багам деп сүйлөбө.
Сыйкырдуулар көзү,
Мусапырдай өзү.
Толгон айдай жүзү,
Жаралады дилимди.
Куш аң көрсө, бийиктиктен төмөн
түшөр,
Аалым киши насаат айтса, дароо
жетер.
Мал жыйышты сел алуу деп эсепте,
Мал ээсин таш сыяктуу томолотор.
Жарык жылдыз тараганда,
Мен ойгонуп караймыга.
Таттуу үнүн таңшытканда,
Куш сайрашын тыңдаймын.
Бардык мүлкүн сүйөсүң,
Ага азыраак сүйүнгүн.
Кеткен малга ачынба,
Ага азыраак күйүнгүн.
Төрөлгөн зат дүйнөдө түбөлүк калбас,
Бир гана аалам, жылдыз, ай-күн дайым
чыгар.
Мени менен кеңешти,
Ою мага теңешти.
Эрлер менен теңдешти,
Алптар башын ал кесер.
Которгондор Н. Батыров, Ж.Шериев.

Табият жөнүндө

Жер жибип, кар, муз эриди,
Тоо суулары ага баштады.
Көгүлтүр булут көтөрүлүп,
Көк асманда кайыктай сүздү.
Булуттар ойной баштады,
Шаркыраган сел акты.

Журт бүгүн бир абдырап,
Чагылган ойноп, күн күркүрөгү үгүлдү
Колот-сайга суу толду,
Тоолор башын закым чалды.
Бак-дарактар жаанга жуунуп,
Ажайып кооздук нурланды.
Түрлүү түстө каз-катар,
Байчечекей жайнады.
Узак мезгил түмчүккан,
Гүлдөр чыкты жер жарып.
Оюн салып көктөмдө,
Аркар, кийик дүүлүктү.
Топ-топ болуп жайлоодо,
Оюн салып күйүктү.
Таштан ташка урунуп,
Эдил суусу күүлөндү.
Пайда болуп көлмөлөр,
Балык, бака көбөйдү.

Кыш менен жаздын талашы

Кыш менен жаз тогошту,
Кыйыр көз менен карашты.
Бирин бири жеңе албай,
Эрегишип тирешти.

Жаз айтат:

Жан-жаныбар баарысын,
Семиртем деп кыш айтат.
Менден адам күч алып,
Оору-сыркоо азаят.

Кыш айтат:

Кышта гана кар жаайт,
Аштык, таруу тамырлайт.
Жоолашкандар кышта элдешип,
Сен келгенде тебишет.
Бөйөн-чаян, чымындар,
Көзгө суук жыландар.
Сен келгенде жерди каптап,
Туш-туш жактан ызылдашаар.
Жаз менен кыш жоолашып,
Артыкчылыктарын айтышты.
Атышчуудай жаалданып,
Аянбастан тартышты.

Жаз айтат:

Жаз келгенде жылкылар,
Жерден оттоп эттенет.
Бектер семиз ат минип,
Сүйүнүп куушуп ойношот.

Аңчылык ырлары

Үч мертеден шарап ичип,
Ойноп-күлүп бийлейлик.
Арыстандай айбат кирип,
Санаа жогун билдирелик.
Жигиттерди иштетели,
Дарак силкип жемиш терсин.
Андан кийин кулан куусун,
Кубанычтуу күндөр өтсүн.
Куш агытып, тайган салып,
Жаштар кетсин алдыга.
Түлкү, доңуз айдап берип,
Кумардан бир каналык.
Жаштар атын туйлатсын,
Азоолорун үйрөтсүн.
Итке кийик алдырсын,
Үмтөтөлү соогатын.

Эрдикти мактоо

Жакындаган жоону көрдүм,
Айгай салып кол жыйнадым.
Мени көрүп баштап чыккан,
Баатырлары абдырашты.
Керней тартып бапылдатып,
Айгайлашып ат коюшту.
Бирок туруштук бере албастан,
Тоону беттеп кайра качты.
Баатырлары мага келип,
Башын ийип тизе бүктү.
Өкүнгөнүн билдиришип,
Чабуулду токтот деп жалбарышты.
Чабуулумду улантмакмын,
Түткүн кылып баш алмакмын.
Бирок мага тартуу берип,
Жан соогалап башын ийди.
Азат кылып башын анын,
Түткүн кылбай бошоттум.
Тартууларын алып келген,
Дал өзүнө ташыттым.

Турмуштук-салт ырлары

Алп Эр Тоңа өлдүбү,
Ээсиз дүйнө калдыбы.
Эл кайгырат мүңкүрөп,
Замана өчүн алдыбы.
Ал душман отун өчүргөн,
Аскер ишин нак билген.
Көптү баштан кечирген,
Замана огу тийдиби.
Тер төгүлтүп аттардан,
Бектер келди шашылыш.
Кайгы менен күйүттөн,
Өңдөрү кеткен саргайып.
Көк бөрүдөй улушту,
Жакаларын тытышты.
Жашка толуп көздөрү,
Боздой берип тоо болду

Макал- ылакаптар

Баатыр майданда, аалым аңгемедө
сыналар.
Күздүн келери жаздан белгилүү
болор.
Кут белгиси — билим.
Адептүүлүктүн башаты — тил.
Арыстан картайса чычкан ийнин
күзөтөр.
Кылыктана билсе кызыл киер.
Жагына билсе жашыл киер.
От түтүнсүз болбойт,
Жигит жазыксыз болбойт.
Куш канаты, эр аты менен.
Жаза атпаган мерген,
Жаңылбаган жаак болбойт.
Бөрксүз баш болбойт,
Башчысыз түрк болбойт.
Курук кошок оозго жакпайт,
Курук сөз кулакка жакпайт.
Бычак канчалык курч болсо да,
Өз сабын кеспейт.
Адам аласы ичинде,
Жылкы аласы сыртында.

Которгон Ысмайыл Кадыров

КУЛКОЖАКМАТ (КУЛКОЖО АХМЕД ИАССАУИ)

«Насыяттар жыйнагы»

3-хикмет (насыят)
Таң супада чың Асмандан чыңылдайт
Үн:
«Зикир айт!» дейт. Зикир айтып
жүрдүм, мына.
Ышкысызды адаштырдым Жолдо
калды,
Ал себептен ышкы-дүкөн курдум
мына.
Он биримде мээри мага толуп ташты,
«Алла!» дедим, шайтан менден ыраак
качты.
Өзүмчүлдүк өзөгү өчтү, турбай көчтү.
Он экимде ушул Сырды көрдүм мына.
Он үчүмдө шум напсини¹ колго алдым,
Аябадым, ит кордукту башына салдым.
Текеберди басып аяк астыга алдым,
Он төртүмдө топурак сыпат болдум
мына.
Он бешимде үр кыздары каршы келди,
Кол куушуруп таазым кылды, боюн
ийди.
Бейиштин гүлбагынан орун тийди,
Дидар² үчүн барды-жокту койдум
мына.
Он алтымда барча арбак үлүш берди,
«Куттуу болсун сапарың!» деп атам
келди,
Перзентим деп мойнум кучуп көңлүм
алды,
Он жетимде Түркстанда турдум мына.
Он сегизде чилтен менен шарап ичтим,
Зикирин айтып, азир туруп көксөөм
ташты.
Тагдыр жазды, жаннат ачтым үрдү
кучтум,
Ак мустапа ай жамалын көрдүм мына
Он тогузда жетимиш макам³ дайын
болду,

¹ Напси (нафс) — Адамдагы мал сезим, же жан тушаган караңгылык. Акка сапар алган сопун андан арылыш үчүн жанды жети тепкичтен тазалап өтүшү лаазым.

² Ак дидарын табуу, таануу, жалгануу — сопунун көздөй максаты ушу.

³ Макам, макамат — дубана, дервиш басып өтүүгө тийиш болгон мистикалык Жолдун тепкичтери.

Зикирин айтып ичи-тышым майин
Болду.
Кайда барсам Кызыр колдоп дайым
болду,
Сактап жүрдү, шарап сунду, тойдум
мына.
Жашым жетти жыйырмага өттүм макам,
Мухаммад Алла пир кызматын кылдым
тамам.
Дүнүйөдөгү курт, куштар бүт кылды
салам,
Ал себептен Акка жуук болдум мына.
Момун эмес хикмет эшитип
ыйлабастыр,
Жаранлардын айткан сөзүн
тыңдабастыр.
Аят, хадис, Куран сөзүн аңдабастыр,
Бул чындыкты алты асмандан көрдүм
мына.
Рабайатты сүрдүм, Акка сүйлөштүм
мен,
Жүз, миң түрлүү маликтерге жүздөштүм
мен.
Ал себептен чарк уруп Ак издештим
мен,
Жаным, дилим Ага курман чалдым
мына.

14-хикмет

Көңүл көзү жарытмайын таат кылса,
Даркөйүнө даап болбос, билдим мына.
Акыйкатта бул сөздөрдү таза үйрөнүп,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына.
Бирим, Баарым¹ сабак берди парданы
ачып,
Жерге, Көккө сыя албады шайтан
качып.
Сайран куруп ышкы шарап тойбой ичип,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына.
Мында жапа чеккендерге — анда
такты,
Таң макшаарда такты супаар ага бакты.
Жаратканым ашыкка өзү убада айтты,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына

¹ Алла Бар жана Бир деген мааниде.

Көздөрүмөн кан агызып жаа²
кылбадым,
Жүз, миң түркүн мээнет салдың, дат
кылбадым.
Сенден коркуп дарттуу көңлүм шат
кылбадым,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына
Алла дартын сатып албас бап болбосо,
Пириңин кызматында так болбосо.
Ак Жолуна кирип болбос пак болбосо,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына
Ышкы — падыша, Ашык — бакыр,
алдында алсыз,
Актан руксаат болмоюнча сөз кайрый
алгыс.
Ак пендени алган дүнүйө кайра жангыс,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына.
Кулкожакмат, жети жашта сабак алдым,
Сегизимде шум жалганды талак
кылдым.
Тогузумда кудайымды анык билдим,
Кудурети күч Актан сабак алдым мына

15-хикмет

Мээриминден тыш калтырба мен
карыпты,
Арам баспай, ыйлап дуба кылайын саа.
Түн терметип зар-зар айтып таң
атканча,
Кирпик какпай ыйлап дуба кылайын
саа.
Босогоңдо боздоп зарлап, белим
байлап,
Жан сыздатып, жүрөк боорум эзип
кыйнап.
Жакам тутуп өткөн ишке чындап ыйлап,
Ыклас салып, ыйлап дуба кылайын саа
Көңүл багы көктөм кезде билбей
жүрдүм,
Өмүр жазы өткөн кезде эми туйдум.
Дүнүйө жерип дин жолуна кадам
койдум,

² Жад же жат (ир. йад) — суфизмдеги туруктуу термин. Көңүлдө дайыма Алланы жатка кармоо. Кандайдыр затка, нерсеге кадалганда да анын боюнан Ак кудуретин туюнуу.

Булбул болуп муңлап дуба кылайын
саа.
Бу Жолдорго жанды асырайм деген
кирбейт,
Жан асыраган бу Жолдорго кирсе
зилдейт.
Пайда-зыян, тапкан-жогун айрып
билбейт,
Айрып таанып, ыйлап дуба кылайын саа
Кулкожакмат напси тоодон чыгып,
ашты,
«Фана филла»¹ макамына жуукташты.
Жүрөк-боорун ылай жууруп, кынап
ташты,
Тизилип-эзилип ыйлап дуба кылайын
саа.

18-хикмет

Өмүр актыр болгондо, не кылгаймын
кудай-а,
Жан алгычы келгенде не кылгаймын
кудай-а?!
Жан бермектин азабын, Азасилдин
казабын,
Шапаат болбосо сенден, не кылгаймын
кудай-а?!
Жан чыркырап муунганда, чыкпай
кыйнап турганда,
Сенден өзгө ким келээр, не кылгаймын
кудай-а?!
Жаным таслим кылганда, деним мында
калганда,
Такта үстүнө алганда, не кылгаймын
кудай-а?!
Суналып бой кергенде, периштелер
киргенде,
«Раббиң — ким?» деп сүргөндө, не
кылгаймын кудай-а?!
Жетип көргө койгондо, жети кадам
болгондо,

¹ Акыйкатка умтулгам сопу жан-напсини жети
тепкичтен өткөрүп тазалайт. «Фана» — руханий
өркөндүн бешинчи тепкичи. Бул абалда жан-напси
Актан гана канаагат табат. Канааттанат. Алтынчы
тепкичте ал Акка кабылданат. Жетинчи соңку
тепкичте сопу арууланат, бл. Акка жанашат, Аны
табат... Акыйкат ачылат!

Суракчылар киргенде, не кылгаймын
кудай-а?!
«Раббиң — ким?» деп турганда, кара
түндөй турмаңда,
Калың шордо калганда, не кылгаймын
кудай-а?!
Кулкожокмат сен пенде, напси ээрчиген
шерменде,
Макшаар күнү келгенде, не кылгаймын
кудай-а?!
24-хикмет

24-хикмет

«Ал казап ла уммати»² деди билиң,
Мухаммад,
Жалганчылар коомуну, үммөт дебес
Мухаммад.
Туура жүргөн кулуну, Акты издеген
жолуну,
Алаар дагы колуну, үммөтүм дээр
Мухаммад.
Үммөтмүн деп карганса, Расул ишин
кылбаса,
Шапаат күнү болгондо, кайрым кылбас
Мухаммад.
Теңири Таала ниетин, Расулүлло
Сүннөтүн,
Ынанбаган үммөтүн, үммөт дебес
Мухаммад.
Үммөтмүн деп жүргөнсүң, буйругуну
кылбайсың,
Эмнеге үмүт кылгансың, анда сүрбөс
Мухаммад.
Андай пенде мүшкүлдө эң, нээти өзүнө
туш келген,
Топор болоор макшаарда, үммөт дебес
Мухаммад.
Үммөтүм дээр Мухаммад, чын сүйлөсө
Кул Ахмад,
Эртең болсо кыямат, эркине алаар
Мухаммад.

25-хикмет

Он сегиз миң ааламга улук болгон
Мухаммад,

² Менин үммөтүм, казап эмес.

Отуз үч миң саабага ыйык болгон
Мухаммад.
Ач жылаңач алсызга канаагачыл
Мухаммад,
Каарлуу, заарлуу зулумга шафаагачыл
Мухаммад.
Түн үйкусун миң бөлүп куран айткан
Мухаммад,
Карыптарга кайрымын улам айткан
Мухаммад.
Жолдон азган азгынга Жол азыктуу
Мухаммад,
Кимге эмине зар болсо мол азыктуу
Мухаммад.
Баш чайкаган маң баштын тилин тапкан
Мухаммад,
Маламаттай маанилүү илим тапкан
Мухаммад.
Орозо, намаз тутуугу ибаадатчыл
Мухаммад,
Тынбай тасбих айтуучу риясатчыл¹
Мухаммад.
Амалы ашкан шайтандын жинин каккан
Мухаммад,
Шарияттын Жолуна дилин каткан
Мухаммад.
Тарихаттын Сырына багыт берген
Мухаммад,
Акыйкаттын Нуруна анык берген
Мухаммад.
Дарттуулардын дартына даба берген
Мухаммад,
Жамандыкка жакшылык жана берген
Мухаммад.
Топук берген заалымга кенениң-а
Мухаммад,
Сежде кылган ийилип тереңиң-а
Мухаммад.
Беш маал намаз болгондо мурда турган
Мухаммад,
Мээраж түнү Көк чыгып Сырга тунган
Мухаммад.
Асман-Жердин базарын кызыткан да
Мухаммад,

Сегиз бейиш ыйык Жол узаткан да
Мухаммад.
Мискин Акмат колуна калам берген
Мухаммад,
Жетим, жесир, карыпка тамам берген
Мухаммад.

30-хикмет

Бейиш, тозок талашаар, талашмакта
баян бар,
Тозок айтур: — Мен артык, менде
фэроун² жаян бар.
Бейиш айтур: — не дейсиң, не дегениң
билбейсиң,
Сенде фэроун болсо, менде Жусуп
Кэнаан³ бар.
Тозок айтур — Мен артык, бакыл
кулдар мендедир,
Бакылдардын мойнунда оттой ысык
кишендир.
Бейиш айтур: — Мен артык,
пайгамбарлар мендедир,
Пайгамбарлар алдында булак бойлоп
үрлөр жүр.
Тозок айтур: — Мен артык, тарса, жуут
мендедир,
Турса, жуут алдында алоолонгон
жалындыр.
Бейиш айтур: — Мен артык, мумин
кулдар мендедир,
Муминдердин алдында оттой күйгөн
алпан гүл.
Тозок айтур: — Мен артык, заалым
кулдар мендедир,
Заалымдарга берүүгө заккум жемиш
мүлдөдүр.
Бейиш айтур: — Мен артык, аалым
кулдар мендедир,
Аалымдардын көңлүндө аят, хадис,
курандыр.
Тозок айтур: — Мен артык, эки жүздүү
мендедир,

¹ Риясат — көр дүйнөдөн кечүү. Аскетизм.

² Фэроун — фараон. Текстте тиран, каарлуу өкүм күч иретинде колдонулат.

³ Кэнаан — библ. Ханаан, Иосифтин (Жусуп) атасы Иакон (Жакып) туулган ыйык жер.

Эки жүздүү мойнунда оттон эшкен
кишендир.

Бейиш айтур: — Мен артык, Закир
кулдар мендедир,
Закирлердин көңлүндө: зикир, Алла,
Субхандыр.

Тозок айтур: — Мен артык,
бейнамаздар мендедир, Бейнамаздар
боюнда: бөйөн, чаян, жыландыр.

Бейиш айтур: — Мен артык, дидар
көрмөк мендедир,
Ай дидарын көрсөтөөр Рахман¹ аттуу
эгеmdir.

Тозок анда тек турду, бейиш мындай
кеп курду:

«Кулкожакмат куп ойлоп, кимге
айтылган таалым бүл!?»

35-хикмет

Олуялар айткан кеп келген белем,
Кыяматтын күнү жуук тартты достор.
Эстүү кулдар не болоорун билген
белем,
Калайыктан мээр-шапкат качты достор.
Улуу кичүү жаранлардан адеп кетти,
Кыз, зайыптан, жубанлардан уят кетти.
«Алхыйа мин ал ыйман»² деп расул
айтты,
Уят кеткен эл көбөйдү улам достор.
Мусулмандар мусулманга курал кезеп,
Бузук баштап, Акка акаарат кылды
кесеп.

Мурут пирге кол сунбады, бербеди
эсеп,

Ушундай бир шумдук заман басты
достор

Кайда барба калкта кайрым, кеңчилик
жок,

Падышада, ваазирлерде теңчилик жок.
Дербиштердин дубасында сээрчилик
жок,

Түрлүү балаа калк үстүнө жаады достор.

Акыр заман аалымдары заалым болду,
Эбин тапкан эпчилдери аалым болду.

¹ Рахман — боорукер (Алланын бир сыпаты).

² Элден ыйман, уят кетээр.

Ак зарлаган дервиштерге ганым³
болду.

Ушундай бир шумдук заман басты
достор.

Кыямат күн жуук келди, чалгайы жок,
Кул Акматың айткан сөздө жалганы
жок.

Өзүнө өзү насаат кылып турганы жок,
Насыйкатын калкка айтып кетти достор.

37-хикмет

Көзүм нымдуу, дилим муңдуу, жаным
куруду,

Не ылаажы этеримди билбейм, достор.

Бу касыретте он талаалап жашым
куюлду,

Кай тарапка кетээримди билбейм,
достор.

Түрлүү, түрлүү алааматтар болду пайда,
Жүрөгүмдө жараакаттар болду пайда.
Бу дүйнөдөн «Жарк!» чыгууга барбы
айла?

Эмне ылаажы этеримди билбейм,
достор.

Алла үчүн элден безип карып болсом,
Жандан кечип, малдан кечип карып
болсом.

Жалгыз каздай эрме чөлдө талып
болсом,

Эмне ылаажы этеримди билбейм,
достор.

Каса кулдай караңгыда каййум⁴ болсом,
Таза шердей таламанда таййун⁵
болсом.

«Йа раббим!» деп кызматында дайым
болсом,

Эмне ылаажы этеримди билбейм
достор.

Күнөө кылдым кабат-кабат, таатым аз,
Өттү өмүрүм капылдыкта мейли кыш,
жаз,

³ Ганым — жоо, душман.

⁴ Каййум — Түбөлүк, же Алланын бир сыпаты.
Суфизмде Зикр маалында кайталанып айтылаар жети
күт тамган сөздүн алтынчысы. Акка жанашуу
Жолундагы жети катар Асмандын алтынчы катарын
билдирет.

⁵ Таййун — суфизмде өтмө мааниде.

Жаным кушу талып туру... Көктө сызбас,
Эмне ылаажы этеримди билбейм,
достор.

Кулкожакмат кызматында жан бербесе,
Дыйкан эмес кетмен шилтеп, нан
бербесе.

Шамдай жүзүн муң пардалап, шаң
жерибесе!

Эмне ылаажы этеримди билбейм,
достор...

Алла жаады текебердин үйүн бүздү,
Машайыктар бу калканы көрктүү түздү.
«Кү!» дегенде күнөөлөрүм түзгө тозду
Мен дагы ошол жан калкада болгум
келүүр.

Шоок шарабын ичтим шондо кылды
карап,

¹ Ай караңгы же галаман болсун
Алла жаадын кылт этпей тили,
дилинде дайын кармоо, иргелүү,
бошонуу, нак маңызына жакында.
Мухабаттын оту менен боорум кебаб.
Ак дидарын тагдыр жазса Эгем вахаб,
Дарас Салам Сарайына конгум келүүр.
Кулкожакмат көөхар чачкан хикмет
айтты,
Азиздерге мактал айтып сөзүн жайды.
Узун түндү күнгө улап кыям түрдү,
Дуба окуп дулдүл хикмет айткым
келүүр.

74-хикмет

Кайсы жерден азисдердин тобун
көрсөм

Ошол жерде хал илимин айткым
келүүр.

О, алардын субхат кебин куштап үгүп,
Өзүмдү мен канатына каткым келүүр.

Куш субхаттуу дервиштерге жаным
берсем,

Басып өткөн ар бир изин көзгө сүрсөм.
Кызмат кылып жакшылардан дуба
алсам

Ошондон соң шоок шарабын таткым
келүүр.

Шоок шарабын ичкен пенде кызыыр
замат,

Кызыр бабам келип ага берээр сабак.
Дүнүйө тыгып, кылып аны жүз-миң
талак,

Шондой эрге азиз жаным бергим
келүүр.

О дарига! Асылдар бүт ыйлап өттү,
Анасынан туулган күндөн матым тутту.

Көзүм жумуп кайра ачканча өмүрүм
өттү,

Бул дүнүйөнү бучук пулга саткым
келүүр.

Тили менен «үммөтмүн» деп жалган
сөзлөөр,

Киши малын эптеш үчүн эбин издээр.

Адалдыкты мындай таштап арам
көздөөр,

Наадандарга бу сөздөрдү айткым
келүүр.

Замана акыр болсо журттан акыл
кеткей,

Адам уулу бир бирини тутуп жегей.

Дүнүйө үчүн ыйман ислам динин
саткай,

Акылдууга бу сөздөрдү айткым келүүр.

Бүт маалик жыйылып бир күн субкат
КУРДУ,

Ракс самаа¹ урмак үчүн жүгүрүп жүрдү.

Мээраж маалы Ак мустапа муну көрдү,

Эми мен да ракс самаа ургум келүүр.

Ак мустапа караңгылап эстен кетти,
Жебрейил келип Ак мустапа башын

тутту.

Субкан Эгем кудурет менен зикир
үйрөттү,

Үммөт болсом мен да зикирин айткым
келүүр.

Ашык болсоң көз жашыңды чачып
жүргүн,

Баязиддей баарын көргө тыгып тынгын.

Адхам сыпат так-бактыдан кечип
жүргүн,

Деп кудурет бер! Дүнүйө акбини²
тепким келүүр.

¹ Ракс — Суф. Чарк уруу, бийлөө. Өзүнөн чыгуу.

² Акби (ир. огба) — тигил дүйнө, кыямат күн. Акка жанашкан сопу тигил дүйнө, бу дүйнөдөн бийик турат.

Кулкожакмат дүнүйө көрдөн сак бол!
Качкын!

1

1

Зикирин айтып тарихаттын Жолун
ачкын!
Аят, хадис сөзү менен динар
чачкын! Жарандарлан дүр да көөхар
алгым келүүр.

*Которгон Чоюн
Өмүралиев*

* * *

Дүйнө-мүлккө кумары аргып жаан
малын жыйгандар,
Кузгун жемин жегендер арамга абдан
батмакчы.
Молла, муфти болгонсып жалган дуба
кылгандар,
Акты кара дегендер тозокко барып
жатмакчы.
Казы, имам аты менен кол койсо
жалган жалаага,
Ушул үчүн салмагы өзүн басып
калмакчы.
Арам жеген акимдер, кыныккандар
парага,
Өз бармагын тинттелеп өкүнүч отко
жанмакчы.
Тандап таттуу жегендер, атлас-камка
кийгендер,
Алтын такка мингендер жер менен жер
болуп жатмакчы.

* * *

Эй мусулман баласы, маани-мазмун
толтура ушул айткан сөзүмдө,
Уйкуңду ач тезирээк таң азандын
кезинде.
Таңда гүлдөр ачылышат бакчада,
сайрайт жана булбулдар,
Сенин дагы самаган убакытың таң
азандын кезинде.
Таң азандын лаззатын билет нагыз
ашыктар¹,
Көрөт Алла сыпатын таң азандын
кезинде.

¹ Ашыктар — Алла-таалага чын берилгендер
маанисинде.

Сахар² убакты кандайды, жаннаттай
дүйнө жайнайды,
Теңриге такаат кыл таң азандын
кезинде.

* * *

Күмөнсүз го бу дүйнөдөн барча жандын
өтөрү,
Мал-мүлкүңдү мактап тутпа, баары
колдон кетеди.
Ата-энең, боорлоруң кайда кетти
ойлончу,
Төрт буту бар жыгач ат да сага бир күн
жетеди.
«Дүнүйө-дүнүйө» дей бербей, бир Алла
болсун айтарың,
Киши акысын жей көрбө, ысрат-көпүрө
бар байкагың.
Эчким сага жолдош болуп бирге эрчип
кетпейди,
Бирге тууган бооруң да, аялуу сүйгөн
жан-жарың.
Кул Кожо Ахмет, ынсап кыл, билбейм
өмүрүң нече жыл,
Эмне болсо, Жазмыштын көрөрсүң
башка салганын.

*Которгон
Назарбек
Байжигитов*

АДИБ АКМАТ ЖҮГИНЕКИ

«Акыйкат тартуу»

Бисми л-лихи рихмини р-рихим
1.Эй, эгем сага чексиз тобо кылам,
Үмүттү үзбөйм мээр-шыбагаңдан.
Мактоого ылайыктуу сөз табамбы?
Жардам бер, аянбай канча чамам.
5. Күбөсү кайрымдуу сен бардыгынын
Учкан куш, жансыз дүйнө, жүгүргөн аң.
Издеген ой жүгүртүп сени тааныйт
Далилди ар бир заттан таап миң-сан.

Алла бир жини жалгыз

² Сахар — таңкы намаз окучу убакыт.

9.¹ Жок элем. Жараттың сен.

Жок кылып да,
Бар кылып жаратчу сен, кайра баштан.
Тобо кыл, шек келтирип тозок кетпе,
Түрүндө түшчү тозок оттон сактан.
13. Жараткан жалгыз Алла күндү, түндү
Алмашып кезек менен өтүп жаткан.
Күн батырып, караңгы түнгө айлантат,
Күнүңдү кайра кайрат таң атырган.

Өлүм менен өмүр жөнүндө

17. Өлгөндү тирилтүүчү, а тирикти
Өлтүргөн Алла өзү көрөсүң ук!
Бул күдүрет эгеси кудай өзү
Тирилтем десе өлгөндү анын эрки.

Пайгамбар жөнүндө

21. Пайгамбарлар жайында бейиттерди
ук
Акыл-эсти токтотуп, салып баам.
Адамзаттын бактына түшкөн бир күт
Жаралбаган жалганда ага тең жан.
25. Пайгамбарлар нурлуу жүз болсо, ал
көз,
Ай чырайлуу жүзгө ал бир жарашкан
кал.
Даңктагандан тилиңдин мооку канат,
Аны эстесең жегендей болосуң бал.
29. Бүгүн үмөт болгонун Мухаммедге
Эртеңине кол созуп, жегениң кам.

Төрт сааба жөнүндө

31. Жана да төрт колдоочу доско салам,
Эч болбостур аларды тайыбаган.
Садык, Фарух, үчүнчү Зун-н-ну-райн
Төртүнчүсү Али-шер багынбаган.
35. Бул төртөөнө кимде-ким шек
келтирсе
Миң ирет айтам наалат арылбаган.
Эй, эгем, кечирүүчү өзүң кечир,
Күнөөдөн арылта көр кулуң кылган.
39. Арылам, шарапатың тийген болсо,
Эгер болсо чоң күнөөм ырайымыңдан.

Ыснахсалар бекти даңктоо

41. Сүйлө тилим, сөздүн гүлүн безеп
көр,
Падышага сый тартуу өзү эрдик.
Шахым даңктап китепке ажар берейин
Окуган жан жадырап бир сезерлик.
45. Айтыш үчүн дудук сүйлөп кетерлик
Кайрымдуулук менен адал-актыгын.
Мол парасат, акыл, сезим, ой кенчи
Жалаң билим жакшылыкты чечерлик.
49. Нурлуураак жылдызынан Самактын
Жоомарттыгы дартка даба берерлик.
Букарага майиндиги Салимдей
Ачууланса арстан болуп кетерлик.
53. Шарияттын жолун билгир Омардай
Колу ачык так Осмондун өзүндөй.
Тетиктиги ашып түшкөн Аяздан
Адилдиги нагыз Аниширвани.
57. Ал көрсөткөн сыйдан булут уялар
Душмандары бушайман жеп өтөрлүк.
Эй, санакчы, санайм десең сапатын
Кумду сана, ташты саноо бекердир!
61. Саясатчы, аскер башчы, тапкычтык
Көрүп, уктуң беле, да кош адилдик?
Кең пейилдик, кайрымдуулук, улуулук
Алла таалам койгон баарын буюруп.
65. «Аз, көп» дебей алат деңиз себилип,
Булут тамчы тартууласса куюлуп.
Арноомду алса таң калтырбайт,
деңизден
Миң эсе өйдө шахымдагы улуулук.

*Бул китеп эмнеге, кандай себеп менен
жазылды?*

69. Жаздым китеп Ыснахсалар бек үчүн.
Бу жалганда аты чыгып калсын деп.
Китебимди угуп көргөн ар киши
Дуба окуп, шахыма кол жайсын деп.
73. Соңку келген муундарга, элдерге
Анын даңкы аңыз болуп калсын деп.
Анын дайны дайым жаркып жансын
деп,
Анын аты дүңгүрөп жер жарсын деп.
73. Жаздым санат, тандап сөздүн
асылын,
Окуп көргөн көңүлгө азык алсын деп.

¹ Колдо болгон материалдар гана
пайдаланылгандыктан түрмөк, насыяттардагы
сандардын иреттери эсепке алынбай, ошол турушу
менен келтирилди.

Астейдилден тартууладым шахыма
Чын пейилдик ыкласымды билсин деп.

*Биринчи сөз: Билимдин пайдасы менен
наадандыктын зыяны тууралуу*

81. Айтайын билим жайын, угуп күнт
кой,
Эй, досум билимдүүгө жүгүмдүү бол!
Ачылаар билим менен бакты жолу
Билим алып, бакытка дайым соз кол.
85. Билимдүү — алтын кени ачылуучу.
Наадан жан кара бакыр чачылуучу.
Билимсиз билимдүүгө тең болчубу?
Билимдүү аял — чыныгы эр, наадан эр
— аял ушу.
89. Көрк берип турган чыны этке жилик,
Жиликсиз эт да этпи? керек билим.
Көрк берген эрге — акыл, этке —
жилик,
Жиликсиз эт сыяктуу билимсиздик.
93. Билимдүү — кайда жүрсө
төрдөгүдөй,
Билимсиз — тирүүсүндө көрдөгүдөй.
Билимдүү өлгөн соң да унутулбайт,
Билимсиз тирүүсүндө да аты угулбайт.
97. Бир билимдүү билимсиздин миңине
тең,
Миң билимдүү бириксе жетеби чен?
Байкап көр, оку, сына билим пайда,
Билимден ашкан баалуу нерсе кайда?
101. Илим, билим адамды көкөлөтөт,
102. Билимсиздик ар эрди чөгөлөтөт.
103. Өнөр, билим алуудан корунба эч
бир!
104. Билимдүүнү пайгамбар колдойм
дептир.

*Үчүнчү сөз: Дүйнөнүн бир орунда
турбай,*

өзгөрүп тураары тууралуу

177. Бу дүйнө — кербен сарай го,
Бири келип, бири жөнөйт ов!
Кербен алды узап, жол тартты
Да-а канчасы түшүп, түнөйт-ов! же,
Кербен сарай — дүйнө бу ушу.
Бири келип, бири чыгуучу,
Кербен алды узап, жол алды...

Дагы канча жөнөп конуучу?

185. Күтпөгүлө, мүлккө сук ниет,
Ачка-токко кылып каниет.
Бай, кедейлик иши жазмыштын,
Ачкычты айтпа, дүйнө кеми деп.
189. Көроокаттан оң, өйдө жашап
өтмөк,
Артык дүнүйө тилебе, күнөө суктук.
Пайгамбарым ааламды эгин жай дейт
Эгин жайда тер төгүп ак эмгек эт.
193. Бул дүйнөнүн жыргалы жыргал
бекен?
Ырахаты желдей тез өтүп кеткен.
Жаш картайып жана да жаңы эскирет,
Каруу-күчүң, кубатың качып денден.
197. Бүгүн барың эртең жок бу кең
дүйнө
Энчин эртең буюрат алда-кимге.
Толгон ташың бөксөрөт, түгөл кемийт,
Соңу бүгүп бүлүнөт, канча гүлдө.
201. Адам сыйбас канча бир жер бар
эле
Элдер өтүп, жер калды эңгирене.
Канча даана, акылман, философун,
Миңден бири бу күнү айт канаке?
205. Жылмаңдайт дүйнө кээде кабак
чытып,
Бир колуна уу, бирине балын тутуп.
Бал таттырып а оболу кыныктырып,
Кийип турат кесесинен ууну сунуп.
209. Таттуу жесең, ачуунун да барын
ойлон,
Дөөлөт бирден, а мээнет келет ондон.
Мээнетсиз өмүр сүрүү куру кыял,
Куру кыял а качан чындык болгон.
213. Бу дүйнө жыландай уу окторулчу,
Сырты сыйда, бирок ичи толтура уу.
Жылан жумшак болгон менен зулум,
арам
Ишенбе, дүйнөнүн да сырты сулуу.
217. Бу дүйнөнүн сырты кооз,
азгырылба,
Ичинде бар кууралы — тартар шорун.
Сыртын көрүп сен ага азгырылба
Дүйнө кумар, күнөөнүн жеткен чоңу.
Күнөөнүн башы — дүйнө кумарлык

221. Бет пардасын көтөрүп, дүйнө көз ачар,
Кысчу өйдөнүн кучакка жөнөп, жалт качар.
Жазгы булут өңдөнүп же бир түштөй
Кайкып учар болбосо куштай сызар.

Төртүнчү сөз: Жоомарттык менен сараңдык тууралуу

225. О, досум, билимдүүнүн изин изде,
Сүйлөй турган болгон соң, таап сүйлө.
Мактасаң мактагандай жоомартты айт
Бакылга карышкырдай огуң кезе.
228. Баардык тилде жоомарттык көп макталат,
Марттык башка айыпты жууп салат.
Жоомарт бол, азар, наалат сөз тийбесин
Наалаттын жолун жоомарт бууп салат.
233. Жоомарт эрге муз көңүл жибип кетер,
Жеткирбеген муратка жоомарт жетер.
Сараңдыкты айтууга кай жан чыгат?
Марттыкты мактайт түгөл өз, жат элдер.
237. Жоомарт эр билимдүүгө жете билди,
Байлыгын чачып, ажат ача билди.
Жармачты жетпегенге жетиштирип,
Дүйнөдөн жакшы ат менен өтө билди.
241. Сараң жыйды арам зер: алтын-күмүш,
Күнөө үйүп, өлгөндө алды каргыш.
Байлыгын бөлүп кетер ким көрүнгөн
Сараңга андан тиет өкүнүч-үлүш.
245. Эй такыба, мал ээси, жоомарт жакшы эр,
Койгон экен буюруп, сен дагы бер!
Бербеген бейбак болор чирип жаткан
Адалданат жыйганын берсең эгер.
249. Мүнөздүн эң жакшысы айыпталгыс —
Марттык, билгин сараңдык — оозго алгыс.
Бактылуу кол — баарынан беренээк кол,
Алып, бере билбеген кол кунарсыз.
253. Сараңдык эм түшпөгөн бул бир оору,

Бергенге бакыл колу таштай катуу.
Толсо короо, көңүлү, көзү тойбос
Ал мал кулу, макулук — айбан баштуу.
257. Кемтиксиз жоомарт болуу чыныгы эрдик,
Марттык ага турат аброй, жамал берип.
Сүймөнчүк болгуң келсе адамдарга
Жоомарт бол, коёт марттык бүт сүйдүрүп.
261. Сараң арсыз, дүнүйө баакы жыйганы
Жебей-ичпей кармаганы тутканы.
Дос жарына жөндө туз даам таттырбайт
Өлсө калып, акыры жейт душманы.
265. Жана дагы айтар сөзүм бар сага
Айтайын жакшылап ук, кулак сала.
Ал бул сөз — төрөпейил болбос, баш тарт,
Кичипейилдүүлүктү бекем карма.
370. Мүнөздүн эң жакшысы кой мааректик,
«Мен, мен» дешет бирөөлөр өөдөсүнүп.
Андайлар кудайга да, элге жакпайт,
Сараң өлүп, тирилип жыйган мал-мүлк.
274. Буюрбайт өзүнө калганда өлүп
Аялы жар болот да башка эрге
Эсебин берет өзү жатып көрдө.
277. Улуктук пейил күтсөң андан арыл,
Көөдөн керип, элиңе мурдун чүйүрбө.
Момундуктун белгиси кичик болуу
Мусулман болом десең жатык болгун.
280. Жатык болсоң кудай өзү өйдөлөтөт,
Төрөпейил адамды төмөндөтөт.
Улуксунба, баарынан улук кудай:
«Мен улукмун, пендем, сен ээликпе» — дейт.

*Алла кичипейилдиктин абройун арттырат,
төрөпейилдин кутун качырат*

285. Байлыкта болсо сенин улуктугуң,
Улуктукка умтулуп колду сунууң.
Жалаң-жабык кетесиң, кийим кийбей
Жалганда калат мүлкүң, үкөк, пулуң.

289. Сөөк ээси эгерде «ак сөөкпүз»
десе,
Ага айтаар жообум бар мындай кесе.
Бир ата, бир энеден тараган соң
Сөөгүңдө айырмасы болмок беле?
Адамдардын баары бирдей,
Адам ити, Умай энеден жаралышкан
293.

Пендем, иште, издебе айла-амал,
Каш кабак иш-арада келет ажал.
Айла-амал дегеним — көптү самоо,
Көптү самап өкүнбө, сак бол абал.
297. Айтарсың: «Кийим-кече, шарап,
тамак,
Жана мал, кул, күң керек багар карап.
Эгер жыйсаң байлыкты бүт өмүрлүк
Бөрктү киер башты тап, баш мал табат.
301. Ач көздүкпү? Ал адамга кас касиет,
Түбүндө ач көздүгүң муң-касирет.
Кедей болуш, бай болуш буйрук иши
Ач көздүк тек адамга кур машакат.

Дүнүйөкор түбү барып куру калат

305. Дүнүйөкор тойбой жыйып, бу
жалганда,
Ач көздүгү карыбай ал карыганда.
Ач көздүгү калса бир дүнүйөкордун
Калат өлүп боз топо жамынганда.
309. Дүнүйөкор байлык жыйып, арып,
жалкпайт,
Ач көздүк кеселине дары таппайт.
Мындай кеп бар, ач көзгө берип койсоң
Эки пулду он динар кылып сактайт.
313. Эй, дүнүйөкор, ач көздүгүң
тыйылабы?
Айтчы, ач көз адам менен туулабы?
Азбы, көппү ырыскыңды буйуруп
койгон
Эстүү киши дүнүйөгө кызыгабы?
Алла айтат дейт: «Биз пенденин
өмүрүнө ылайык насип болобуз»
317. Асыл адам, ак жаркын бир
жайдары,
Жакындыктан аткандай көңүл таңы.
Адамдан адам башка, бирдей эмес
Жумуру баш, сырты окшош, буту айры.

Изгилик менен бейопалык жөнүндө
321. Жакшыны өтө ардакта, ал өрнөгүн
Кишичиликтүү жанды чын эр дегин.
Мөмөсүз дарактай го бейопалык
Мөмөсү жок даракты кесип өрттөгүн.

«Алланын амирине моюн сунуп,
анын пенделерине кайрымдуу бол»
ЪТ1. Жабыр-жапа көрсөткөнгө
жакшылык кыл,
Тазарбай тек кан менен канды жууба.
Жакшы ашыңды бөлүш бирөөн
тоюндуруп,
Жылаңачты кийиндир тондуу кылып.
331. Кишиге зор-зомбулук көрсөтпө
азар
Кечир көрсөң өз-жаттан зомбу кылык.
Таш менен урганды сен аш менен ур,
Кайрымдуулук деген бул канча угуп тур:
335. Жакшылыкты эселеп кайра
кайрып,
Жазыктуунун жазыгын унут-кечир.
Душманыңды көктөтпөй тамырын кырк,
Жалындаса өчүгүш азап оту
Мунасанын суусун чачып, ал отту өчүр.

Алла изгиликти сүйөт.

Пайгамбарым айтат дейт:

«Жаалы келгенде ачуусун
токтоото билген кишинин жүрөгүн
Алла таалам касиетке толтурат»
341. Адамдык — үй, эшиги жупунулук,
Адамдык — же гүлзардын кооз гүлү.
Алла сабырдуулукту сүйөт,
анткени «ар кайсы касиеттен кийин
кубаныч бар»

Пайгамбарым мындай дейт:

«Жакшылыктан этсең сабыт эт»

351. Кыйналган кез да өтөөр, мезгил
жетээр.

Сабырдуунун табары сары алтын дейт.
Улук болсоң мурдагы калыбың бузба,
Шайы кийсең, эстей жүр бөзүңдү башта.
354. Даражаң өскөн сайын тутумдуу
бол,
Улуу кичүүгө сыпаа сөзүңдөн жазба.

Соңку сөз: Ар түрдүү маани берүүчү, ар түрдүү бейттер

357. Ойлоп сүйлө, айтпа сөздү ойлонбой

Сөздөн көргөн, кийин башың коргонбой.

Миң досуң бар болсо да көп көрбө
Бир душманың болсо да аз деп жөн койбо.

Пайгамбарым дептир: «Миң дос — аз, бир душман көп»

361. Не бир мыкты эрде бир осолдук бар,

Не бир ашкан өнөрдүн кеми калар.

Ал айыпка башын бүт ала берсе,

Бу дүйнө адамсыз куру калар.

365. Жакшы, жакшы иш менен көңүл алыш,

Акылсыздан өзүңдү карма алыс.

Бир иш кылсаң жети өлчөп бир жолу кес

Керектүү, керексизин билип алып.

369. Кайсы бир иш капыстан чыга калса,

Андай иштин да кийин соңун кара.

Көзүң жетсе, күймөнүп белсенип кир,

Өкүндүрчү оңдонсо кач озона.

373. Адам кайры аз-тозу жок үзүлбөйт,

Жакшы иштин артпайт жаман үзүрү тек.

Жакшы үмүтүң болсо, жаман иш кылба,

Тикен тиксең жүзүм бербейт түшүмдөн.

Тикен эккен жериңе жүзүм чыкпайт

377. Жакшы дос, жакшы адамды улайт, созот,

Адам жолдош шарапаты менен озот.

Жаманга жанашпа. Ага жакындаган

Андайдын кесепети тийип тозот.

Пайгамбар мындай деген:

«Залимге кошулган залымдик кылат»

381. Мүңкүрөттү, достук кайда акыйкат?

Миңинен бир дос табылбай адал, ак.

Адамдардын ичи мынча ыпылас,

Досту күтсөң сырты гана жалтырак!

385. Бу жалганда кишичилик не сейрек?

Адам пастык дагы эмнеге апкелет?

Опаа колу соолуп, көзү кургады

Жапаа толкуп-ташып деңизди эстетет.

389. Кайда, аманат, кайда изгилик, адилдик?

Ал жоктуктан качып турат жакшылык.

Пайгамбар мындай деген: *«Ислам бытырай баштады,*

ил эми кылдырап өчөт».

391. Аалымдар илим жолун, такыба

тайынганды

Коюшту. Сайран шаттуу өмүргө

дайындады.

Кой дээр кожо калбай, тыяры жок

Күн сайын адепсиздик тамыр жайды.

395. Ким жүрсө түз оң жолдо болбойт жолу,

Жүлкүна бил, жолго түш, оңду-солду

Ичкендин ити чөп жеп, иши жүрөт,

Иче бил, болгуң келсе сен да олжолуу.

399. Эй оңбогур, ичи арам, ниети жаман

Күнүң тууду, сен күткөн келди заман.

Оюңа не келсе иштеп, көңүлүң чак

Кызыкка бат, санааңыз кур да сайран.

403. Жүрт бүтүн бардарлардын карап

көзүн,

Кул кылууга мал-мүлккө азат өзүң.

Колунда жок бирөөнү көрүп туруп

Көзүн жуумп кетишет үйрүп жүзүн.

407. Эй, байлыкка сугалак, бил бул мал, пул

Бүгүн санаа — убараң, эртең убал.

Адам, дүнүйө жыйнасаң соңу азап,

Адал эмгектен тапсаң, ал го макул.

Пайгамбар сөзү: *«Адил болсо — бир эсеп,*

ирим болсо — ал азап»

411. Кариксиң, малга мынча сүксүң, ач көз

Мал бүтүн көрүлгөн кам, сүйлөнгөн сөз.

Өтөөрсүң, бул жалганда малың калат

Керек сага болгону кепиндик бөз.

415. Сенин малың тирүүңдө урунганың

Калганы бүт касирет жыйынганың.

Алла тааланын саламы:

«Пендедеги тозот, Алланыкы чексиз»

417. Жашай берсең тирүүлүк кандай таттуу,

Эртең калса сезесиң ачуулугун.
Бу дүйнөнүн ырахаты ырахатпы?
Азабы мол, артында таттырган уу.
423. Өнөрлүүгө бу дүйнө бейүдөрөөк,
Өнөрсүзгө жашоо да жеңилирээк.
Өнөр менен дөөлөт тек кошо албайт,
Кыйындардан кыйын чыгуу — кыйын демек.
427. Жалганга неден жазды байкуш өнөр?
Неге кыйын жолдору үзүр берээр.
Ач көздөрдү көтөрүп, акты чалкып,
Дүйнө куту качканбы алдан тайып.
431. Эй дүйнөнүн өкүмүн таап чеччү!
Бирөө зарлап, бирөө мактап көкөлөтчү.
Буйруксуз кумурсканын буту сынбайт
Кудайдын амири менен келет келчү.
435. Не керек бу жалганга наалыш,
кейиш,
Жаралмак да, бермек да буюрган иш.
Бутка тикен кирсе да жазылганы
Жазмыш жазса, тузакка түшөт элик.
439. Не түшсө да башыңа буйрук гана,
Түшүнбөстөн издешет себеп ага.
Жазып койсо айланып колго конуп,
Ободогу куш кирет капасына.
443. Жазып койсо күлүк токтойт
жүгүрбөй,
Жазмыш кайра катпаганы ок жебедей.
Чөгөргөн да, көтөргөн да бир
Алла Жашаган оң күнөө жыйып,
күйүнбөй.
447. Буйрук болсо күлүк токтойт тек,
озбой,
Жазмыш кайра кайтпай турган жебе,
октой.
Чөгөргөн да, көтөргөн да бир кудай
Жашоо керек бекерге нерв коротпой.

Соңку сөз

447. Китепти жазып бүттүм насаат-
санат,
Окугандар бал, мөмө-жемиш татат.
Ким окубай мен муну билем деген
Чынга жалганды теңеп, койду тузак.
451. Таалимдүү Акмат атым, таамай
сөзүм,

Сөзүм калар, жалгандан өтөм өзүм:
Күз менен жаз алмашып, өмүр өтүп,
Күнүм бүтсө жумулат эки көзүм.
455. Андыктан чыгардым бу түркчө
китеп
Пайдалан дос, жактырбай мейилин сок.
Бүтүрдүм таңсык, тапкыс сөздөр менен
Өлгөндөн соң артымдан ат калсын деп.
459. Андыктан сөз ылгадым кыска да,
так
Толгон сөздүн салмактап бирин тандап.
Айтсаң казал табылат, асыл сөз аз,
Ар убакта атилес бөздөн кымбат.
463. О, менден кийин келчү курак, муун,
Муну окуп, мени эстеп дуба окугун.
Ушул таңсык сөздөрүм сага белек,
Сенин мага берээриң — дуба окууруң.
Бейиши болгур акын Акмат тууралы
ысымы белгисиз бирөөнүн жазганы:
467. Акын көзү түбаса көрбөөчү эле,
Бул он төрт бап сөздөрүн аяктады.
Алтын-күмүш артылган пилди койсо
Заты бийик бул сөздөр андан дагы.
Элдин жана Сейфеддин эмирдин
өзүнүн аны
(Акматты) мактаган сөздөрүнөн:
471. Акындардын акыны, дааналардын
көч башы
Сөз берметин тандоодо андан эч ким
ашпады.
Кудай ырайым берип, жаны жаннатта
болсун
Кыяматта эл тирилсе, ушу болсун эл
башы.
Арслан Кожо Даркандын айтканы:
475. Адиб Акматтын жерин Жүгинек
дешчү,
Ажап көркүнөн көңүл чери кетчү.
Атасынын ысмы — Махмуд Жүгинеки,
Анын уулу Адим Акмат эч жок шеги.
479. Китеп аты арабча «Хибатол ол
хакаик»
Жазылган толук кашкар тили менен
Акындын көркөм каухар тили менен.
483. Кашкар тилин түшүнгөн ким
болбосун
Түшүнөт адептүүлүк жол-жобосун.

471

«Акыйкат арноо» аякталды
Жете билет маанисин тилди билген,
Айыптуу өзү түшүнбөсө тил билбеген.
487. Көптү көрүп жүрөбүз адиб сөзүн
Түшүнө албай күйүнүп жүргөн өзүң.
Айыпталып жүргөн бар эл арада,
Маанисин ката айтып алып жана.
491. Себеп болуп китепти жазып бүттүк,
Керек десең кабыл ал, болбосо сок.
Адиб сөзүн карманып ким урунса,
Эл ичинде ал татыйт урмат сыйга.

*Которгон Калбүбү
Сариева*

ХОРЕЗМИ «Махабат-намеден» үзүндү

Таазим этип теңир сага табынып,
Махабат-наме жазмак болдум
камынып.
Каухар болуп ааламда жаркылдаган,
Махабатка жан барбы тартылбаган?
Барагын тагдырдын түн жараткан,
Сүйлөшүүгө дүйнөдө үн жараткан.
Алты күндө көркүнөн көздөр тайган,
Жети кабат алдына курган айван.
Көктө берди шумкарга аппак кууну,
Толгон айдай жаркытты тамчы сууну.
Чырайларга жарашкан мең жаратты,
Бою менен чачын да тең жаратты.
Катуу таштан каухарды кылды пайда,
Куу куурайдан шекерди кылды майда.
Топурактан жууруп жан жаратты,
Арасына тикенден гүл таратты.
Жер бетине кудурет берди кайра,
Жаркылдаган алтындын нуру чайган.
Таза гүлдү аарынын ашы кылды,
Керимселди кызматчы башы кылды.
Желдей жүрдү күркүрөп көктө булут,
Керек болгон жерлерге жолун буруп.
Курт аттуудан бычакчан болду кээси,
Агызууга Намруддун¹ баштан мээсин.

¹ Намруд — библия менен куранда аталган падышалардын бири.

Шамал үчүн Сулайман² жакты чырак,
Шамал акыр дүйнөнү күм-жам кылат.
Кой күтүүгө Мусага³ берер сугбан⁴,
Мисирликке Жусупту кылар султан.
Мээнат менен Аюпту⁵ дос-чар кылды,
Азар⁶ отко баласын кактап турду.
Таажы болду Ысанын⁷ башына күн,
Мустафаны Мухаммед⁸ көккө сунду.
Мухаммедден махабат болду пайда,
Мени дагы махабат кылды шайда.
Хорезмге, жараткан, салгын назар,
Махабаты жок болсо өңдөн азар.

Абалкы көрүшкөндү баяндоо

Акшам түнү көрүндү майрам берип,
Мухаммад Кожо-бекке⁹ Кумай¹⁰ келип,
Үн угулуп — чатыр тик деген өргө,
Чөйчөк тынбай сунулуп турду төргө.
Хусайини¹¹ акырын күүгө салып,
Ырчы чыкты казалды коштоого алып.

Казал

Жүзүң сенин, эй сулуу, жанып турат,
Гүл да сага, жан эмес көңүл бурат.
Дарак көрсөм өскөнүн боюн бурап,
Көз алдыма элесин келип турат.
Бетин Күндөй, кулакка сөйкөң
Чолпон, Чырайыңдан Күн,
Чолпон калат жолдо.
Жанаш чыккан бетинде эки калың,
Көзү сындуу шумкардын күйгөн жалын.
Жакут таштан эриниң жарашыктуу,
Асыл таштар көркүндү талашып тур.
Назданып кал ооматың келген чакта,
Жалынына махабат бизди кактап.
Тайсалдаткан сүрдөтүп кээде көктү,

² Сулайман — библияда Соломон, куранда Сулайман.

³ Муса — библияда Моисей, куранда Муса.

⁴ Сугбан — жыланга окшогон сойлоп жүрүүчү жаныбар.

⁵ Аюп — библияда Иов, куранда Аюп.

⁶ Азар — библиядагы Авраамдын (курандагы Ибрагим) атасы.

⁷ Ыса — библияда Иисус Христос, мусулманча Ыса.

⁸ Мухаммед — ислам дининин негиздөөчүсү.

⁹ Мухаммед Кожо-бек — Ак-Ордо билермандарынын бири.

¹⁰ Кумай — уламыштагы бакыт кушу.

¹¹ Хусаин — музыкалык аспап.

Саадагындай мергенди көзүң өткүр.
Сүлүүлүктүн султанысың тагындагы,
Байкуштардын биз өңдүү камындагы.
Гүлбакчанын булбулсуз көркү барбы,
Сүйбөскө адам сүлүүнү эрки барбы?
Бир изинен Хорезм жаңылбастыр,
Жакшылык күн жаңылса табылбастыр.

Окуганды баяндап айтуу

Кызматчыга жымыйып карап кыйды,
Деди бизге тездеткин келер сыйды.
Тереңинде көңүлдүн сүлүүлүк көп,
Багынбаган дүйнөдө улуулук коп.
Махабаттан ыр акса көлдөй ташып,
Шекер тамган тилиңе аалам ашык.
Жазышыңды тилеймин биздин тилде.
Маңдайымда китепти кышкы күндө.
Желдей кетер жалган күн түсүн буруп,
Бизден калсын дүйнөдө кызмат улук.
Өптүм жерди кабылдап, эй шах дедим,
Толкундаткан дөөлөттү сарай деми.
Жеткичекти бар күчүм кылам кызмат,
Ырдап чыгам атыңды тынбай сыздап,
Таңга чейин, а бүгүн шарап жуткун,
Жаратылган ошондо ырымды уккун.

Казал

Жүзүң көрдүм, эй жаным, жанып
турган,
Болуп кетсем сен үчүн мейли курман.
Көктөн жерге келбесе жарык шоола,
Сарай жарык жүзүңдөн чындык, ооба.
Ашыктыкка Афлатун кабылса эгер,
Күдөр үзбөй акыры издеп келер.
Жан эргиткен угулган жеринен бир,
Тилиң таттуу шекерден эриген бир
Кийинишиң асемдүү, жарашыктуу,
Сага бакыт, береке жанашып тур.
Барынча күч жерди нур чайганда бул,
Сүлүүлүктү ырдоодон тайманбаймын.
Сиз деп келген Хорезм не жашырат,
Кедейлерди баардык шах жүр асырап.

Масневи¹

Жадабастан шах тыңшап казалдарды,

¹ Масневи — жупташ саптардан куралган ыр.

Сый көрсөттү чапан жаап азанда бул.
Чогулушуп көп өтпөй бул сарайга,
Бошоп турду чөйчөктөр бир далайга.
Берген кезде кезекти алга чыгып,
Бул казалды окудум урмат кылып.

Казал

Денебизге жараткан жан жаратты,
Сен сыяктуу көрктүүдөн хан жаратты.
Жаркыратты жүзүңдү күндөй жарык,
Суктанууга тагдырдан бүттү карып.
Ээрчийт Күн да артыңан көктө калкып,
Кумарланат толгон Ай түндө балкып.
Кең дүйнөгө жамалың тиет нурдай,
Элесиңе суктандым эчен курдай.
Чырайында Жусуптун² болсо жалын,
Артка таштап жүз тепкич кеттиң аны.
Чебер Теңир келтирип кемелине,
Ашык кылды өзүңдү ченеминен.
Тамчы сууну кудурет көктө туруп,
Махабатка жаратты каухар тунук.
Муктаж болгон эзелтен Хорезмдин,
Султаным деп сүйүктүү боору эзилди.
Бүткөрүүгө жазганды тамга жетпейт,
Махабат-наме Мисирге³, Шамга⁴
жетпейт.

Дасторкондун башында айтам кенен,
Махабат-наме жазмакмын он кат
менен.

Парсыларча кылайын эки бабын,
Жарашары атлес тон мага маалым.
Бек сыпатын баяндап эң оболу,
Улантканым катты анан оң болобу?

Мухаммед Кожо бекти мактоо

О, Коңурат уругу арстан жүрөк,
Бүт улуктар сөзүңө кулак түрөт.
Берекенин бакытка уланышы,
Кожо-бек сен ааламдын кубанычы.
Жансыз дене сен жокто бардык элиң,
Шахтын шахы Жаныбек сенде деми.
Берип турат аскериң динге кубат,
Мискиндерге Фарудин⁵ кеңеш курат.

² Жусуп — библияда Юсуп, сүлүүлүктүн символу.

³ Мисир — Египет.

⁴ Шам — Сирия.

⁵ Фарудин — «Шах-наме» каармандарынын бири.

Сулаймандай падыша аалам сүйгөн,
Жүзүп жүзү, Масихтин деми тийген.
Желден ашар желгенде сенин атың,
Күн сыяктуу дүйнөгө нуруң жакын.
Миң жылдан соң Хатымдай¹ тирилсе
эгер,
Таазим кылып ал жерди эчен өбөр.
Ашкан дөөлөт элиңе дидарың бул,
Муштаридай² көркүңө болуп тур кул.
Күчү менен акылдын бийлик туттуң,
Кан агызып камчыңдан урушта уттуң.
Энчиң болду жоомарттык менен эрдик,
Жолдош болсун дайыма ушул белги.
Той үстүндө уялса бирде Хатым,
Уруштарда Рүстөм³ күүлөйт атын.
Кездешкенде жоолошуп эки тарап,
Октой зыргыйт аскериң ишке жарап.
Кан майданда шерлерди кагыштырган,
Кайратынан эч танбай карышкырдай.
Ашык балким Рүстөмдөн кайратың,
Кылыч мизи жоону кырган жайнатып.
Сага мактоо жазмак болсо акындар,
Миң жылда да жазып бүткүс акың бар.
Көктө жанган жылдыздын баардыгы
тең,
Акын болсо Утарид⁴, Нафид⁵ бул сен.
Күн сыяктуу кең дөөлөт сенде болсун,
Эшигиңде кызматчы пенде болсун.
Окуйт мактоо Хорезм оюн жыйнап,
Чакыр аны бекзаттык менен сыйга.
Жибектен кооз ыр менен атлес токуп,
Олтурайын кыш ичи жазгы ыр окуп.
Сенин тоюң болгон жер берет шаңды,
Жаннат өңдүү жыргатып турган жанды.
Бак ичинде чөйчөктөн көрүп жыргал,
Рахаттан, шарап ич, бекер турба. Жыпар
жыты гүлдөрдүн бакка тарап,
Керимселдей көңүлдөр зыргып барат.
Казал
Гүлдөр соолуп, жаз кетер турбай
мында,
Жүсүп гүлүн соолуткап терең зындан.

¹ Хатымдай — жоомарттыктын символу.

² Муштари — зороастрий дининдеги кудайлардын бири.

³ Рүстөм — «Шах-Наме» каарманы, баатыр.

⁴ Утарид — Меркурий.

⁵ Нафид — Чолпон.

Жалбырагы чечектин түштү жерге,
Акыйкаттык бейнесин издеп жерден.
Чыккын гүлү жаштыктын, кел сайранга,
Тымып жатпай бүгүн бир кел майрамга.
Бек алдында өтөлү урмат кылып,
Бүтпөсөк да жарыкка Шамдай улук.
Мухаммед Кожо-бекти Али⁶ дейин,
Кызмат кылсын майданда жаны дейин.
Араласа көк темир көөдөн тушун,
Мөлт деп эрийт көөдөндө октун учу.
Каршы чыккан жок кылар жоонун изин,
Кан агызган өптүрүп кылыч мизин.
Узак жылга жараткан берсин өмүр,
Жаша, бегим, эч качан чөкпөй көңүл.
Турпатыңыз эч кимге туура келбес,
Иран, Рим, жана да Канан⁷ ченде.
Хорезмдин башынан кетип акыл,
Сүрөттөй тек жаны жок турар катып.

Жагдайды баяндап айтуу

Шарап ичкин сен жигит татып даамын,
Жүз элүү жыл жашагын андан ары.
Сезип ичкин жыргалдын татымын бу,
Тумандатпай шарапка акылыңды.
Опасы жок бул заман шат көрүнгөн,
Качан кимди калтырган ак өлүмдөн?
Камкор болгун адилет сен улуска,
Көңүлүң шат, жарамдуу бол жумушка.
Кең дүйнөгө атагың кетти тарап,
Жаман көздөн сактасын алла карап.
Махабаттын өчпөсүн сенден деми,
Дуба кылдым, кайрымдуу болгун эми.
Мактап бүттүм Мухаммед Кожо-бекти,
Махабат-наме жолуна бурам кепти.

Алгачкы катты окуу

Сүлүүлүк кең дүйнөнүн падышасы,
Жоолошуп аалам менен чатышасың.
Пери бул — сүлүүлүктан бүткөн тообу,
Кашың Ай, жүзүң жазда келген нооруз.
Сөзүңө ашык болуп Ширин, Фархад⁸,
Кашмирлик сыйкырчы да көзүн артат.
Жебе сындуу боюң түз, белиң кылбы,
Адам үчүн ооматтуу опа кылгын.

⁶ Али — Мухамедден кийинки төртүнчү халиф.

⁷ Канам — Палестина.

⁸ Фархад — «Фархмд-Ширин» дастанынын каарманы.

Өрттөп барат оозундан чыккан сөзүң,
Ак жүзүңө байланды жарык көзүм.
Жайнап турсаң гүлүндөй Аргавандын¹,
Такап турат кирпичиң жарга жанды.
Ашык болот Чын-Машын² атагыңа,
Арстан качат сүрүңдөн жатагына.
Таттуу күлкүң шекердин даамын чанат,
Каухардан да ак тиш жарык жанат.
Жамалың бүт ааламга кетти тарап,
Шах аттуулар жер өбөр көркүң карап.
Султан болдуң сулуулук дүйнөсүндө,
Баштан-аяк бүт аалам ашык болуп,
Сөйкөң — Чолпон, жүзүң Ай чыккан толуп.

Күлкүң бизге башкача сезилет бу,
Укса пери ал дагы эзилет чын.
Бир талына чачыңдын миң кыз жетпес,
Эчен нурду жамалың кагат четке.
Бүтпөс кылып берсе да өмүрүмдү,
Сенсиз дүйнө ача албайт көңүлүмдү.
Каны кайнап көңүлүм сыздап барат,
Көз жашыман кара жер муздап барат.
Сен болбосоң адамдын жаны барбы,
Суудай аккан өмүрдүн саны барбы?
Жаралгандай кызырдан³ сенин эрдиң,
Аягыңды ким өпсө эркин бергин.
Сулуулуктун көркү не кыяматпы,
Чыгарууга күч жетпейт тыянакты.
Ай табылбас өзүңдөн кенен көктөн,
Кулуң болсун Хорезм ойго чөккөн.

Масневи

Эй, шарапчы, алып кел мөлтүр шарап,
Аз да болсо кусалык түрсун тарап.
Жалган күндөр тез өтөр желдей желип,
Ким кутулган ажалдан айтчы деги?!
Ойлоп көрсөм баарынан сабыр жакшы,
Билдим эми сабыр да бүткөн какшып.

Экинчи катты окуу

Эй, керимсел, саламды жеткиз гүлгө,

Ай, жылдыздар кызматчы болуп жүргөн.
Салам дегин, чертилсин көңүл кылы,
Сурмасынан көзүмдүн жаздым муну.
Саламымды жеткизгин дилгир жанга,
Кара мүртөз оопасыз түнгө калбай.
Саламымды жеткизгин көрктүү байга,
Артык жүзү миң эсе жарык айдан.
Саламымды жеткизгин сүйүктүүгө,
Тынчы кетип күнү-түн күйүктү де.
Бою түптүз кынтыксыз жебе мисал,
Жүрөт дегин сагынып кулуң куса.
Кезигишүү сен менен бакыт дегин,
Эшигиңдин турпагы жакут дегин.
Кездешпесең кулуңа азап дегин,
Көзү тунуп, өңүнөн азат дегин.
Сен болбосоң тунжурап жансыз дегин,
Жыргалы жок күйүтү сансыз дегин.
Тартынбастан атымдан менин сүйлө,
Шахым болуп жүр дегин азыр үйгө.
Качан келет көзүмдүн отун жагып,
Күн сыяктуу ааламга тийген жанып.
Качан келип чөйчөктү колуңа алып,
Мас кыласың көзүңдүн кырын салып.
Кандай бакыт болмокчу чиркин анда,
Азирет бир келгендей үйгө жандап,
Жанган жүзүң дөөлөттүн чырагыбы,
Жүргөн жериң бакыттын турагыбы?
Жамалыңды жар тутту бүткүл дүйнө,
Жадыңа тут мискинди сени сүйгөн.
Сен өңдөнгөн падыша ырайымдуу,
Кедейлерди жаркытып турайып бул.
Бар күчүмчө бүт ишти адал кылдым,
Падышалар асырайт адал кулду.
Сенсиз мага бул өмүр бары жалган,
Мээриминди күсөдүм көңүл калбай.
Кездешүүнү зарыгып күтүп жүрөм,
Таң келери түндөн соң эмес күмөн.
Хорезмдин тилеги кабыл болсун,
Максатынын бөксөсү бүгүн толсун.
Алп уйкуда мемиреп ханша жатсын,
Кезигүүнүн жолунда ак таң атсын.

Масневи

¹ Аргаван — тоо жыгачы.

² Чын-Машын — Кытай жана андан аркы элдер деген мааниде.

³ Кызыр — уламыш боюнча маңгилчи суусун тапкан пайгамбар.

Чөйчөгүн бер Жамшиддин¹, эй
шарапчы,
Көңүл бүгүн кызытып сен тараткын.
Ак урганда жалыным учуп көккө,
Сүйүктүүмөн айрылып көңүл чөккөн.
Ойлоп көрсөм баарынан сабыр жакшы,
Эми билдим сабыр да калган какшып.

Үчүнчү катты окуу

Күн сыяктуу ааламдын, о чырагы,
Нурдан күчтүү жүзүңдүн бар куралы.
Падышасың сүйкүмдүү турган чалкып,
Жусуп жүзүн, Масихтин демин калпып.
Эрдиң ачсаң оозуңан агат шекер,
Сени көргөн кооз гүлдүн күнү кетер.
Саадактан да түз чыгаар сенин боюң,
Ай бетине түр салды нуруң оюп.
Жамалыңан кең аалам болду жарык,
Сыйынсын деп кудурет кылды карып.
Кең дүйнөнү борумуң кылар шайда,
Сыйкыр көзүң көп кылат бизде пайда.
Миңдеген жан бетиңе болот кумар,
Көп көз отун бир калың байлап турар.
Сени көргөн ар пенде өзүн танат,
Рухуңдан эчен шах төмөн калат.
Борумуңа козголуп жүрөк улам,
Эшигиңе кайрылып таазим кылам.
Тикендердин ичинде гүлсүң аруу,
Тикени жок гүл болбойт дүйнө баары.
Сен сүлүүсүң шекерден сөзү ширин,
Гүл сыяктуу жайкалып ачкан бүрүн.
Эстейм сени көп казал жазып жатып,
Ашык кылган мен үчүн өзүң бакыт.
Жапа дартын чегинен ашырбагын,
Көз отуңду кедейден жашырбагын.
Бул казалдан тыңдагын аруу кепти,
Сөздөрүндөй Мухаммед Кожо-бектин.

Казал

Сенден башка сүлүүнүн бары жалган,
Көтөрүүгө даргыңды жетпес дарман.
Жетемин деп сендейге сундум колду,
Байкоосуздан жаныма күйүт толду.
Бүгүн сени самасам көңүл жалын,
Өз денемди калтырып кеткен жаным.

Жети кылым ичинде көрккө жеткен,
Сендей султан жок чыгар ашкан чектен.
Биздин салтта ашыктар сиздей сылык,
Жаза тартпайт ашыкка өкүм кылып.
Жарашпаса урмат-сый Кожо-беке,
Анда бизди өтүшөр ар ким тепсеп.
Сени сүйөм жанымдан артык балким,
Жалганы жок чындыкты айттым
балкып.
Сайрап турат Хорезм ашык ырын,
Бүгүн аалам суз тартып салат кырын.

Масневи

Жоогазындай, шарапчы, апкел шарап,
Аттанайын кайратын үйүн карап.
Сүйгөнүмдү ыр кылып оболуюн,
Тыңдасын журт, анан соң жоголоюн.
Ойлоп турсам баарынан сабыр жакшы,
Билдим эми сабыр да бүткөн какшып.

Төртүнчү катты окуу

Ааламдагы сулуунун шахы кайда,
Махабатка ашыкты коёр байлап.
Карааныңды таштоого жалгыз түтпөй,
Күн менен Ай сен баскан жолдо бүткөн.
Сүлүүлүгүң дүйнөнү жеңип барат,
Берген өңдүү албырган жүзүң шарап.
Ар бир чачың жолума тузак болду,
Кызгануудан эриндин гүлү соолду.
Гүл тамчы суу алдында жамалыңдын,
Жүзүң айдай жаркыткан ааламың бул.
Мажүрүм тал боюңан турат сүрдөп,
Кулагың гүл дирилдеп турган бүрдөп.
Жүзүң айдын нурубу кылым таткан,
Сөйкөң жылдыз көздөрүн
жымыңдаткан.
Маңдайың күн, борумуң түн чалкыган,
Ээгиң жарык нур берип тур жалпыга
Күлкү үйүргөн эриниң шибер жыттуу,
Күн алгансыйт жүзүңдөн кетпес кутту.
Эриниңди кызганса зам-зам булак,
Жан берүүгө Кызыр да даяр турат.
Көзүң турса күлмүңдөп, кээде тунуп,
Жоолошкондор жеңилет моюн сунуп,
Жамалыңдан жалындап чыккан отуң,
Соо адамды сыйкырлап кылат сокур.
Назик мүнөз толгондой ырыска бу,

¹ Жамшид — Байыркы Иран шахы.

Белиң ичке белиндей кумурсканын.
Ажарыңды Ай көрүп атат солгун,
Мажүрүм тал сен баскан карайт жолду.
Гүл чырайлуу айсың сен күлүп турган,
Көк асман да жүзүңө көңүл бурган.
Жыпар жытың төшүңөн чыгып кайнап,
Кең дүйнөнү өзүңө алдың байлап.
Көздүн жоосун кандырат бетте меңиң,
Сага теңдеш сулуулук барбы деги?!
Керек жанды чакыртпай келтиресиң,
Саадагы жок көз менен өлтүрөсүң.
Сугун артат дос эмес сага касың,
Таазим этип асман да иет башын.
Кумарлантып кызыткан көздүн жоосун,
Сулуулукка жаралган опол тоосуң.
Коё албадым аруу жан азап чекпей,
Ажарыңа акылдын учу жетпей.
Сендей гүлдү таба албас өмүр багы,
Тырмагыңдын учу да азем жаңы.
Эриндериң куйкалап, шарап жуттум,
Ушул күндүн алдында болуп туткун.
Ал тизгинди, сүйүктүүм, бүгүн күндөн,
Жарык күндүн алдында кылбай күмбөз.
Эркин байлап өзүңө падышанын,
Жок өңдөнүп жашайсың катышы анын.
Өз жүрөгүм өзүмө кылды кастык,
Жаштыгымда талкалап коёр ташты.
Сенсиз мага берилген өмүр азап,
Жансыз дене канткенде кумар жазат!
Мен бир кушмун капыстан түшкөн
торго,
Алыстагы армандар салды шорго.
Сен тунук суу, мен кышта калган тозоң
Сыпатыңа суктанып колум созом.
Хорезмге кол берип, кошуп башың,
Кургатасың көзүнөн качан жашың?
Издейм сени көөдөндө жаным барда,
Тилим барда сени ырдайм таппай арга.
Жүрөгүмдү жашыттың кайда болбо,
Махабатым жалындайт гүлү соолбой.
Сүхбат курат элесиң буурул таңда,
Кыналышып түн ичи мени жандап.
Зарыгып күт чын ашык болсоң эгер,
Махабаттан тилегин акыл келер.

Масневи

Эй, шарапчы, акылды койгун пештеп,

Кутуласың анан соң менден кечке.
Жеткизсин ал тикендүү, гүлдүү бакка,
Сүйгөнүмө кошулар күндү тактап.
Эки дүйнө ичинде шарап таткын,
Урматына Мухаммед Кожо шахтын.
Ойлоп турсам баарынан сабыр жакшы,
Эми билдим сабыр да бүткөн какшып.

Которгон Маметибраим

Жаныбеков

«ӨГҮЗ КАГАН» («Огуз-наме»)

1

Аал ошо менен ошо болду.
Дагы андан соң кубанычка тунду,
Ай каган көз жарды да болду уулду.
Баланын өң чырайы көк чаар еди,
Эрини алоо, көзү өрттөй,
Чачы, кашы кара еди.
Тектүүдөн теңдеши жок көрктүү,
Ошол уул бир оозанып энесинин ак
уузун,
Мундан артык эмбеди.

2

Тилге келди. Чийки эт, аш сүзмө тиледи,
Кырк күн өттү, ойноп кетти.
Бука сындуу, бөрү белдүү,
Булгун жоорун, аюу көөдөн,
Бүт баданы түк еди.
Күгүрөтүп жылкы күтүп,
Күлүк тандап минер болду.
Кийик уулап жүрөөр болду.
Күн өттү. Ай, жыл тозду. Жигит толду.

3

Ал заманда аерде,
Бир калың чер бар эле,
Күркүрөгөн дайра өзөнгө шай эле.
Жерде сызган туяктуу коп,
Көктө учкан каначтуу коп жай эле.
Ошол ормон ичинде үлкөн кыйат¹ бар
эле,
Жан бүткөндү, мал бүткөндү жээр эле,
Үрөй учурган бир ушундай аң эле
айбаты зор айбарлуу,
Өгүз каган ченебес эр бу кыйатты
ууламакка ой кылды.

¹ Кыйат — мүйүз түмшүктүү миф жырткычы.

4

Калкан илип карыга, саадак асып
далыга,
Колго найза, жалаң кылыч жаныга
алып,
Кетти аттанып. Бир бугу алды,
Тал чыбыктап даракка таңды.
Келди эртеси таңдык салган чагында,
Көрдү ошондо: ал кыйат алып туруп
бугуну.
Жана бир аюу алды, алтын белбагы
менен даракка чалды.
Таң куланөөгү келгени, дагы да көзү
көргөнү:
Ал кыйат эми алып туруп аюуну.

5

Ошондо Өгүз түпкө тартты.
Түйүлүп бирде заардуу.
Кыйат челет, жалын бүркүп кайсалайт!
Бирде Өгүз жаалдуу бырча-бырча
найзалайт!
Кылыч менен шылый чаап башын кести,
байланды.
Бир караса бир шумкар кардын жарып
кыйаттын
Ичегисин жеп туру. Жаасын бетке
кармай берди.
Шумкар өлдү. Кести башын. Айтты
анан:
— Бугу алдың, аюу алдың, Анан кайдан
жай алдың,

6

Темир найза жеп тындың.
Жейм деди шумкар кыйатты,
Жебенин тили мерт кылды, —
деди да кайтып кетти.
Кыйат жайы ушундай.
Жана бир күн бар жерде,
Көк Теңирге сыйынууда эле
Күүгүм уюду. Көк Теңирден
көгүлжүм нур куюлду.
Күндөн жарык, Айдан наарлуу.
Өгүз каган жүрүп берди. Көрдү анан

7

Ал жарыктын арасынан бир кызды,
Жандан жалгыз. Көркү арбаган
Нурдай сулуу жан эле,

Маңдайында шоолаланган жарык меңи
бар эле —

Алтын казык дегидей! Көз талыткан
көркү ушунча —
Күлсө Көк Теңири кошо күлөөр,
Ыйласа Көк Теңирде түн түнөрөөр!
Бир көрүп ашык болду.

8

Алды аны, бирге жатты, балын татты,
Бүттү бойго. Күндөн күн өтүп, айы
жетип
Ал бийке көз жарды да балкайган үч
уул тапты.
Абалкысына Күн ат койду,
Андан соңу Ай ат болду, Акыркысына
Жылдыз ат конду. Жана бир күн
Өгүз каган ууга чыкты.
Көөлгүп көл жатат дейт. Көлдүн
уюлунан,
Көрүнөт бир дарак дейт, ал дарак
көңдөйүнөн.

9

Бөлүнөт бир сулуу дейт.
Көздөрү көктөй түнүк мелтиреген,
Чачтары дарыядай шаркыраган,
Тиштери тизген бермет!
Чырайын бир көргөн жан чыдай албай
Кымыздай шар ачыган,
Кыжылдап дил кусасы боюна тээп,
«Жанымды ал!» деп жалбаргыдай. Өгүз
каган
Өрт түшүп өзөгүнө өзөлөнүп сүйүп
калды.

10

Алды аны, бирге жатты, балын татты,
Бүттү бойго.
Күндөн күн өтүп, айы жетип
Ал бийке да көз жарды да, балкайган үч
уул тапты.
Абалкысына Көк деп ат койду,
Андан соң Таг аттуу болду. Акыркысына
Деңиз ат конду.

Уулдарынын урматына улуу той берди
Жамаагатка жар салдырып,
Мыктуулдарын кеңешке алды. Кырк
ширге ийлеп,

11

Кырк челек чаптырды дейт.
Аш тамагын жайнатып,
Кымыз, тарабын кайнатып, кыжылдаган
анча элди
Жалаң казы-карта чайнатып жаткырды
дейт.
Той соңу Өгүз каган эли бегин кашына
алып,
Мамындай жарлык айттырды дейт: —
Теңир буйруп болдум Каганың,
Жаа, калкан болсун куралың!
Тамга болсун буланың! Көк бөрү болсун
урааның!

12

Айза учтуу жышың коргонуң болсун!
Куушуп кумда куланың ойносун!
Өзөнүң ташсын нугунан, соолбосун!
Күн алдында Көк курукан Бар болсун!!!
— деди да Өгүз каган, Жамаагатка
жарчы атказды.
Жарлык берип соңунан элчи артынан
элчи атказды:

— Мен Уйгурдун каганымын.
Төгөрөктүн төрт булуңунун да
Каганы болсом керектир,
Силерден башы урууну тилеп турам,
тилиме көнсөң керектир.

13

Тилиме көнсөң эгерде,
Тартуу тартып дос тутам.
Тилиме көнбөй эгерде,
Тиер болсоң жиниме,
Черик жыйып кас тутам.
Такыр басып тоздуруп,
Тукумуңду курут кылам! — деп
айттырды.

Ошол чакта оң жагында
Алтын каган бар эле.

14

Ал кагандан элчи келди, апар дүйнө,
кызыл зер,
Кымбат асыл таш алып,
Эрдааналары эңилип сыяпатына
түзөштү.
IIIер Каганды таанышты!
Бектер башын бек кушлады, дил кошту.

Шол заманда сол жагында Урум Каган
зор еди.

Жер союлган сансыз колу, Баяналуу
балг — калаасы мол еди.

15

Ошол Урум Өгүз сөзүн кенебеди,
Жар буйругун бучкагына теңебеди.
— Мунун дегенин кылаар алым жок,
Жарлыгына табым жок, жолун билсин,
— деп айтты.

Өгүз каган каарланып: — Кол
жыйылсын, — деп айтты.

Асаба туулар кылкылдап,
Агылды жоого кыяндай.

Кырк күнү тынбай жүргөн соң,
Көк жалтаң Муз тоо бет келди.

16

Көл челген учу тумандайт...

Кош түшүрдү. Түн менен түн болуп
уюп жатты.

Таң буурулу кан чатырга күндөй бир
жарык акты,
Ал жарыктан бир силкинип көк жал
бөрү чыкты,
адам тилин өрүп чыкты:
— Ай каганым, каганым!
Беттеп Урум бараарың,
Бек урушту салаарың,
Бак дөөлөттү табаарың.

17

Жол берсе Теңир жортоюн,
Жолуңдун ачып оңтоюн. Аны укканда
Өгүз каган козгоп түгөл кошуунун,
Салды өзүнө муз ашуунун.
Көрдү ошондо: көзгө илешпей көч
башында көк бөрү
Желип-жортуп барат дейт.
Жетегинде кылк-кылк черик,
Жел барадай канча дабан,
Желп-желп артта калат дейт.

18

Чыканактап-тыным албай,
Чырм этип уйку канбай, канча күн жол
баскан соң
Көк жал бөрү көк карап эс алганга
окшоду,

Өгүз да черик тартып тык токтоду. Ошол ченде

Эдил аттуу улуу суу ага турган,
Эдилдин этегинде,
Кара тоо таманында жоого каршы чапты дейт.

Ок жаңылып тарсылдап,
Найза үзүлүп карсылдап,
Кылыч сынып жаркылдап, канча жан опаат тапты дейт.

19

Калк башына түн түшүп,
Кандын жыты булоолоп,
Күкүктөп Эдил орду,
Күрүлдөп кара кочкул кан акты дейт.
Акыры Өгүз каган басты дейт,
Урум каган качты дейт.
Туусун жыгып, калкын жыйып,
Кагандыгын өзүнө кыйып,
Өгүз каган оожалып олжо мүлккө батты дейт.

20

Ошол Урум Кагандын жатындашы бар экен,
Урус бек деген жан экен.
Урус уулун тоо башына
Терең дайра башатына
Теңиз көркөм Беркбалыкка аткарып
Айткан дешет: — Калааны сактап тураарсың,
Кагылышкан жоо болсо
Катыгын берип кубарсың.
Өгүз каган шол калаага кетти аттанып.

21

Урустун уулу урматтап,
Агар алтын, ак күмүш алдына чачып тосту дейт:
— Ай Каганым, каганым! Атамдан калган калаа бу.
Калааны сактап түр деген.
Кагылышкан жоонун Катыгын берип куу деген.

Атамдын алы келбеген,
Мен арстанга кантип батынам.

22

Айт жарлыгын, баш урам...
Биздин кутубуз сенин күтүң болсун,

Өзүңдөн өнүп уруктайлы,
Өзүң буюрган жайды түруктайлы,
Башымды калтыр, жанымды ал,
Алман төлөп достук салтын куп тутайлы.
деп айтты. Ошондо Кагандын каары жанып
Ал жигиттин айтканын жактырды дейт,
Каалгадай тишин кашкайтып каткырды дейт:

23

— Мага карк алтын тарттың карк таптың,
Калааны сактап барк таптың.
Кашыңа Саклаб ат консун, — деди да,
Өгүз Каган черүүдөй черик баштап тартты кайра.
Жол бөгөп күр-шар түшөт бейжай дайра —

Эдилдин айласын неттик? — дейт каган коңгурап.

Черикте бир мыкты бек бар эле, Узун элдин учуна аты даң эле.

24

Ысымын Улуг Ордо бек дешээр,
Суу бойлоп кырка тал, дарак өсөөр.
Ал беги акыл калчады дагы,
Шашшак тал кесип сал жасады,
Аман кечти антип аскери саны
Ошондо көңүлү толуп каткырды каган:
— Кысылган элге баш болгул, бегим,
Кыпчаак ат сага ат болгул, бегим, — деди да кетти жүрүп.

25

Жолунда бая көк жал бөрү турду,
Кайрылып каганга айтат муну:
— Эреним, элиң жыйна, Эгерим карап турба,
Эге бол төгөрөккө, Эгең жар төбө көктө!
Жортоюн жолуң ачып...

Козголуп кошуун салат бөкөн жүрүш,
Кош баштап барат бөрү ала качып.

26

Кагандын мингени чаар кызыл айгыр эле,
Каргыса соңуна чор зыргып кайгыыр эле.

Жоголду жол үстүндө ошо аргымак.

Жан-жагы жалкындай тоо
Өркөчүндө муз уюган,
Туу кырын туман уурдап шамал ырдап,
Турган тоо — Муз таг еди,
Аргымак ал тарапты түштап еди.
Өкүнүч өрттөдү кагандын өзөгүн...

27

Черигинде кажарлуу бир бек бар еди,
Жорукка чыкса жолу ачык,
Оорукта калса колу ачык.
Ошол бек жок издеп изин чалган экен,
Жоголуп тогуз күнү барган экен,
Онунчу таңы олжолуу келиптир,
Элиртип аргымакты коштоп алып,
Кашы, муруту шагырап шакшак тоңуп,
Шамыйанга окшоп алып.

28

Каган каткырык атып күлдү дейт,
Эрдааналары дүркүрөп жардап турду
дейт.
Берди дейт Каган бектерге жарлык: —
Бу шерди кылгыл өзүңө башлык,
Ысымы болсун Карлык, — дейт дагы
тизгин чоёт.
Жол бойлоп келет.
Жол бою жомоктогудай капка үй көрөт.
Керегеси чылк алтын, түндүгү түгөл
күмүш,
Каалгасы как темир: ачкычы жок бек
темир.
Черикте ченебеген чебер бар еди,
29

Аты Темирди Кагул еди.
Каган жарлык кылды: — Мунда кал, ач.
Капкага кирээрсин, кайтып соңума
жүрөөрсүн,
Ал андан ага ат калды Калач.
Кол баштайт Каган кайра, санап теңиз,
Жол баштайт Көк жал салып бөрү
желиш.
Бир күнү тык токтоду. Каган да кошун
жайлайт,
Келберсип кең жазыгы
Кербез калк жатыр экен — Жүржүт аты.
30

Дөөлөткө мас эли териге батпай,

Ай туяк, ача мүйүзү ыңкып жерине
батпай,
Алтын-күмүшү агылып төрүнө батпай,
Жаткан экен чалкып Жүржүт Каган,
Сап тартып салгылашты.
Төшкө найза куркурап, төбөдө ок
чыркырап.
Акыры Өгүз басты, Жүржүт качты.
Канынын башын кесип байланды
Өгүз, Калкын түгөл каратып жайланды
Өгүз.

31

Сапырып сан дүйнөсүн олжого алды,
жолго салды.
Караса шаа жеткис өлүк дүйнө.
Санаса миң юан түлүк тирик дүйнө,
Ат, качыр, өгүз түтпөйт жүктөгөнгө...
Черикте жана бир үз чебер бар еди,
Бармаклуг Жосун Биллиг аты.
Канык эр кыял кылды, канга чапты,
Канга үстүнө катарлап мүлкүн жыйып,
Кан алдына түлүк чекти, жүрүп кетти.

32

Көргөн эл айран азар,
Соңунан шашкан экен,
Кангалар чапкан экен.
Катарлап канга барат,
«Каңгалап» дабыш калат,
Ан үчүн канга ат алат.
Дал, каган көрөт да каткырык салат:
— Каңга, каңга, каңгалап өлүгүн тирик
жүргүзүүр,
Каңгалуг сага ат болсун, канга экенин
билгизүүр.

33

Көк теңири колдоп, Көк жал бөрүсү
жолдоп,
Чыңды алды, Таң Кутту алды,
Андан ооп Шамга аттанды,
Шамын өчүрүп бак шаттанды.
Журту өстү шонтип. Шол чакта Күнтүш
бурчта,

Барака деген бир жер калган еди,
Түтөгөн бардар эл калган еди.

34

Күнү жерге түшкөн, Күтүрөп кийиги
үрккөн,

Канаттуу кушу көгүнө көшөгө,
Казына мүлкү жолуна босого
Агыл-төгүл бир журт еди чырайы ынды
кара,
Масар эле каган аты.
Ошол жакка бурду Өгүз Каган атын,
Кыл чайнап кырчылдашты. Масар
качты.
Достору сыйга тунуп, душманы азар
тапты.

35

О дүнүйө! Сан жеткис сан мүлүккө!
Көз тойбос көй күлүккө!
Олжолоп ошончону Өгүз каган кайтты
үйүнө.
Калдайып журтуна түштү.
Эми, эпаадам калбасын унут,
Кагандын кеңешчиси бар эди ысмы
улуу Түрүк
Жайкалган ак сакалы, буурул кары,
Кылымды билген кыраа эле, Сүйлөгөн
кеби мұраа эле.

36

Түндөрдүн бир чүнүндө түш көрүптүр,
Түшүндө мындай кызык иш көрүптүр:
Күн тууштан күн жүрүшкө,
Керилет алтын жаа дейт. Түн жагын
түптүз мелжеп,
Тебилет күмүш ок дейт,
Ойгонуп уйкусунан, толгонуп тынчы
кетип,
Таңында Каганына таазим этип,
Түшүн аяң кылат, баян курат:

37

— Ай Каганым, өмүрүң болсунгул узун!
Төрөлүк болсунгул түзүң!
Теңирим түштө көргөнүм өңгө
келдирсүн.
Тең дүйнө жериң уругуңа бердирсүн!
Каган кары үгүтүн күш көрдү дейт,
— Түшүң түш эмес, түш келгил, — дейт.
Анан кашына жыйып бар уулун, айткан
экен:
— Көңүлүм күсөйт салбуурун,
Бир ак ой жеткенге кол жетпей мында
турум.

38

Эми Күн, Ай, Жылдыз үч уулум,
Таң атаар жакка силер бар.
Көк, Таг, Деңиз алты уулум,
Түн түнөөр жакка силер бар.
Салбуурун мыктап салыңар да санаада
дартты табыңар.
Үч улуусу таң атаарга барышты.
Үч кичүүсү түн түнөккө чабыпгы.
Күн, Ай, Жылдыз уу сапарын карытты,
Кайткан жолдо бир алтын жаа
табышты.

39

Каганга тартуулашты,
Карт Каган карс-карс күлөт, жааны
иет.
Карс сындырып үчкө бөлөт:
— Жаага эми силер эге, Жаа атаар
көккө жебе...
Жана бир күн Кок, Таг, Деңиз уудан
кайтты,
Жолунан бирдей күмүш үч ок тапты.
Каганга тартуулашты, Карт Каган карс-
карс күлөт,

40

Жебени үчөөнө үлөштүрөт да, айтат: —
Үч жебе үчөөңө энчи. Жаа атса ок көккө
төнчү...

Ошондон соң Өгүз Каган көңүлү тынып,
элин жыйып,
Улуу Курултай чакырды дейт,
Таңдайлашкан билги, чечендерин,
Маңдайлашкан баатыр, кашка
эчендерин

Кашына алып, Каган наркы менен
Калкайып Ордосунда отурду дейт.

41

Оң жагында он эки канат ак өргөө,
Түндүгүндө алтын шумкар,
Оң иргеде он эки айры бугу.
Сол жагында он эки канат ак өргөө,
Түндүгүндө күмүш лаачын,
Сол иргеде мүйүзү карыш кулжа.
Оң жагына бузуктар олтурушту,
Сол жагына үч октор олтурушту,
Каркыттап кырк күнү той курушту.

42

Анан Каган үлүштөп журтун бөлүп
уулдарына,
Айтыптыр: — Канчама ашуу аштым,
Канча жоо менен салгылаштым,
Аргымак минип алкынттым,
Айза сайдым жоо жыктым. Касым кан
жүттү,
Досум шаң күттү. Баары бүттү.
Эми өтөөр чагым Көк Теңриме. Ыкыбал,
Кайыр кош!.. КАЛЫҢ ЖУРТУҢ КҮТҮП
АЛ...

Которгон Чоюн Өмүралиев.

ЗАХИРЕДДИН МУКАММАТ БАБУР

Рубаилер

Туу тутуп келем, кара көз, сенин атыңы,
Түгөнсүн мейли жашоомун таттуу
татымы.

Кол сунуп жетпей көз жумса Бабур
капыстан,
Жүрөктө кетер ысымың бирге катылып.
Улантып кайгы жүрөктү жара тилишин,
Азаптуу башым көмүлүп жерде чирисе.
Жанаша чыгат эки гүл мүрзөм үстүндө,
Мен болсом бири, дал ошол гүлдүн
бири сен.

Кайдан деп болбойт өчүргөн айды
алаамат,
Жаныбыз биздин күнүмдүк берген
аманат.

Тебелейм жерди аман-соо жүргөн
кезимде,
Тилеймин дайым болсо деп сени
саламат.

Кыялап учкан кыялдын сенсиң паанасы,
Көксөөсү канбас рухтун сенсиң
каалоосу.

Көңүлүн күүлөп, эргитип турган
Бабурду,
Жакыны сенсиң, жамалы жанган
даанасы.

Эй гүлүм, сен деп кош көзүм талып
карыгып,

Жообунду күтүп, жолунду тостум
зарыгып.
Кубаныч менен өткөргөн күндү унуттум,
Чырмалып мага жүз мээнет, азап табы
уруп
Кылыктан мейли, дагы да сабыр
кылайын,
Мээримин болсо, келерсиң Күндөй
кылайып.
Өмүрүм бүтүп, көмүлүп калсам эгер
мен,
Басып өт башым, басыгың таанып
угайын.
Басынтпайт адам, кайгыдан бирөө
соолуса,
Алыстайт шаттык көңүлдү мээнет
тооруса.
Жалгыздык бийлеп, көңүлүм чөгөт
өзгөчө,
Кубансын кантип азаптан жүрөк ооруса.
Болсо да бийик көңүлдүн сүйгөн
мураты,
Алууга жетер аракет кылсаң кубатың.
Кол шилтеп кокус, эркиңден сүрүп
салбасаң,
Капыстан келип жыкпаса ажал сулатып.
Керимсел беле эргиткен сылап өткөндө,
Күнбү же күлкүң саматкан табын
көктөмдө.
Сары оору кылган кайгысы болбой
Бабурдун,
Көрүнсөң боло бүк болгон сырын
төккөнгө.
Жүрүшүң укмуш элире баскан
маралдай,
Шыңга бой, мүчөң жарашып кайдан
жаралган.
Таажылуу башым, жанымды курман
кылайын,
Калтыра көрбө зарлатып алыс аларга.
Кол курап түмөн жол тартып Кабул
тарапка,
Дүйнө мүлк үчүн талкалап шаарды
караткан.
Сараңсың дебе, байлыктын жүзү
курусун,

Дары издеп келем бүтпөгөн карттуу
жаратка.
Шарапсыз масмын маңдайда жанып
элесиң,
Куйкалап турса жалбырттап баатыр
денесин.
Тынч албай көңүл толгонуп тогуз түр
менен,
Кол сунсам жеткис сен болдуң бийик
белесим.
Ашыктык дарты чырмооктой ороп
акылым,
Бушайман кылып көңүлдүн берди
катыгын.
Маң болуп Бабур эч даба таппай
илдетке,
Кайраты качып, жашыды нечен, а түгүл.
Элине каалап бейпилдик турмуш
жагымдуу,
Кылайын тартуу таажымды дагы,
тагымды.
Чарыктай айланат, Теңирдин берген
белеги —
Байланып сага түн түшүп турган
багымды.
Садага кылам жыйнаган, тапкан
байлыгым,
Кусалык менен откоргон күнүм, ай-
жылым.
Төп келип калса көңүлгө берген
белегим,
Жакшы жооп менен өчүргүн отун
кайгынын.
Жаңыртпай улам күйүттөн бүткөн
картымды,
Дабаасы болуп өзөктө күйгөн
дартымдын.
Алымды сурап, айланып чыкпай
жанымдан,
Жарк этип жайнап жазасың качан
жарпымды.
Жете албай зарлап, атыңды атап ак
урган,
Сырдашы болуп, колуңду берсең
Бабурга.
Сыздаган жүрөк арылып муңдан,
кайгыдан,

Кан жүрөөр кайра санаадан каткан
тамырга.
Какталып жаным чогуна кызыл
эриндин,
Адашып акыл унуттум эмне дээримди.
Ажырап эрктен, ышкымды бийлеп
кусалык,
Кейитип барат махабат оору зээнимди.
Жарытып сенден уга албай жакшы
кабарды,
Түнөрдүм түндөй, таң болуп эчен
агардым.
Ачык айт жообун, муңканып жүрүп
өтөмбү,
Алдыда барбы жан эргип кумар канар
күн.
Байырлап келдим чоң үмүт менен
жергени,
Жашырбай жүзүн, көңүлдүн болгун
эрмеги.
Жандырсаң жарык таалайга бүткөн
жылдызды,
Чачылсын элге баатырдын жыйган-
тергени.
Бошото турган чырмаган азап торунан,
Куш кабар жөнөт чыгайын мээнет
орунан.
Жарк этип күнүм, ачылсын көзүм
умачтай,
Жеңилдеп жанып тургандай жаңы
оорудан.
Дарысы сенсиң ок жесе денем көзөлүп,
Шыпаасы сенсиң өрттөнсө көңүл өзөгү.
Мартабам өсүп, сый-урмат көрсөм
бирөөдөн,
Ойлонбой дале себебин сен деп
сеземин.
Дартсыздар билбейт, түшүнбөйт менин
алымды,
Турпакча көрбөй рухта күйгөн
жалынды.
Түшпөсө башка сезишсин кантип ар бир
жан,
Махабат бийлеп, алоолоп турган
чагымды.
Муңкүрөп байкуш жүгүнүп келсе
астына,

Кайрымсыз болсо душмандын көөнүн
мас кылат.
Кайгылуу калкты тебелеп көккө жетсе
да,
Карөзгөй жанды кара жер акыр пас
кылат.
Көңүлдөн чыкпай, бийлеген менин
эркимди,
Айтайын сөздү, түшүнгүн анын
төркүнүн.
Кушубак өткөр өмүрдүн ар бир
тамчысын,
Табылбайт кайра токтобой кеткен ар
күнүң.
Жолуңду карап өзөндө жатсам
тыныгып,
Элестейт көзгө тынчымды алып
кылыгың.
Үзүлүп капыс кетемби деймин өмүрдөн,
Жөнөткөн мага угалбай жообун
чыныгы.
Акылым менен байланып бактым
атыңа,
Көзүмдүн курчун кетирдим сен деп,
татынам.
Ышкы отун кечип, көңүлдөн сууруп жок
кылып,
Карөзгөй ишке барууга кантип батынам.
Күзөтчү болуп термеген бейпил
түнүңдүн,
Чабыттап санаам, тынч албай көңүл
бөлүндү.
Жетелеп жүргөн ишенич оту жалындап,
Же такыр өчүп түгөнөр күнүм бүгүнбү.
Өчпөгөн менде үмүттөн жалгыз нур
калды,
Оңдочу келип бузула турган
кырдаалды.
Сагыныч, азап, кайгыдан алып
куткарып,
Сыздаган жанга сунуп өт бир аз
жыргалды.
Тартылып көзгө элесиң, өчпөс сүрөттөй,
Кусалык менен өзөндө жүрөм күн
өтпөй.
Жакшы жооп угар күнүмдү тилеп
кудайдан,

Түйшөлүп көңүл, тынчыбай жарым
мүнөткө.
Сыздаган жаңы ашыктык салган
жарадан,
Ырчынын доошун укканда аяр ар адам.
Тентиткен элде оорулуу бөксө көңүлүм,
Толбоду орду өтсө да мезгил арадан.
Кулагым чалып көркүңдү сулуу
багындым,
Көрө албай такыр кумарым ашып
сагындым.
Ышкынын оту кетирип каруу күчүмдү,
Азапка батып, айыкпас дартка
кабылдым.
Бөлүшөр муңду көңүлдүн жок бир
жакыны,
Бул кейиштин бары жүрөктө жүрүп
катылып,
Көөдөндөн чыккан көйгөйдү угар
сырдаш жок,
Уяң сыр акыр ырларга чыкты атылып.
Өзүңдөн башка жогунан жүрөк тапканы,
Кушубек учту рухтун кушу таптагы.
Пайдасын кечип жашоонун бардык
жагынан,
Байланды сага үмүттүн кечи, ак таңы.
Туш кылсын мейли күндөргө кандуу,
чырга бай,
Куюлса дагы көзүмдүн жашы кургабай.
Чын, кудай акы, дидагың менден
бөлүнбөйт,
Курчаган мени канбы же күнбү
ылгабай.
Уккандын көөнү калбастыр деймин
каймана,
Айтылган кепти ар бири отко кайнаган.
Куралып ырлар аралап жүрсө эл ичин,
Айланып улам шоокуму күчтүү дайрага
Зарыгуу, күтүү акыры төгүп жемишин,
Жакшы жооп берсең, кубантып анын
келиши.
Оозумдан чыккан талаптын баарын
аткарып,
Чөгөлөп аалам баш ийген менен тең
ушу.
Саналуу көңүл камалып торго турганда,

Кабагын салып, түсүндү буруп
сурданбай.
Маанайың жарык, жайдары тосуп
алышың,
Кыйраган шаарды жаңыртып кайра
тургандай.
Саяпкер таптап чаалыгып бүткөн
атымды,
Азаттык алар көңүлдүн куну жакынбы.
Абалым кандай, перизат, көрүп
билерсиң,
Кабыл ал бүгүн үмүттүү жазган
катымды.
Жүзүңдү чайса Ай менен Күндүн
жарыгы,
Алардан чындап кызгандым, сулуу,
тарыдым,
Жылаажын үнүң жаңыртып тынбай
айлана,
Тымызын ырдап тургандай сен деп
баары бу.
Көңүлдүн издеп түбөлүк түнөр уясын,
Кат жазсам болду көзүмдүн күрчү
сыясы.
Саргайтып санаа, кусага толгон
көөдөнү,
Азаптуу жандын түйшүгүн качан
туясың?
Артыңда сактап бул жердин эчен
алкагын,
Кадырың ашып, элиңдин болдуң
калканы.
Мартабаң бийик шахтардан аалам
сыйлаган,
Алдыңа баатыр бара албай жүрөт
жалтанып.
Абалың сурап жөнөткөн мобул
барагым,
Көмүскө сырга жык толгон бардык
тарабы.
Жүз түрлүү белги ишеним жүгүн
артыңан,
Бирине бири окшобойт, байкап
карагын.
Түйшүккө салып элестей берип
кылыгың,
Келтирди күүгө жүрөктө назик кылымы.

Алагды болуп мазмунсуз ишке
байланып,
Маанисин билбей өткөздүм ай-күн,
жылымы.
Ышкы оту мени шаттыктан бөлүп
айрыды,
Көрсөтчү бир жол, зээниңде болсо
кайрымың.
Эркибиз бирге ээ болуп азат күнүнө,
Арылтын баштан сары оору кылган
кайгыны.
Көңүлдөн кетсин кайгы-муң, азап-
зарыгуу,
Катыңда жөнөт жакшылык кабар
жарыгын.
Акылга көнүп кубаныч кушу түбөлүк,
Аруулук менен шилтесин алга арымым.
Билсин деп зарлап, муңайып жүргөн
чагымды,
Тизмектеп баарын, жөнөтүү үчүн
камындым.
Катымды көрүп, түшүнүп менин
алымды,
Гүлдөтсөң боло саргая түшкөн
багымды.
Ордунан чыкса оюмда жүргөн тилегим,
Жакуттан кымбат мойнуңа белек
илемин.
Жайдары карап жалындап турса
илебиң,
Үйүмдө толо кызыл дан бар деп
билемин.
Көз артып көптөр тургансып сендей
кызга бу,
Жалыны күчөп куйкалап барат
кызгануу.
Бейтааныш менин сагынчым билбей
жүрүшүн,
Ойлосо жаным азапка батып сыздады.
Чачындай сансыз бириккен тал-тал
өрүмгө,
Сай-сайды бойлоп кыялым сен деп
бөлүнгөн.
Ак шоола болуп үмүтүм алга жетелеп,
Жүрөсүң дайым рухтун бийик төрүндө.
Алыста жүрүп сарсанаа, муңум
туюлбай,

Үйрүлө берем өзүңдү каптап куюндай.
Каалаган ишиң ишеним менен
тапшырсаң,
Башымды сайып аткараар элем
кыйылбай,
Таяныч болуп алтын тоо мейли тиресин,
Өксүкмүн дале жетишпей турса бир
өзүң.
Татканым уубу, тамшанткан таттуу
балбы же,
Жашоомун супсак өзүңсүң шекер,
ширеси.
Жомоктой улам кызыткан чырай
буйурду,
Түткундап алып көңүлгө бекем туйулду.
Ышкыңа жанып, ынтызар болгон
өзгөчө,
Издеп келмени, же жообун жөнөт
кыйыр бу.
Тартууга берип жашоонун бардык
жыргалын,
Бурайын сага ааламдын бүткөн
нурларын.
Тетири карап, жактырбай кылган
ишимди,
Башканы күсөп, жүзүңдү менден
бурбагын.
Талдабай терең таркаган ушак- айыңды,
Көз жашың төгүп, коротпо карек
майыңды.
Убакыт өткөөл, өкүнсөң кийин кеч
болот,
Ай-жылдар кетер калтырып турган бул
жайын.
Бактыга бүткөн буурул таң, чак түш, кеч
күндү,
Адамдан алат аябай мезгил эч кимди,
Кылымдын мизин майтарып турган гүл
чачып,
Аңыздуу чырай, баатырдык болот
чечкиндүү.
Дос тутсаң жаттан ким алмак сенин
мазаңы,
Ишеним менен келгенге тартпайт
жазаны.
Илбесең көзгө элдин да, шахтын
назарын,

Эртеби-кечпи тартасың анын азабын.
Сүйүүнүн күчү жүрөгүн жара тилгенде,
Шахтын да калбайт дарманы жыргап
күлгөнгө,
Көз ирмем сайын жаралып жаңы
ишеним,
Махабат дарты азаптуу болот билгенге.
Жылдыздай жанып бет маңдай менин
тушума,
Ортоктош болуп жашоомун жайы-
кышына.
Кылымдын берген азабын кылча
туйдурбай,
Өмүрүм өткөз көңүлдү кылып кушубак.
Байланып башым азаптуу ышкы күчүнө,
Акылда калчап мендик деп сени
түшүнөм.
Төп келбей калса көңүлдүн салган
толгоосу,
Шектенип кээде чочуймун көргөн
түшүмөн.
Кууганын кармап маш болуп бүткөн
тайгандай,
Жаштыкта бардым ар түрдүү ишке
тайманбай.
Ачышат жүрөк алыскы Индус жеринде,
Туулган жер демин ойлосо ийне
сайгандай.
Козголбос тоодой сырыңдын түбү
бекемби,
Ачылып чети жылытат качан чекемди.
Ачкычын таппай карайлап жүрүп
жашоодон,
Азабың тартып, мээримин көрбөй
кетемби.
Айтылса ушак келтирип намыс-арыңа,
Тутулган айдай кабагың бүркөп
каарыба.
Көңүлү толо Бабурдун билсең бир гана,
Жарыктык дүйнө жана да сенин
барыңа.
Тынч албайт жаным убада-шертин
албасам,
Кыйнайсың түштө ээн чөлгө таштап
уктасам.
Бейиштин гүлүн сунгандан артык иш
болор,

Ынтызар жанга жылуулук берип
ыктасаң.
Билгенге таасын көрүнөт өмүр баяным,
Азапка баткан күндөрүм өксүк аялуу.
Сен келсең эгер тилегим чыгып
ордунан,
Калкырмын көккө баспай эки аягым.
Турмуштун жолу тайгалак, таштак,
татаалдык,
Кечирип баштан күндөрдү нечен катаал
бу.
Чегинбей артка тирүүлүк берген
жолумдан,
Көп ирет элден мээримсиз адам
аталдым.
Түпөйүл кылып кусалык бийлеп рухту,
Азаптуу санаа көңүлдүн кушун курутту.
Жүрөйүн жеңил, мейли же татаал жол
менен,
Кызыл гүл сага, сагынчым бирок
туруктуу.
Булбулдай ырдап агарган ар бир
таңында,
Кай жакта жүрсөң болоюн дайым
жаныңда.
Көңүлүңдүн уусу, дарысы дагы сөз экен,
Жакшы сөз тилеп жүрөйүн сенин
камыңда.
Артыкча болсо көрсөткөн элге
кысымың,
Алыска тарап жел менен кошо ысымың.
Ишеним кетип, саламың калып суу
кечпей,
Салкындык каптайт, көңүлдүн качып
ысыгы.
Аралап жүрүп өксүткөн дарттын арасын,
Жүрөктү басты сагыныч, куса жарасы.
Кайгынын суусу кууратмак болгон бул
күндө,
Дабагер болуп оорунун тапчы чарасын.
Обонго салып кылыгың, кыздык
назыңды,
Келтирчи күүгө мукамдуу доошун
сазыңдын.
Чертилген күүдөн сезейин жашоо
жыргалын,
Чыгарып эстен алдыда күндүн азын бу.

Майтарып мизин колумда өткүр
жарактын,
Табышмак болуп жооп жок жолуң
караттың.
Жаралуу дарттын көңүлдөн мүнөт
сүрүүгө,
Жетпеди күчү кайнаган ачуу шараптын.
Өксүккө салып жүрөктүн табын
муздатпа,
Сен үчүн дайым жүрөйүн адил
кызматта.
Теңирден түшкөн кабыл ал аруу
сезимди,
Азапка салып ашыкча мени сыздатпай.
Санаага батып жүз түрдүү мээнет
артынып,
Жат бойдон сага жете албай жүрөм
тартынып.
Үмүтүм өчпөйт пейили кенен жан
болсо,
Билер деп акыр эртеби-кечпи баркымы.
Жаңырган айым саратан ысык жайдагы,
Көңүлүн бөлөт, көк ташпы бооруң
сайдагы.
Арадан канча күн өттү, кат жообу жок,
Кемитип санаа, түгөтүп барат айламы.
Тырмагын малып жүрөктү кайгы
тытканын,
Сезбедиң, шахым, сыздаган үнүм
укпадың,
Сары оору болуп жүргөндө тосуп
алдыман,
Жаңырган айдай жайдары басып
чыкпадың.
Руксат кылсаң айтайын көңүл арызын,
Көөдөндү керген төгөйүн сырдын
баарысын.
Эч кимден дабаа табылбай жүргөн
дартыма,
Сен болор, балким, табармын сенден
дарысын.
Көңүлү жумшак жан болсоң кылып
ырайым,
Жылмая карап, жүзүңдү бери бур айым.
Көзүңдөн жанган жагымдуу оттун
табына,
Ырахат алып денемди кактап турайын.

Өзгөчө бүгүн достукка муктаж абалым,
Көңүлүм бөксө, турганда түтөп амалым.
Жөлөгүм болуп, кемтикти кылча
түйдүрбай,
Жанымда жүрчү жашырбай жарык
жамалың.
Кызыгууң болсо эгерде, достум, илимге,
Талабы күчтүү эрк тутуу керек дилинде.
Талапкер жанга кийиктей илим зоодогу,
Көз курчун алып кароолго араң
илинген.
Жазганын күн-түн ойлонуп башты
катырып,
Татыктуу болсо чыгарат сенин атыңы.
Жүзүңдөн азсаң семиртет элдин
алкоосу,
Жемиштүү ишин тепсетип салбайт
акыры.
Көрүнбөйт бакыт, көз жеткис алыс
жайда бу,
Азаптуу жандан издебе, достум
пайданы.
Кайгы-муң, балким, чырмалар кат-кат
адамга,
Жыргаткан жанды кош жоолот күтмөк
кайдагы.
Көңүлүң жумшак, таш эмес болсо
бооруң бу,
Жанымда жүрүп, сакайтсаң жүрөк
оорумду.
Бел болор сен жок абалым начар
түюлүп,
Сезбеймин даамын өзүңсүз сүргөн
доорумдун.
Кусалык кыйнап каңырык түтөп
ырдам,
Жат адам мейли, кайдыгер көңүл
бурбаса.
Ырымын кантип күйүттүн сезсин
өзгөлөр,
Мендеги кайгы аларды чырмап
турбаса.
Ой-кырга сүйрөп жашоонун өктөм
агымы,
Калтырды менден үйүмү, мал-жай,
багымы.

Таажылуу башым кириптер болуп ар
ишке,
Өксүтүп кайгы сындырды далай
шагымы.
Сурмалуу көзүң жылдыздай жанып
жайнаган,
Жарашып ага каштарың жарым айлана.
Санаамды тушап чыгалгыс кылып
имерип,
Чачыңдын ар бир талына бекем
байлаган.
Саргайып санаа сары оору болуп
бүтөйүн,
Ышкыңа какта дагы да быкшып түтөйүн.
Эртеби-кечпи чын болсо мээрим
төгөөрүң,
Туруштук берип баарына чыдап
күтөйүн.
Машакат менен жетишип турмуш
сыйына,
Туш болдум нечен тагдырдын азап-
ыйына
Түгөнгүс түмөн түйшүктү берип
жараткан,
Оңойлук менен жыргалын бербей
кыйылат.
Түптөлгөн дүйнө түйшүктөн жана
жыргалдан,
Андыктан жаның туш болот түрдүү
кырдаалга.
Жакшылык ишке ыроолойт Бабур
кылганың,
Толсо деп аалам гүлдөргө назик
ыргалган.
Капылет жерден туш келсең жолго
тарыган,
Бал тилге салса душманың тийип арыңа
Алданбай ага досуңдун уккун айтканын,
Чын достун ачуу сөзү да шоола
жарыган.
Өткөрдүм баштан азаптын, муңдун
далайын,
Өксүтпөй эми маңдайга келип жан
айым.
Жакшылык иштен билдирсең бир аз
жышаана,

Аянбай барып жанымды курман
чалайын.
Какшытып санаа өзөктөн түтүн булатты,
Кайнатып шорду, көзүмдүн жашын
кулатты.
Калгандай чөлдө суусадым жайдын
күнүндө,
Дидарың башка суусундук болор
булакпы.
Түпөйүл кылып кыйноого салган рухтун,
Чаңкоосу канбас көксөөсү сенсиз
туруктуу.
Алсырап жаным аптапка күйүп
жатканда,
Саматкан артык саясы болдуң булуттун.
Ооматың келип алтын баш жетсе
дөөлөткө,
Уу тырмак болуп элиңди салба
мээнетке.
Беш күндүк өмүр, кыйшайар баштан
ооматың,
Эчен жан өткөн күч менен элди
жөөлөткөн.
Абазын уксам чакырган менин атымды,
Зарыгып жүрүп алсам же сырдуу
катыңды.
Сыздаган жүрөк кетпесе кокус
жарылып,
Эсимден танып, жыярмын араң
акылды.
Ичинде жүрсөң, кайнаган түмөн элдин
бу,
Тымызын гана көрсөтүп шарттуу
белгиңди.
Көңүлүң бир аз кушубак кылсаң
болбойбу,
Үй-жайдан безген мусапыр мендей
келгиндин.
Санаага баткан катымдын сабын
улаймын,
Кат менен кошо ыймандай сырды
сунайын.
Жел менен кетпей айтылган кептин
баарысы,
Жүрөккө таамай жетсе деп тилейм
ылайым.

Өлбөстүн даамын таттырар эрдин
дарыбы,
Самадым жетпей ал-күчтөн тайып
арыдым.
Кайратым качып, сабырым түгөп
баратат,
Кабарың жөнөт кууратпай мени,
жарыгым.
Эрибей турган мөңгүдөй калың
жайдагы,
Санаалуу көңүл айыкпас дартты
байлады.
Айыбым барбы, айтпайсың неге
ачыгын,
Сырыңды катып түгөтүп менин айламы.
Көздөрүм самап жалындуу сенин
көзүңдү,
Көрсөм деп күсөп сагынып турам
өзүңдү.
Саргартып мынча муң-зарга салып
сыздаттың,
Айткың жок мага жарым ооз жылуу
сөзүңдү.
Гүл болсоң эгер мен булбул, гүлгө
жарчымын,
Сен шоола болсоң күн тийген тоонун
артымын.
Алдыңа тике баралбай жүргөн
ийменип,
Көпчүлүк элге шах болсом, сага
жалчымын.
Сулууга кантип кандай жан назар
салбасын,
Жалжылдап күйүп кареги кимдин
талбасын.
Табият берген көркүңө калдым
байланып,
Бүт элим менен кул кылып мени ал
бачым.
Көрө албай сени өзөктө күйүп
арманым,
Кемирип санаа кемитип барат
дарманым.
Кол булгап мени чакырсаң боло өзүңө,
Ачууга чылап түгөтпөй такыр аргамы.
Кыстаса кайгы унутуп кайрат кааданы,

Шарапка кирген адамдын чыккан
нааданы.
Мастыкка салып акаарат айткан
достукка,
Кул менен тете сатылган арзан баадагы.
Аңкытса жытын жаздагы гүлдүн
кызылы,
Аралап жүрсөң көзүңүн канар кызыгы.
Ырахат алып сейилдеп бассаң гүл
бакты,
Келгенсийт шаттык акырын агып
сызылып.
Кыйнасаң элди укурук шилтеп
чамынып,
Акыры камчың өзүңө тиет жаңылып.
Пейили кенен түш болбойт эч бир
кордукка,
Айыптуу жандар жазага барат таңылып.
Көңүлүм туйлап секирген ойноок
улактай,
Карегим түндү жамалың издеп
булактай.
Күкүктөй мени муңкантпай үндөп
алсаңчы,
Көзүмдүн курчун кетирип, жашым
кулатпай.
Колуңда барын ыргытсаң берип
бөлөгүн,
Каалаган жакка бурулуп тагдыр конобу.
Жок, антпейт достум, керексиз жерде
той кылып,
Зарыккан күндө сындырат тагдыр
жөлөгүн.
Көөдөндү тепкен чыгарып кез-кез
кайгымы,
Назданбай өл деп күнөөгө жыктым кай
күнү.
Осолсуп кайра сыйындым өзүң тарапка,
Олдоксон айтсам кечиргин кеткен
айбымы.
Окуган сайын жүрөктүн учу зырп эткен,
Ырыңдын сабы султандай экен шыр
кеткен.
Мазмуну терең акылды көргөн
салмактап,
Көп саптын сырын ачууга күчүм түр
жетпей.

Эшиткен сайын ырыңдан шоола
чачырап,
Түпөйүл кылган санааны алыс качырат.
Бабурдун көзүн жайнатып жарык шам
кылып,
Ырыңдын сабы аруулук жолго чакырат.
Көөдөнгө чыкса ишенич гүлү кылайып,
Сый-урмат көргөн көңүлгө келет
ылайык.
Өзүнөн өйдө иш кылбай кетсе шакирти,
Ашыкча баалап устаттан кеткен бул
айып.
Көп татпай даамын оюн-зоок, тойдун-
майрамдын,
Кечирди далай азапты башым кайран
бу.
Тутунуп диндин парызын аалам
кыдырып,
Кандай иш кылдым, табалбай бүгүн
айранмын.
Санаага салып, муңайтып отко
кактабай,
Шоолаңды чачсаң жадырап айдай
батпаган.
Жыргалын татсын жашоонун жаным
өзгөчө,
Саргара жортуп бул күнгө чейин
таппаган.
Ышкыңар жанар кулагы чалган ар адам,
Уламыш болуп ааламга көркүң тараган.
Мактоодон улам эшитип токтоо
мүнөзүң,
Сыздады жүрөк кусадан бүткөн
жарадан.
Шуудурап назик жел ыргап турган
эрмендей,
Наздана карап жарым ай кашын
кергенде.
Мөлтүрөк көзүң карекке турса чагылып,
Чүмкөнүп булут жарык күн болот
шерменде.
Бүтүрөм деген ар ишти өз-өз маалында,
Түйшүк бар ар бир акылдуу жандын
баарында.
Кол байлап иштер алдына барсам
кечирип,

Кабыл ал мени жүзүңдү буруп
таарынбай.
Саргарып сага жете албай жүргөн
кезимде,
Санаага батып, муң-зардан боорум
эзилген,
Кыйноого салып кактабай жанды
кайгыга
Көңүлүң болсо орун бер аруу сезимге.
Жол балчык бүгүн, өзгөчө түнү караңгы,
Көрсөтпөй турган бир карыш жерден
караанды.
Быкшыган оттун түтүнү жашты куюлтуп,
Ачууга салып козгоду жүрөк жарамды.
Ызалык мыжып жүрөгүм нечен
кайгырар,
Кыяндай каптап көөдөндү куса сай
кылар.
Өксүккө толуп издеген бейиш гүлүм
сен,
Шаттыкка бөлөп көңүлдүн кушун жай
кылар.
Алымды сурап келсе да көп эл
жыйылып,
Жооп бербей элге, ышкына турам
сыйынып.
Чымындай жаным кириптер болсо
өлүмгө,
Жашоодон, сенден кетермин араң
кыйылып.
Түр-түргө салып чебер кол сайган
саймаңан,
Үңүлүп терең мүнөзүң окуйм жай гана.
Өзүңдү самап жүргөндө келип туш
болсоң,
Сен кылган ишке караймын кантип
каймана.
Орозо келди напсисин көптүн сынаган,
Азайды жолдо кечээки кербен чубаган.
Беш убак намаз окуган башын
көтөрдөй,
Шарапка тоюп мас болуп жүрөт дубана.
Кусалык эзип дартымдын карты
сыйрылып,
Ысытма чыгып турганда денем
чыйрыгып.

Көңүл кош достум, тетири карап
өтпөгүн,
Кабагың салып, тырышып териң
жыйрылып.
Жарытпайт түндү ар жерде жанган ала
шам,
Гүл чыккан жерге тикенек өсөт жанаша.
Кечиргин достум, өзөктө дарттын
айынан,
Ырымда кетти чын сырым дагы,
тамашам.
Ачылбай көзүм жатканда илдет,
ылаңда,
Уу дагы дары өз колүң менен чыланган.
Кыйноосун дарттын туйбастан туруп
кетермин,
Сен берген даамдан соо болуп жаным
куландан.
Кут конуп башка жетишсем сенин
сыйыңа,
Кутулар көңүл зарлаткан азап айынан.
Көөнөргөн бактым жашарып турса бүр
байлап,
Жаны бир дүйнө жаралган өңдүү
туюлар.
Саргартып мени санаага салбай ээн
жайда,
Айтылган кепти какпастан четке желге
айдап.
Ичиңден аяп кыпындай кызмат
көрсөтсөң,
Көңүлүм эргип калармын бир аз бел
байлап.
Өткөргөн күндүн көбү муң, азы шаң
болду,
Азапка түшүп сызылып ичке кан толду.
Жүз ирет шүгүр, ырахат менен кайгыда,
Улантып келем тагдырга бүткөн чаң
жолду.
Какталып жаным ышкыдан жанган
өртүңө,
Тушалып такыр ажырап бүттүм
эркимен.
Шылдыңга калып көптөрдөн арсыз
аталып,
Акылдан айрым күн тайдым шертимен.

Абазым жетпей алыскы сендей
курдашка,
Сагынчым артып, кусанын жүгү түр
башта.
Арылып муңдан, шат болор чиркин
көңүлүм,
Эркимди бийлеп ээн-эркин басып
сырдашсаң.
Ийгилик жанат жүзгө азапка бышкан
чыланып,
Чымырап денем басылып майда
толкунга,
Өчпөгөн шамдай үмүттүн оту уланып.
Маңдайга жазган тагдырдын таш боор
буйругу,
Сызгырып зарга өзөккө чексиз куйду
муң.
Шек берип түшүн тынчы жок өткөн
күнүмдөн,
Чекесин, достум, сезимтал жаның
туйдубу.
Кол бутум байлап кактаган күчтүү кош
оттон,
Ырайым кылып азаттык берип
бошотсоң.
Кул болуп сага кызматың кылып өтөйүн,
Отунду жагып, чыгарып күлүн очоктон.
Жашоонун жыргал, азабын бирдей
татканга,
Үй-жайдан безип, ааламды кезип
аттангам.
Сылык эл үчүн бел болуп кызмат
кылууга,
Түркөйлөр кыйнап азапка салып
жатканда
Тууганды, жатты болбогон жерден
каралап,
Салбагын шорго жүрөгүн тилип
жаралап.
Даам таткан жерге түкүрүп кетсең
кылчайбай,
Айыкпас дарттай наамыңа наалат
жаралат.
Катымды көрүп түшүнсөң сөздүн
түпкүрүн,
Арналган сага көңүлдүн жыпар бүт
гүлүн.

Кабарын жөнөт шумкардай ыкчам
зыргытып,
Сарсанаа кылып узакка турбай күттүрүп.
Көрүнбөйт кыйры мекеним калган
алыста,
Оюн-зоок, шаттык туулган жер менен
калышкан.
Мен өзүм каалап көгөрүп жүрүп
кеткемин,
Шылтоо да, жол жок кайрылып артка
барышка.
Сормого батып жашоонун качып
кумары,
Кусалык кыйнап турганда көзүң
тунарып.
Акылдуу пенде жанында болсо түзүк
иш,
Балчыктан акыр бошотуп алар чыгарып.
Чыйрак жан жүрөт дайыма жарык
маанайы,
Көп ичкич өзү тебелейт ырыс, таалайын.
Санаакеч болсо тынч уйку көрбөй түн
ичи
Өзгөртүп эрте буурулга боёйт
саамайын.
Ичпеймин, достум, ооз тийбейм, буга
таңданба,
Акым жок такыр чөйчөктү колго алганга
Шарапка тоюп көңүлүм куунак
жүргөндөй,
Көрүнөр көзгө кандай иш кылдым
жалганда.
Көп элди көрүп машакат тартып
ыйлаган,
Сыздады жүрөк кулундай ойноп
туйлаган,
Тилегин элдин аткарса Бабур арылар,
Азаптуу дарттан жүрөгүн эзип кыйнаган.
Көңүлдүн кушу капаска түшсө думугат,
Көп кайгы чеккен эртелеп көзү жумулат.
Жашоонун шары сүргөндө өйдө-
төмөнгө,
Жеңил жан болсо жолдошуң миң бир
кубулат.
Жүрөктө күйгөн сагыныч, куса азабы,
Жалыны күчөп кыйноого салды таза бу.

Ырыскым соолуп алоолоп күйгөн бул
оттон,
Таңга да жетпей кыйрайбы кулап
казаным.
Муң-зардын учу жүрөктү төөнөп
сайылды,
Арманым түндө жылдыздай көккө
жайылды.
Ырайым кылып түшүнөр болсоң
алымды,
Ышкыңа дагы күйүүгө чындап
кайылмын.
Курдаштар менен жүралбай оозум
тыйылган.
Арзуумдун четин айталбай оозум
тыйылган.
Бир баскан менен катарын бузбай
достордун,
Ачылбай сырым коноктой жүрөм
сыйыңда.
Тар жолдо дайым эл жөлөк болот
эмеспи,

Азаптуу күндө элимден уктум кеңешти.
Ачылды көңүл а бирок калды түпкүрдө,
Айрылбай менден кусанын тагы эң
эски.
Дөөлөтүң ашып, өссө да бийик
мартабаң,
Ыпылас, жакшы сөз калбай, ээрчийт
аркаңан.
Ыраазы болуп ким өткөн жарык
дүйнөдөн,
Ар бир жан кетер жашоодон кумар
таркабай.
Жашырбай айттым өзөктө дарттын
баянын,
Басынтып жүргөн ооруну күчтүү баягы.
Ашыкча мени сыздатып салган
мүшкүлгө,
Жакшылык менен бүтөр деп иштин
аягы.

*Которгон Маметибраим
Жаныбеков*